

०२५
सरल

व्युत्पत्ति
Reg.

२२

रयन

नवलराम

(भा.प्रिन्सिपाल, का.)

३ जून १९८६, ४२३

पिठ ग्रंथालय

[राज्य विभाग]

वर्गिक

-ल ५१५

न - १२९

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૮૭૫

જાપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર:—

ગં. સ્વ. વસુભાત ધીમતરામ પંડિત.

૬૦ કળાપીઠ-મુદ્રત.

મુદ્રત ચૌદાના પુલ ઉપર આવેલા “મુદ્રત સીટી” પ્રિન્ટીંગ.

પ્રેસમાં ઠાકોરદાસ માનસિંહે છાપ્યો.

પ્રસ્તાવના.

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી શબ્દનાં રૂપ કેવાં આપણી નજરમાં ઠસે છે, તેનો મૂળ અર્થ તથા લાક્ષણિક અર્થ (Secondary meaning) કેવો ચોખ્ખી રીતે સમજાય છે, સમાનાર્થ શબ્દમાં (Synonyms) જે સૂક્ષ્મ ભેદ રહેલો છે તે જાણવાને આપણે કેટલા શક્તિમાન થઈએ છીએ, શબ્દના ઇતિહાસની જોડે જનસ્થિતિ અને જનસ્વભાવનો ઇતિહાસ કેવી રીતે આપોઆપ પ્રકાશ થતો જાય છે, અને ટુંકામાં કહીએ તો એ વિષયનો અભ્યાસ મનને ઊંચી કેળવણી આપવામાં તથા ભાષાની રસિક પંડિતાઈ મેળવવામાં કેટલો અવશ્યનો છે, એ આપણામાં થોડાજ લોકો સમજે છે. વાસ્તવિક જોઈએ તો આપણામાં હજી ગૂજરાતી વ્યુત્પત્તિ નિશાળોમાં શીખવાઈ નથી.

આ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિપાઠની પ્રથમ પ્રસ્તાવનામાં મારે લખવું પડ્યું હતું, અને એમ લખ્યાને પંદર વર્ષ થવા આવ્યાં તોપણ હજી એ કલંક કંઈ દૂર થયું નથી. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનમાં શું જોઈએ તે વિષે ઘણું ઠેકાણું મોટી ગેરસમજુતી ચાલે છે. એમાં જરૂરની વાત પ્રથમ તો એ છે કે શબ્દોના અંગ (ધાતુ, ઇત્યાદિ) પ્રથમ જૂદા પાડતાં આવડવાં જોઈએ, કે તે ઉપરથી તેના મૂળાર્થ, લક્ષ્યાર્થ વગેરેનો વિચાર કરવાનું સાધન મળે; આ પહેલું પગથીઈ છે અને ત્યાર પછીજ ઉત્સર્ગ પ્રકરણ કાંઈ પણ ફાયદાબરેલી રીતે શીખવી શકાય. પણ ઊંચી પ્રથા એવી ચાલી છે કે શરૂઆતમાં તો આ શબ્દ કંઈ ભાષાનો છે અથવા ધણું તો એનો મૂળ શબ્દ કયો છે એમ પૂછ્યું

ઔટલે બસ. એમ કરવું સહેલું તો પડતું હશે, પણ એવા ગોખણી કાયદો શો ? બૂલવું ન જોઈએ કે વિદ્યાગિરિપર ચઢવાનો માર્ગ તેને જોઈ નાખ્યા વિના રાજને માટે પણ સપાટ કરી શકાતો નથી.

તે છતાં ભણનારની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા આ આવૃત્તિમાં ખાસ કાળજી રાખી છે, અને તે અર્થે મૂળ ગ્રંથમાંથી કાંઈ પણ મુખ્ય બાબનો કાઢી ન નાખતાં તે લગભગ નવેસરથીજ લખવો પડ્યો છે. ધાતુઓનાં ઉદાહરણોની સમ્પૂર્ણ ટીપમાં દરેકના આઘય પ્રત્યયો પણ દર્શાવ્યા છે. એ વગેરે બધો રચનાકેર છેવટે શુચિપત્ર આપ્યું છે તે ઉપરથી માલમ પડશે.

શીખવવા બાબત કહેવાનું કે જે જે ઠેકાણે ગ્રંથમાં સૂચના આપી છે તે તે ઠેકાણે જો તે પ્રમાણે શીખવવામાં આવશે, અને ૧ લો ભાગ જે માત્ર સત્તરેક પૃષ્ઠનો છે તે જો પાંચમા ધોરણમાંથીજ તૈયાર કરાવ્યો હશે, તો પછી ભણનારને કાંઈપણ મુશ્કેલી લાગશે નહિ.

ગ્રીક, લાટિન તથા ઇંગ્રેજી ભાષાના મળતા ધાતુકોષમાં જણાવ્યા છે. એ તથા સંસ્કૃત, પ્રાકૃતાદિ શબ્દો પણ દાકતર બુલ્હરે પસંદ કરેલા તેજ અહીંમાં દાખલ કર્યા છે, અને તે પરિશ્રમને માટે હું તે સાહેબનો મૂળથી અત્યંત આભારી છું.

મુ. રાજકોટ,
તા. ૧—૨—૧૮૮૭.

}

નં. ૬૦

વ્યુત્પત્તિપાઠ.

ભાગ ૧.

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે.

૧. એક શબ્દના ભાગ પાડતાં માંહેથી બીજા પણ શબ્દો હાથ લાગે, ત્યારે તે શબ્દનો સમાસ થએલો છે એમ કહેવાય છે.

૨. સમાસના શબ્દ જૂદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો એને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહે છે;—જેમકે,

દૂધ, દૂધ + માત, માત = દૂધ અને માત તે, દૂધમાત.

દશ, દશ + બાર, બાર = દસ કે બાર તે, દશબાર.

ગંગા, ગંગા+ જલ, પાણી = ગંગાનું પાણી તે, ગંગાજલ.

પરમ, મોટો+ઈશ્વર, ઈશ્વર=મોટો ઈશ્વર તે, પરમેશ્વર.

તપઃ, તપ + ધન=તપ જેનું ધન છે તે, તપોધન.

ક્રિયા ક્રિયા+પદ, શબ્દ=ક્રિયા બતાવનારો શબ્દ તે, ક્રિયાપદ.

એમાં સંક્ષેપને સાર ગણિતચિહ્નો લખ્યાં છે; પણ બોલવામાં “વત્તા”ને ઠેકાણે ને તથા “બરોબર” ને ઠેકાણે એટલે એમજ બોલવું. દૂધ જગેરે સાધારણ શબ્દના અર્થ કરતી વેળા તેનો તેજ શબ્દ બોલવામાં કાંઈ હરકત નથી. પરમેશ્વર શબ્દમાં બને જ મળીને એ તથા તપોધનમાં વિસર્જનો જો થયો છે. આ પ્રમાણે હવે પણ ન્યાં ન્યાં સંધિવિહાર થએલો માલમ પડે ત્યાં ત્યાં તેને લગતો સંધિનિયમ શિખવવો.

૩. ઉપલાં ઉદાહરણો ઉપરથી માલમ પડશે કે સામટો અર્થ કરતી વેળા કોઈ વખત બને કે કે, કોઈ વખત વિભક્તિનો પ્રત્યય, કોઈ વખત કાંઈજ નહિ, કોઈ વખત “જેને છે તે” અને કોઈ વખત બીજા શબ્દો ઉમેરવા પડે છે. આ પાંચ બેદ બરાબર લક્ષમાં રાખવાથી સામટો અર્થ કરતાં આગળ મુશ્કેલી નહિ પડે.

બને કે કે ઉમેરવો પડે ત્યારે તે સમાસ દ્વંદ્વ, વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે ત્યારે તત્પુરુષ, કાંઈજ ન ઉમેરવું પડે ત્યારે

કર્મધારય “ જે છે તે” એ ઉમેરવું પડે ત્યારે તે બહુવ્રીહિ અને બીજા શબ્દો ઉમેરાય ત્યારે તે મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય છે, એમ સામાન્યપણે સમજી રાખવું.

૪. આ નિયમમાં વિભક્તિના પ્રત્યય કહ્યા છે તે છઠ્ઠીનાજ નહિ, પણ કોઈપણ વિભક્તિના હોય, કેમકે બીજી વિભક્તિ-ઓના પ્રત્યયોનો પણ કોઈ વખત ગૂંજરાતીમાં લોપ થએલો માલમ પડે છે;—જેમકે,

(દ્વિ.) મનઃ, મન+હર, હરનાર=મનને હરનાર તે, મનોહર.

(તૃ.) હસ્ત, હાથ+કૃત, કીધેલું=હાથવડે કરેલું તે, હસ્તકૃત.

(ચ.) યજ્ઞ, યજ્ઞ+સ્તંભ, થાંભલો=યજ્ઞને સાર જે થાંભલો તે, યજ્ઞસ્તંભ.

(પં.) ધર્મ, ધર્મ+ઘ્રષ્ટ, પડેલો=ધર્મમાંથી પડેલો તે, તે ધર્મઘ્રષ્ટ.

(ષ.) રાજ, રાજ+ભય, બીક=રાજની બીક તે, રાજભય.

(સ) સ્વર્ગ, સ્વર્ગ+વાસ, વસવું=સ્વર્ગમાં વસવું તે, સ્વર્ગવાસ.

૫. અભ્યાસને સાર બણનારે નીચે લખેલા શબ્દોનો વિગ્રહ પોતાની મેજેજ કરવા પ્રયત્ન કરતો.

માઈબહેન	^૧ પાણીબાળી	દરિયાકાંઠો
મહાસાગર	ભૂગોળ	ભૂગોળવિદ્યા
ગાદીતકીઓ	દંડમાજક	મરતખંડ
દોરીલોટો	મધમાસી	અહમદનગર
જૂનાગઢ	વર્તમાનકાલ	વર્તમાનપત્ર
ગુણવિશેષણ	પૂર્ણાંક	દશાંશ
પંચરાશિ	^૨ પીતાંબર	^૩ ત્રિભુવન

૧. બાણી છૂટો શબ્દ નથી, અને એનો અર્થ “પાણી જેવું કાંઈ બીજું” એમ થાય છે, એ બખ્ખાની બલિહારી કહેવાય છે, અને તે જ્યાં જ્યાં આવે ત્યાં પાછલા શબ્દને લઈ “અથવા તેના જેવું કાંઈ બીજું” એમજ અર્થ કરવો.

૨. એ કર્મધારય સમાસ હોય, ત્યારે ‘પીજું’ વચ્ચે એટલેજ અને બહુવ્રીહિ હોય, ત્યારે ‘પીજું’ વચ્ચે જેને છે તે, વિષ્ણુ, એવો એનો અર્થ થાય છે.

૩. ત્રણ લોક. સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

૬. નીચે લખેલા શબ્દો ગૂજરાતીમાં ઘણીવાર ખીજની પછી આવીને સમાન નામ કરે છે. તે કઈ ભાષાના છે તે કૌંષમાં સૂચવ્યું છે.

શબ્દ. અર્થ ઉદાહરણ અર્થ.

- (સં.) સ્થાન ઠેકાણું, દેવસ્થાન, દેવનું ઠેકાણું.
 (કા.) સ્તાન ઠેકાણું, અર્પસ્તાન, આરમોને રહેવાનું ઠેકાણું.
 (સં.) નગર શહેર, જામનગર, જામે વસાવેલું શહેર.
 (પ્રા.) નેર શહેર, ચાંપાનેર, ચાંપાએ વસાવેલું શહેર.
 (પ્રા.) વાઢ રહેઠાણ, ઝાલાવાડ, ઝાલાએનું રહેઠાણ.
 (પ્રા.) વાઢો રહેઠાણ, નાગરવાડો, નાગરોનું રહેઠાણ.
 (કા.) આબાદ વસેલું, અમદાબાદ, અહમદથી વસેલું.
 (સં.) પુર ગામ, જયપુર, જયસિંહે વસાવેલું ગામ.
 (સં.) શાઝા ઠેકાણું, પુસ્તકશાળા, પુસ્તકનું ઠેકાણું.
 (સં.) કારક કરનાર, દુઃખકારક, દુઃખ કરનાર.
 (સં.) દાયક આપનાર-સુખદાયક, સુખ આપનાર.
 (પ્રા.) દાર્ઁ આપનાર-આનંદદાર, આનંદ આપનાર.
 (સં.) કર કરનાર, ભયંકર, ભય કરનાર.
 (સં.) કાર બનાવનાર-લોહકાર, લોહું બનાવનાર, લુહાર.
 (સં.) આતુર પીડાતો, શોકાતુર, શોકથી પીડાતો.
 (સં.) આલય ઠેકાણું, વિદ્યાલય, વિદ્યાનું ઠેકાણું.
 (સં.) અપિ પણ, તદપિ, તોપણ.
 (સં.) આદિ* વગેરે ઇત્યાદિ એ વગેરે.

*આદિનો અર્થ તો અગાડી છે અને પાંડવાદિ શબ્દોનો અર્થ એમ થાય કે પાંડવ જેની અગાડી છે એવા રાજાઓ, એટલે પાંડવ વગેરે રાજાઓ.

આ શબ્દના અર્થ ગોખવાને ઠીક પડે માટે આમ લખ્યા છે, તોપણ વિગ્રહ તો બધા બહુનાર પાસે ખીજ કલમમાં બતાવ્યું છે તે પ્રમાણે લેવા;—જેમકે દેવ, દેવ+સ્થાન, ઠેકાણું = દેવનું ઠેકાણું તે દેવસ્થાન.

સ્થાન આદિક શબ્દોનાં ખીજાં ઉદાહરણ બાલુનાર પાસેથી કઢાવવાં, અને તેનો પણ વિગ્રહ એમજ કરાવવો.

૭. નીચે લખેલા શબ્દો ખીજાની પહલાં આવી ધણીવાર સમાન કરે છે.

(ફારસી.)

બે, વિના + માન, બાન=માન વિનાનો તે, બેમાન.

„ ઉલટું + કાયદે, કાયદો=કાયદાથી ઉલટું તે, બેકાયદે.

„ નહાં + હાલ, સ્થિતિ=જેની નહારી સ્થિતિ છે તે, બેહાલ.

ગેર નહિ + હાજર, હાજર=હાજર નહિ તે, ગેરહાજર.

„ ઉલટું + વાજબી, વાજખી=વાજખીથી ઉલટું તે, ગેરવાજબી.

„ નહાં + વલ્લે, ઠેકાણે=નહારે ઠેકાણે પડેલું તે, ગેરવલ્લે.

ના, નહિ + દાનહ, ડાહ્યો=ડાહ્યો નહિ તે, નાદાન

કમ, ઓધું + બલત, નસીબ=જેનું ઓધું નસીબ છે તે,

કમબલત.

બદ, ખરાબ+બો, વાસ=ખરાબ વાસ તે, બદબો.

(સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત.)

ન, નહિ+અન્યતર, બેમાંથી એક=બે જાતિમાંથી એકે નહિ તે, નાન્યતર.

પર, પારકું+અધીન, તાબે=પારકાને તાબે તે, પરાધીન.

સ્વ, પોતાનું+ધામ ઠેકાણું=પોતાનું ઠેકાણું, સ્વર્ગ તે, સ્વધામ.

સ્વયં, પોતાની બેજે+મૂ, હોનાર=પોતાની બેજે હોનાર,

ધન્વર તે, સ્વયંમૂ.

સત્, સારી+આચાર, ચાલ=સારી ચાલ તે, સદાચાર.

પુનર્, ફરીથી+ઉક્તિ, બોલવું=ફરીથી બોલવું તે, પુનરુક્તિ.

મહા, મોટું+ભારત, ભારત=મોટું ભારત તે, મહાભારત.

ચતુર્, ચાર+આનન, મોટું=ચાર મોટાં જેને છે તે, અહ્યા તે, ચતુરાનન.

ચો, ચાર+પાઈ, ચરણ=ચાર ચરણનો એક છંદ તે, ચોપાઈ.

વિન, વિના+ગુનાહ, ગુનાહ=ગુનાહ વિના તે, વિનગુનાહ.

એ દરેક શબ્દનાં તથા હવે પછી આધ્ય પ્રત્યય વગેરે જે જે આવે તેનાં કેટલાંક પોતાની તર્કનાં ઉદાહરણ છાકરાં પામે છેતાજ રહેવું, કેમકે પોતાની મેળે શોધવાની મહેનત લીધા વિના કોઈ પણ જ્ઞાન મનમાં પૂરેપૂરું ઠસવું નથી.

આધ્ય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ.

૧ *પણુ ધણી વખત તો શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક શબ્દ અને બીજા તો અક્ષરોજ હાથ લાગે છે. તે અક્ષરો એવા હોય છે કે છૂટા વાપરી શકાય નહિ. પણુ બીજા શબ્દની જોડે આવી તેનો અર્થ ફેરવી નાખે છે. એવા અક્ષરને આધ્ય કે પ્રત્યય કહે છે.

૨ શબ્દની પહેલાં જે અક્ષર આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે, તેને આધ્ય (આદિ, પહેલાં+અય, આવનાર=શબ્દની પહેલાં આવનાર) કહીએ;—જેમકે,

અ, નહિ+પાર, પાર=જેનો પાર નહિ તે, અપાર.

બે, વિના+વકૂફ, સમજ=જેને સમજ નહિ તે, બેવકૂફ.

એમાં અ એ સંસ્કૃત અને બે એ ફારસી ભાષાનો આધ્ય છે. બધા સંસ્કૃત આધ્યો હવે પછી આપવામાં આવશે, અને વગેરે થોડાક ફારસી છે તે તો સાતમી કલમમાં આપી દીધા છે, કેમકે એમાંના ધણાખરા શબ્દો જ છે.

૩ શબ્દની પછી જે અક્ષર આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે તે પ્રત્યય (પ્રતિ, સામા+અય, આવનાર=શબ્દની સામા-પછીથી આવનાર) કહેવાય છે;—જેમકે,

ગરીબ, ગરીબ+આઈ, પણું=ગરીબપણું તે, ગરીબાઈ.

સ્વતંત્ર, છુટું+તા, પણું=છૂટાપણું તે, સ્વતંત્રતા.

ગુલામ, ગુલામ+ગીરી, પણું=ગુલામપણું તે, ગુલામગીરી.

એમાં ગીરી એ ફારસી અને તા સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રત્યય છે.

* આ કલમના સંબંધ 'સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે' ની પહેલી કલમ સાથે લેવો.

બાઈ મૂળે તો સંસ્કૃતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો. પણ હાલ ગૂજરાતી પ્રત્યય કહેવાય. ફારસી તથા સંસ્કૃત પ્રત્યયોની વિગતવાર દીપ્ત અર્થ સાથે આગળ આપવામાં આવશે. ગૂજરાતી પ્રત્યયો તો સ્વભાષાના હોવાથી ભણનાર પોતાની મેળેજ ઓળખી શકશે. તેના અર્થ યોલવાની જરૂર નથી.

૪ ભણનાર પાસે નીચે લખેલાં ઉદાહરણોમાંથી શબ્દ અને પ્રત્યય જૂદા પડાવી સામટો અર્થ કરાવવો, અને એ પ્રમાણે વાંચનપાઠમાં હમેશાં કર્યા કરવું;—જેમકે લોહી શબ્દ+આગળ પ્રત્યય=લોહીઆળ, એટલે લોહીવાળો.

લોહીઆળ	ઉડાઉ	મોજલો	ઊંડાણુ
શેઠાણી	ભોળાપણું	શાણુપણુ	દળામણુ
ચીનાઇ	લખેલું	ચળકાટ	કઠીઆરો
બોલનાર	મોટાઈ	લખવું	ઢોળાવ
ગડગડાટ	લવારો	હઠીલો	દખેલ
કંપારી	નાનમ	મોટમ	ફૂદકો
પહેરામણી	ગળપણુ	ગળીઆરો	ગુણુવાળી.

૫. સંસ્કૃત પ્રત્યયો બે જાતના છે;—કૃદંત અને તદ્વિત.

૬. ધાતુ ઉપર જે આવે છે તેને કૃદંત પ્રત્યય કહે છે;—જેમકે વહ વહેવું+મન, ક્રિયા=વહન, વહેવાની ક્રિયા, વહેવું.

કૃદંત પ્રત્યયોવડે ધાતુ ઉપરથી ઘણાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે.

૭ નામ વિશેષણાદિક ઉપર જે પ્રત્યયો આવવાથી બીજાં નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન થાય છે, તેને તદ્વિત પ્રત્યય કહે છે;—જેમકે.

ધર્મ+ઇક, વાળો=ધાર્મિક, ધર્મવાળો.

ઉપલા દાખલા ઉપરથી વિચક્ષણુ વિધાર્થી જોશે, કે સંસ્કૃત પ્રત્યયો લાગતાં મૂળ શબ્દમાં પણ કોઈ વખત ફેરફાર થઈ જાય છે. અહિંયાં 'ધા' નો ધા થયો તથા 'મ' માંનો સ્વર ઉડી જઈ તેમાં 'ઈ' બની ગઈ. કોઈ અક્ષર ઉડી જાય, ત્યારે તેનો

લોપ થયો એમ કહેવાય છે. અક્ષરોને જોડાઈ જવાના નિયમોને તિચિનિયમા કહે છે. મોટા મોટા સંધિનિયમો તે આ પ્રસંગેજ સિખવવા, કેમકે નહિ તેા સંસ્કૃત શબ્દના લાગ પાડતાં વિદ્યાર્થીને કદી પણ બરાબર આવડશે નહિ.

ફારસી પ્રત્યયો.

પ્રત્યય.	અર્થ.	ઉદાહરણ.
દાર	વાળો	આબરુદાર, મામલતદાર, કામદાર, વગેરે.
બાન, વાન	,,	મહેરબાન, દરવાન, પહેલવાન, ,,
મંદ	,,	અકલમંદ, દાનેશમંદ, દોલતમંદ, ,,
બાર	બરેલો	હમેદવાર, વિગતવાર, તપસીલવાર, ,,
ગર	કરનાર	ચૂડગર, જાદુગર, કારીગર, ,,
ગરો, રી, ફં.	,,	વાતગરો, કલ્યાગરી, કાજગરં. ,,
ગાર, ગારો	,,	જુલમગાર, મદદગાર, કામલુગારો, ,,
વાજ	,,	દગાખાજ, કસરતખાજ, નજરખાજ, ,,
સોર	,,	ખાનાર દગાખોર, હરામખોર, દારખોર, ,,
દાન	ઠેકાણું	કલમદાન, પાનદાન, કદરદાન, ,,
દાની	,,	આહેદાની, *ગુલાબદાની, મચ્છરદાની, ,,
સ્વાનું	,,	હાથીખાનું, તોપખાનું, કારખાનું, ,,
ચી	રાખનાર	ખજનચી, મસાલચી, તપલચી, ,,
ગીર	જીતનાર	જહાંગીર, આલમગીર, ,,
ગીરી પણું, ધંધો		ગુલામગીરી, મહેતાગીરી, ,,
ફે	,,	બહાદુરી, કારકુની, ગુલામી, ,,

* ગુલાબ એ સામાસિક શબ્દ છે, અને તેનો અર્થ ફારસીમાં ગુલાબજળ (ગુલ, ગુલાબનું ફૂલ+ખાબ, પાણી) થાય છે તેજ અત્રે કરવો. ગુલાબજળ એ શબ્દ ફારસી પ્રમાણે અશુદ્ધ છે, અને એમાં ઓળ, અને જલ એ શબ્દો હોવાથી પાણીનો અર્થ નકામો બેવાર આવે છે.

સંસ્કૃત તદ્દિત પ્રત્યયો.

૧. ભાવવાચક, એટલે, “ણું” એવો અર્થ દેખાડનારા પ્રત્યય ચાર છે.

તા દુષ્ટતા, કૂરતા, મમતા (મમ, માં), વગેરે.

ત્વ દાસત્વ, કથિત્વ. તત્ત્વ (તે પછું), ”

ય ધૈર્ય (ધીર, ધીરો), આતિથ્ય (અતિથિ, પડજો) ”

અ યૌવન (યુવન, જુવાન), ગૌરવ (ગુર, મોટું), ”

૨. એજ પ્રમાણે નીચેના શબ્દોના ભાગ પાડવા. ”

અપૂર્ણતા, શૌર્ય, ગુરત્વ, શૌર્ય, દેવતા.

ચૈતન્ય, ધ્વજત્વ, કાવ્ય, કવિત્વ, આયુષ્ય.

૩. સંબંધદર્શક એટલે “વાળો” એ અર્થના પ્રત્યયો.

વત્ ભગવત્ (ભગ, શક્તિ), જ્ઞાનવતી (જ્ઞાનવત્+ઈ
નારીજનિતો પ્રત્યય), સરસ્વતી; વગેરે.

વંત ગુણવંત, બળવંત, ધનવંત, દયાવંત. ”

વાન્ ગુણવાન્, કુળવાન્, ભગવાન્, ભાગ્યવાન્, ”

મત્ શ્રીમદ્ (શોભાવાળું), ભાગવત, ધીમત્, ”

મંત શ્રીમંત, ધીમંત, બુદ્ધિમંત, ”

માન્ બુદ્ધિમાન્, ભક્તિમાન્, શક્તિમાન્, મતિમાન્, ”

*ઈનનો ઈ રોગી, ભોગી, પક્ષી, શાસ્ત્રી, ધની (ધણી), ”

વિન્નો વી તેજસ્વી, તપસ્વી, મનસ્વી, યશસ્વી, ”

બાલ, બાલુ રસાલ, વાચાલ, દયાલુ, માયાલુ, કૃપાલુ, ”

ઈક ભાવિક, નૈયાયિક, દૈનિક (દહાડાની), ”

અ તાપસ (તપસ્, તપ+અ=તપ કરવાવાળો),
વૈષ્ણુવ (વિષ્ણુ+અ=વિષ્ણુવાળા, વિષ્ણુને માનનારા),
જૈન (જિન+અ=જિનને માનનારા), શક્ત
(શક્તિ+અ), ચૈત્ર (ચિત્રા+અ), ચિત્રા નક્ષત્ર-
વાળો મહિનો, આશ્વિન, વગેરે.

૪. “ તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું ” એવો વિશેષ સંબંધ દેખાડનારા પ્રત્યય:—

અ કૌરવ (કુર+અ)=કુર રાજથી ઉત્પન્ન થએલા.

„ સૈંધવ (સિંધુ+અ)=સમુદ્રથી ઉત્પન્ન થએલો, સિંધવ.

„ પ્રાકૃત (પ્રકૃતિ+અ)=મૂળ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા.

ય દૈત્ય (દિતિ+અ)=દિતિના દીકરા.

„ માર્ગ્ય (ગર્ગ+અ)=ગર્ગિણી પુત્ર.

ઈય દેશીય (દેશ+ઈય)=દેશમાં ઉત્પન્ન થએલું.

„ સન્નતીય=સમાન-સરખી જાતિમાં ઉત્પન્ન થએલ.

૫. ઈ, ઊ, એ નારીજાતિદર્શક પ્રત્યયો છે, અને તે બીજા કોઈપણ પ્રત્યયની સાથે બળે છે ત્યારે તેના અર્થમાં નારીજાતિનો અર્થ વધારે છે:—જેમકે, દેવી, દેવની સ્ત્રી અથવા દેવરૂપ સ્ત્રી; ચતુરા, ચતુર સ્ત્રી; ગુણવતી (ગુણ+વત, વાળો+અ) ગુણવાળી; ભવાની (ભવ=શિવ), શિવની સ્ત્રી; બ્રહ્માણી; ઠકરાણી; વગેરે.

૬. ઇન્ સાથે ઈ મળીને ઇની પ્રત્યય નારીજાતિનો એક સાધારણ યર્થ પડ્યો છે, અને તે ઉપરથી અપભ્રંશ થઈ ગૂજરાતીમાં એજ અથવા ઈજ પ્રત્યય ચાલે છે:—જેમકે માલની=માળા, હાર+અન+અ=હાર ગુંથનારી=માળણ, માળણ. તેમજ યોગિની, જોગણ, જોગણ; પદ્મિની; કમિની, કુંભકારિણી, કુંભારણ, સોનારણ, પટલણ, ધોળણ, હરજણ, વગેરે.

૭. મય, બનેલું, ભરેલું:—જેમકે ગૌમય (ગૌ=ગાય) ગાયમાંથી બનેલું (છાણ); જળમય; ચિન્મય; તન્મય.

૮. વત, પેઠે:—માતૃવત (માની પેઠે) શાસ્ત્રવત=પૂર્વવત.

૯. ત્ર, ઠેકાણે:—સર્વત્ર (સધળે ઠેકાણે), તત્ર, ચત્ર.

૧૦. લા, વખતે—સર્વલા (સધળે વખતે, હમેશાં), ચલા, કલા.

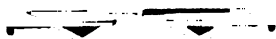
૧૧. યા, રીતે:—યથા (ને રીતે), તથા, સર્વથા.

૧૨. ઘા, રીતે:—સહસ્રધા (હજાર રીતે). નવધા, બહુધા.

૧૩. ક, સમુદાયવાચક:—પંચક (પાંચ દિવસનો સમુદાય), શતક (સોનો સમુદાય, સેકડો, સૈકો), ચતુષ્ક (ચોક), પદ્મક (છક), સપ્તક, અષ્ટક, કુલક.

૧૪. ક, લઘુતાવાચક:—આળક (છોકરું, છોકરું); આળિકા (છોકરડી, છોકરી), દીપક (દીવડો), શાપિકા.

ટીપ:—અકની પેઠે આ બંને અર્થના ક પ્રત્યયના રૂપમાં પણ નારીબળતિએ ફકા થઈ છે.

સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો.

૧. અત્યાર સુધી શબ્દના ભાગ પાડતાં તેમાંથી એક પણ ઓળખાય એવો શબ્દ હાથ લાગતો હતો, પણ અહીંયાં તો ધાતુ ને પ્રત્યયજ ઓળખી કાઢવાના છે. અમે પ્રત્યેક ઉદાહરણની સાથે ધાતુ તો દેખાડીશું અને ખીજાં ઉદાહરણ વિધાર્થીએ ધાતુપ્રકરણમાંથી શોધીને તૈયાર કરવાં.

૨. જ, જન, તથા જ એ ક્રિયાવાચક તથા કર્તૃવાચક બંને થાય છે, એટલે તેનો અર્થ ગૂજરાતી પ્રત્યય વું તથા નાનની સમાન છે:—જેમકે,

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ.
જંજ, ભાગવું	અ,	જંગ	ભાગવાની ક્રિયા.
દિવ્, પ્રકાશવું	,,	દેવ	પ્રકાશનાર.
છિદ્, કાપવું	અન	છેદન	કાપવાની ક્રિયા.
વદ્, બોલવું	,,	વદન	બોલનાર, મ્હોલું.
કૃ, કરવું	ય્	કાર્ય	કરવું તે, કામ.
આન્યર્ મયો- દામાં ચલાવવું. }	,,	આચાર્ય	મયોદામાં ચલા- વનાર. }

ટીપ:—પ્રત્યયના અનેક અર્થ હોય ત્યાં તેનો જે અર્થ અમુક શબ્દમાં લાગુ પડતો હોય તેજ વિચારીને કહેવો.

૩. તિ, ન, ને અસ્ એ કેવળ ક્રિયાવાચક પ્રત્યય છે:—
ગમ્, જવું તિ, ગતિ જવાની ક્રિયા.
યત્, મહેનત કરવી ન, યત્ન મહેનત કરવાની ક્રિયા.
તપ્, તપવું અસ્, તપસ્, તપ કરવું તે.

૪. જક, જ્ઞનો તા, ર, અને ડ એ કેવળ કર્તૃવાચકજ પ્રત્યયો છે. નારીજતિમાં જક નો જ્ઞક થઈ જાય છે. ર લઘુત્વાચક પણ છે.

ધાતુ	પ્રત્યય	શબ્દ	શબ્દાર્થ.
વચ્, બોલવું	અક,	વાચક	બોલનાર, દેખાડનાર.

ભૃ, ભરવું ત નો તા, ભર્તા, ભરણુપોષણ કરનાર, ધણી.
 સાધ, સાધવું ઉ, સાધુ, સાધનાર, પ્રમાણિક માણસ.
 જીવ, જીવવું ઈકા, જીવિકા, જીવવાનું સાધન.
 નમ, નમવું ર, નમ્ર, નમનાર.

*ત્વનો સંસ્કૃતમાં પ્રથમા વિભક્તિમાં તા થવાથી આપણી
 ભાષામાં તો બહુધા તે તા રૂપેજ દેખાય છે, પણ ભાવવાચક
 તા થી ઓળખવા માટે એને ત્વ નો તા કહેવો.

દીપ:-ક્રિયા ને કર્તૃવાચક પ્રત્યયોના અર્થ કોઈ વેળા સાધન,
 ફળ, રચળ, કર્મ વગેરે પણ થઈ જાય છે, તેથી અમુક શબ્દના
 અર્થ ઉપર લક્ષ રાખી ત્યાં તેનો અર્થ કરવો.

૫. જ, જ્ઞ કરણુ એટલે ક્રિયાનું સાધન:—જેમકે,
 વચ્ચ, (વસ્=ઢાંકવું) શરીર ઢાંકવાનું સાધન.

વાદિજ, (વદ=અવાજ કરવો), અવાજ કરવાનું સાધન
 પ્રત્યય તથા અર્થ બંને હવેથી પોતાની મેળે ઓળખીને બોલવા,
 માત્ર હવે ધાતુ તથા તેનો અર્થજ અમે તો કૌંષમાં દર્શાવીશું.

૬. ત, ઇત, ને ન એ જૂતકૃદંતના પ્રત્યયો છે:—જેમકે,
 જિત (જિ=જિતવું) જિતેલો; સંજિત, ભાગી ગએલું.
 उत्पन्न (ઉત્+પદ=પેદા થવું) પેદા થએલું, વગેરે.

૭. ય, બનીય, ત્ય, તથ્ય એનો અર્થ યોગ્ય, યદ શકે પવું
 અથવા કરવાનું એમ થાય છે:—જેમકે.

દૃશ્ય (દૃશ=જોવું) જોઈ શકાય એવું.

મોજ્ય (ભુજ=ખાવું) ખાવા યોગ્ય.

માગ્ય (ભગ=ભાગવું) જે ભાગવાનો છે તે.

રમણીય (રમ=રમવું) રમવા યોગ્ય, સુંદર.

રક્ષણીય (રક્ષ=રક્ષણ કરવું) રક્ષણ કરવા યોગ્ય.

કૃત્ય (કૃ=કરવું) કરવાનું જે હોય તે.

મોક્ષતથ્ય (ભુજ=ભોગવું) ભોગવવાનું જે છે તે.

૮. માત્ર અને અત્ર અથવા ત એ વર્તમાનકૃદંતના
 પ્રત્યય છે:—જેમકે,

વર્ધમાન (વૃધ્=વધવું), વધતું, વૃદ્ધિ પામતું.

વર્તમાન (વૃત્=વળવું, ચાલવું), ચાલતો (કાળ, અનાવ).

યજમાન (યજ્=યજ કરવો) યજ કરતો, યજ કરનાર.

જગત્ (ગમ્=જવું, ધાતુ એવડાયો છે) નાશવંત (દુનિયા).

વિશ્વજિત્ (વિશ્વ, જિ=જિતવું) વિશ્વને જિતનારો.

૯. ત્વ, મ, અને મન્ કે તેનો મ એ ક્રિયા, ક્રિયાનું ક્ષણ, કર્મ.

સ્થળ, વગેરે અનેક અર્થ દેખાડે છે:—જેમકે,

તંતુ, (તન્=તાણવું), તાણવાથી જે થાય છે તે. (ક્ષળ).

ધમ, (ધૃ=ધારણ કરવું), જે ધારણ કરેલું છે તે. (કર્મ),

ધામ (ધા=ધારણ કરવું), ધારણ કરવાનું ઠેકાણું. (સ્થળ).

મર્મન-મર્મ (મૃ=મરવું), મરવાનું ઠેકાણું, તેવું અંગ.

કેટલાક વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાવર્તન.

પ્રત્યયોના અર્થ વિવિધ તો થાય છેજ, પણ જેના અર્થ બહુજ વિધવિધના થાય છે તેની સામટી પુનરાવર્તનને માટે અહીંઆં એક નોંધ આપી છે.

ઋ=ક્રિયા; જેમકે, તોષ, લાભ, સંતોષ. ખેદ.

„=કરનાર; જેમકે, દીપ, કર (કરનાર, હાથ), ચર.

„=પણું; જેમકે, શૌચ (પવિત્રપણું), મૌન.

„=વાળો; જેમકે, સાર્વભૌમ (સધળી ભૂમિ-દેશવાળો).

„=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; પાર્થિવ (પૃથ્વી-માટીનું બનેલું).

ચ=ક્રિયા; જેમકે બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ=વિદ્યા. વિદ્યા તરફ જવું).

„=કરનાર; જેમકે, છાદ-છાજ (ઢાંકનાર).

„=પણું; જેમકે, સામાન્ય (સમાનપણું).

„=સાધન; જેમકે, શૌચ (શી=સૂવું, સૂવાનું સાધન).

„=ચોગ્ય; જેમકે, ભાર્ગવ (ભરણપોષણ કરવા ચોગ્ય).

„=વાળો; જેમકે, અંત્ય (છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો).

ય=તે ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલું; જેમકે, આદિત્ય (અદિતિ ઉપરથી ઉત્પન્ન થએલા દેવો, સૂર્ય).

સંસ્કૃત આધ્યય.

૧) અ, (ગ્રી. A) નહિ:-અચળ (હાલે નહિ તે), અચોજ્ય, અન્યાય, અખંડ, અકાળ, અપક્ષપાત, અપૂર્ણાંક અકસ્માત્, વગેરે.

૨) *અન્ (પા) અળ, (ગ્રી. An લા. In. ઇ. Un.) નહિ:-અનંત, (જેનો અંત નહિ તે), અનાદિ, અનેક, અનાચાર, અનુપમ, અનાદર, અનાવૃષ્ટિ, વગેરે.

*સ્વરથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ આવે ત્યારે તે અનો અન્ થાય છે, અને વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ આવે તો અ, અરૂપેજ રહે છે, એ ઉપલાં ઉદાહરણો ઉપરથી સમજાશે. અન્ ઉપરથી પ્રાકૃતમાં અળ પ્રત્યય થયો છે તેમાં કાંઈ આવો ભેદ નથી;—જેમકે અણુજાણું, અણુદીઠું, અણુહદ, અણુધડ, વગેરે.

૩) વિ, (ફા. બે) ૧. વધારે. ૨. વિના:—૧—વિભાગ (વધારે ભાગ, ભાગના ભાગ), વિજ્ઞાન, વ્યુત્પત્તિ, વગેરે. ૨—વિધવા (વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ, નારીજાતિનો પ્રત્યય=ધણી વિનાની). વિદેહી, વ્યર્થ, વગેરે.

૪) અંતર્, (લા. Inter. ફા. અંદર) માંહે. વચમાં:—અંતઃકરણ (માંહેથી કરવાનું સાધન). અંતઃપટ (અંતર=વચમાં+પટ=લૂગડું=વચમાં ધરેલું લૂગડું, અંતર્પટ), અંતર્ગાળ, અંતઃપુર (જનાનો) વગેરે.

૫) સુ, (પ્રા.) સ, (ગ્રી. Su.); સાડું, ધણું:—સુવાસ (સારી વાસ), સ્વરૂપ (સુ+અરૂપ=ધણુંજ થોડું). સપૂત (સારો છોકરો). સકોમળ (ધણું કોમળ) વગેરે.

૬) ક, (પ્રા.) ક; નઠાડું:—કુકર્મ (નઠાડું કામ), કપૂત (નઠારો છોકરો), કુતર્ક, કુમાર્ગ, કપાત્ર, કવેળા, કંઠંશુ, વગેરે.

દુસ (ગ્રી. Dys. Dus). ૧. મુરકેલાધમી. ૨.

નઠાર્ઙ્ઁ—૧.—દુઃસહ (મુશ્કેલાઈથી ખમી શકાય તે); દુર્ગ (દુસ્+ગસ+ઞ=સ્થળે) મુશ્કેલાઈથી જઈ શકાય તેવું સ્થળ, પહાડી કિલ્લો; દુસ્તર, (દુસ+ત્ત, તરવું+ઞ. મુશ્કેલાઈથી તરી શકાય તે; વગેરે—૨.—દુરાચરણ), (નઠાર્ઙ્ આચરણ); દુષ્કાળ (નઠારો કાળ); વગેરે.

૭ નિસ્. ૧ નહિ. ૨. બહાર:—૧—નિઃસંશય (જેમાં સંશય નહિ તે); નિરંકુશ (જેની ઉપર અંકુશ નથી તે); નિષ્કપટી. ૨.—નિઃશ્રેણી—નીસરણી (બહાર જવાનું સાધન). નિરીક્ષા, નિર્ધાર, નિર્ણય, વગેરે.

૮ સ, રહ. સાથે; સરખું:—સવિસ્તર (વિસ્તાર સાથે), સવર્ણ (સરખી જાતના અક્ષર), સરસ, સજાતીય, સટીક, સાર્થક, વગેરે:—સહ, સહવાસ (સાથે વસવું), સહધર્મી (સરખા ધર્મવાળા), સહકુટુંબ, સહગમન, સહવર્તમાન, વગેરે.

— સમ, (ગ્રી. Syn. લા. Con. Cum. Co.) ૧. સાથે. ૨. સંદર રીતે. ૩. ખિલકુલ:—૧. *સંગમ, (સાથે જવું, મળવું), સંવાદ, સંસાર, વગેરે.—૨—સંસ્કાર, (સુંદર રીતે કરવું. સુધારવું, કેળવવું), સંસ્કૃત (સુધારેલી ભાષા), સંખ્યા, સમર્પણ, વગેરે.—૩—સંરક્ષણ (ખિલકુલ રક્ષણ), સંહાર, સંન્યાસ, સમસ્ત, વગેરે.

૭ સમ ની સાથે કોઈપણ વ્યંજન આવ્યાથી એ ગૂંજરાતીમાં સં લખાય છે, સમની સાથે ક્ર ધાતુનું કોઈ રૂપ આવવાથી વચમાં સ વધે છે:—જેમકે સમ+કાર=સમસ+કાર=સંસ્કાર.

૧૧ ઉપ, (ઈ Up. ગ્રી. Hypo. Hupe.) ૧. પાસે, ૨. ઉતરતા દરજ્જાનું:—૧—ઉપસર્ગ (ધાતુની પાસે આવનાર), ઉપયોગ, ઉપમા, ઉપકાર, વગેરે. ૨—ઉપગ્રહ (હલકા દરજ્જાનો ગ્રહ), ઉપશિક્ષક, ઉપવન, ઉપાખ્યાન, વગેરે.

- ૨ અતિ, પેલી તરફ:—અતીન્દ્રિય, (ઇન્દ્રિયોની પેલી તરફ, ઇન્દ્રિયોથી જેનું જ્ઞાન મળી શકે નહિ એવો વિષય), અત્યંત, અતિશય, અતિસાર, અતીત, વગેરે.

ટીપ:—બહુજ એવો અતિ નો અર્થ થાય છે તે માત્ર લાક્ષણિક અને ગૂંજરાતીમાંજ ચાલી શકે:—જેમકે, અતિનિદ્રા, અતિ-લોભ, અતિસ્નેહ, અતિદુઃખ વગેરે.

- ૩ અધિ, (લા. Ad.) ઉપર:—અધિરાજ (ઉપર પ્રકાશનાર, રાજા), અધિકાર, અધિપતિ, અધ્યક્ષ (ઉપર નજર રાખનાર).

- ૪ અનુ, (લા. Ana.) પાછળ, તે પ્રમાણે, સાથે:—અનુચર (પાછળ ચાલનાર, ચાકર), અનુસરવું. (કોઈની પાછળ પાછળ ચાલવું, તે કરે તે પ્રમાણે કરવું), અનુપાન (વેધ ઔષધની સાથે ક્વાથ વગેરે કાંઈ પીવાનું કહે છે તે), અનુષ્ઠાન, અનુક્રમ, અનુપ્રાસ, વગેરે.

- ૫ અપ. (લા. Ab. ગ્રી. Apo. ઇ. Off.) ખોટું; ઉલટું:—અપકાર (ખોટું કરવું), અપરાધ (રાજ કરવાથી ઉલટું, ગુનોહ), અપકીર્તિ, અપભ્રંશ, અપમાન, વગેરે.

- ૬ અમિ (ગ્રી. Amphi. લા. Am. ઇ. by.) પાસે, તરફ, ધણું:—અભ્યાગત (પાસે આવેલો, પડ્યો), અભિષેક (તરફ છાંટવું), અભ્યંતર (ધણું અંદરનું), અભિલાષા, અભિમાન, વગેરે.

- ૭ અવ ૧. નીચે ૨. નહાડું:—અવતાર (નીચે ઉતરવું), અવદશા (નહારી અવસ્થા), અવલોકન, અવગુણ, વગેરે.

- ૮ આ. મર્યાદા:—આકાર (મર્યાદા કરનાર, હદ બતાવનાર). વ્યાકરણ (ભાષાની વધારે મર્યાદા કરનાર), આગ્રહ, આચરણ, આવાસ, આરંભ, આલય, વગેરે.

અપિ (ગ્રી. Epi. લા. Od. ઇ. U Be.) ઉપર:—અપિધાન (શરીર ઉપર ધારણ કરવાનું લૂગકું), અપિનદ્ધ (પહેરેલું) અ ગાંડી નઈ પિધાન અને પિનદ્ધ શબ્દો પણ થાય છે.

— વ્રત. (ઈ. Out.) ૧ ઉચ્ચ, બહાર, ૨ ઉલટું:—૧—
જેમકે ઉત્કંઠા (ડોકી જાતી થવી, આતુરતા), ઉત્પત્તિ
(બહાર પડવું, પેદા થવું), વ્યુત્પત્તિ, ઉત્સવ, ઉત્સાહ,
ઉત્સુક, ઉદાહરણ, ઉન્મત્ત, ઉત્કર્ષ, ઉદ્ધવ, વગેરે.
૨. ઉત્થાપન, (સ્થાપવાથી ઉલટું, ઉઠાડવું).

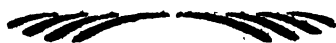
નિ. ૧. માંહે, પાછળ ૨. વિના:—નિવાસ (જેમાં
વસે તે, રહેઠાણ), નિદાન (પાછળથી-છેવટથી આપવું,
રોગની બંધી પરીક્ષા કર્યા પછી તે વિષે જે અભિપ્રાય
આપવો તે), નપાન—નિવાણ, નિગમ, નિઝહ,
નિજ, નિબંધ, નિમજ્જન, નિમેષ, નિયમ, નિમિત્ત.
૨ નિકંઠન (મૂળ વિનાનું કરવું).

પરા. ૧ પાછું, ૨ મોટું, ૩. ઉલટું:—પરાવર્તન
(પાછું વળવું; પરાક્રમ (મોટાં ડગલાં ભરવાં, બહાદુરી
કરવી), પરાજય (જયથી ઉલટું), પરાભવ, પરાક્રમ, વગેરે.

પરિ (ગ્રી. Peri. લા. Per.) ચોતર્ફ, ૨ ધણું:—
પરીક્ષા (ચોતર્ફથી જોવું), પરિશ્રમ (ધણી મહેનત),
પરિમિતિ, પરિમાણ, પરિપૂર્ણ, પરિપક્વ, વગેરે.

પ્ર. (ગ્રી. Pro. લા. Pro) આગળ શ્રેષ્ઠ:—પ્રચાર
(આગળ ચાલવું, ચાલ), પ્રભુ (શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, ધણી,
પરમેશ્વર), પ્રદેશ, પ્રભાત, પ્રખ્યાતિ, પ્રખળ, વગેરે.

તિ. (ગ્રી. Pros. લા. Re.) ૧. સામું, પાછું.
૨. દરેક:—જેમકે, ૧. પ્રતિપક્ષી (સામા પક્ષવાળો),
પ્રત્યાધાત (પાછો આવતાં યાય તે, પ્રતિસ્પર્ધી,
પ્રતિવાદી, પ્રત્યુત્તર, પ્રતિબિંબ, ૨. પ્રતિદિન (દરરોજ)
પ્રતિવર્ષ, પ્રત્યેક, વગેરે.

ભાગ ૨ જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ.

ગૂજરાતી શબ્દોનો મોટો ભાગ આટલાજ ધાતુ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલો છે, માટે પ્રત્યેક ધાતુના શાખાગ્રણી શબ્દો અત્રે તમામ આપ્યા છે. તેની વ્યુત્પત્તિ વિશેષ કાળજીથી તૈયાર કરવી. વિદ્યાર્થીને એમ કરવું સુગમ પડે તે માટે એ શબ્દો પ્રત્યયવાર ગોઠવ્યા છે, એટલે પ્રથમ બાળખોદ અક્ષરે પ્રત્યય લખ્યો છે, પછી માત્ર ધાતુ સાથે તે મળીને જે શબ્દ થયો તે મોટે અક્ષરે દેખાડ્યો છે, અને જે તે ગૂજરાતીમાં નહિ વપરાતો હોય તો તેની આસપાસ આવે કૌષ [] મૂક્યો છે. પછી આઘયાદિકના સંયોગે થનારા શાખાગ્રણી શબ્દો તો તમામ લખ્યા છે. એ આઘયાદિક પણ જરૂર જણાઈ ત્યાં શબ્દની પૂર્વે લખી બતાવ્યા છે. અપભ્રંશ શબ્દો, જે ઉપરથી તે ઉત્પન્ન થયા હોય તેની જોડે, નાના કૌષમાં આપ્યા છે.

૧. ઇ (અય).—(લા. Eo.)—જવું:—

અ.—[અય]; અનુ, ^૧અન્વય; અપ, ^૨અપાય; ઉપ, ઉપાય; ઉત્, ^૩ઉદય; અભિ+ઉત, ^૪અભ્યુદય; પ્રતિ, પ્રત્યય; વિ. વ્યય; ^૫અવ્યય; સમ, સમય; સહ, સહાય—[આય] અંતર, અંતરાય; નિ, ન્યાય; પરિ, પર્યાય; સમ્+ઉત, સમુદાય—અન.—અનય; ઉત્તર, ^૭ઉત્તરાયણ; દક્ષિણ, ^૮દક્ષિણાયન; પાર, પારાયણ; રસ, રસાયન (રસાયણ, રસાણ); રામ, ^૯રામાયણ; પરા, પરાયણ—પલાયન—ત—[ઇત]; ગુણ+અતિ, ^{૧૦}ગુણાતીત, ઉત્તુદિત; વિ+પરિ, ^{૧૦}વિપરીત. અચિ+ઇ (મૂળ ધાતુ તો હમેશાં કહેવોજ, કૌષનું ૩૫ અમુક દાખલામાં લાગતું હોય, તો તે પણ ત્યાં બોલવું)= લાણુવું:—અ—અધ્યાય (અધ્યો), ^{૧૧}અનધ્યાય, સ્વાધ્યાય; ^{૧૨}ઉપાધ્યાય (ઉપાધ્યો).—અન.—અધ્યયન. અધ્યાપન,— અક—અધ્યાપક, ઉપાધ્યાપક—ત—અધીત.

૧. એકની પછાડી એક આવે તે, અનુક્રમ, પદના શબ્દો ગદ્યને અનુક્રમે ગોઠવવા.—૨. અડચણ, દુઃખ —૩. બહાર આવવું, ઉગવું,—૪. ધણો ઉદય, આખાઠી,—૫. ખર્ચ.—૬. જેને ખર્ચ એટલે ફેરફાર થતો નથી તે શબ્દ.—૭. સૂર્યનું ઉત્તમ તર્ક આવવા માંડવું તે ઉત્તરાયણ, અને દક્ષિણ તર્ક જવા માંડવું.

તે દક્ષિણાયન.—૮ રામનું વનવાસ જવું, તે વિષેનું સંસ્કૃત-
માં કાવ્ય છે તે—૯ ગુણની પેલીપાર ગએલો, નિર્ગુણ.—૧૦
ચોતરફથી ઉલટું ગએલું. પ્રતિકૂલ.—૧૧ ન ભણાવવાનો દિવ-
સ.—૧૨ હલકા દરજ્જાનો ભણાવનાર; ઉપશિક્ષક, અને તેથી
કેટલાક પ્રાણણોના કુળનું નામ.

૨. ર્દક્ષ—જેવું:—

અ+આ—[ધક્ષા]: અપ, ^૧અપેક્ષા; ઉત્+પ્ર; ઉત્પ્રેક્ષા.
ઉપ, ^૨ઉપેક્ષા: નિ:; ડનિરીક્ષા (ઽનીરખ); પરિ. પરીક્ષા.—
અક—^૪પરીક્ષક (પરીખ પારેખ).

ગૂ. ધા.—૧ પરખવું (પરીક્ષ) ૨ પેખવું (પ્રેક્ષ).

૧. પોતામાં ખાટું—ખામી હોય—તે નળવું; ખામી,
ઈચ્છા, કેમકે પોતાની ખામી નળ્યાથી તે ટાળવાનું મન થાય
છે.—૨. ખેપરવાહી—૩. દૂરખીનમાંથી તારા વગેરે જેવા, તપા-
સવું.—૪. તપાસ કરી સરકારે જે ભાવ ઠેરવેલા હોય
તે—૫. ચોતરફ જોનાર, તપાસનાર.

૩. કામ—ચાહાણું, ઇચ્છવું:—

અ—કામ: કામી: કામિની: ^૧કામધેનુ; નિ:, ^૨નિષ્કામ; સ,
સકામ.—અન—[કામન] (કામણ); કામના; (આ);—મન:કા-
મના.—ત—^૩કાંત (કંત-કંથ); કાંતા (આ.)—તિ—^૪કાંતિ.

૧. આપણે ચાહીએ તે આપનારી કલ્પિત ગાય.—૨.
ભક્તિ ખે પ્રકારની ગણાય છે:—જેમાં ફળની ઇચ્છા તે સકામ;
અને નહિ તે નિષ્કામ—૩, ચાહેલો, વહાલો, ધણી.—૪.
ચાહાવાપણું; ખૂબસુરતી.

૪. કર—(લા. Creo.)—કરવું:—

અ—^૧કર; કિ (શું, કાંઈપણ), ^૨કિંકર; શ (કલ્યાણ)+
અમ (દ્વિતીયા વિભક્તિનો પ્રત્યય), શંકર; સુખકર; સમ,
^૩સંકર,—[કાર]; લોહ=લોહું. લોહકાર (લુહાર); અહં=હું,
^૪અહંકાર; અંધકાર; સત્કાર; ^૫અધિકાર; ^૬આકાર, પ્રકાર.—
અન—કારક; આશ્ચર્યકારક—ત નો તા—કર્તા (કિરતાર,
કરતાર); જગત્કર્તા—અન—કરણ; સુખકરણ. ^૭અધિકરણ;
^૮અનુકરણ; પ્રકરણ (પગરણ); વિ+આ, વ્યાકરણ;
સમ=અરાધન+ઈ (ખે શબ્દ સાધનારો પ્રત્યય). ^૯સમીકરણ,
કરણી; કારણ—મન—કર્મ (કરમ); કર્મક; અકર્મક; સક-

ર્થક; અકર્મી (અકર્મી), કર્મણિ (૬ સપ્તમી વિભક્તિનો પ્રત્યય)—ચ.—કાર્ય (કારજ, કાજ) અકાર્ય (આકારજ); ક્રિયા; ક્રિયાપદ; પ્રક્રિયા;—તિ—કૃતિ, આકૃતિ; પ્રકૃતિ; પ્રકૃતિ+અ=પ્રાકૃત; અહંકૃતિ.—ત, —કૃત; કૃતાથ; ^{૧૦}કૃતમ્; ^{૧૧}કૃતરા; સુકૃત—સ્ય—કૃત્ય; દુષ્કૃત્ય.—તવ્ય.—કર્તવ્ય.—માન.—ક્રિયામાણ.

અપ+કૃ=ખોટું કરવું:—અપકાર; અપકારક; અપકૃત.

ઉપ+કૃ=મહું કરવું:—ઉપકાર, ઉપકારક, પરોપકાર.

વિ+કૃ=ફેરફાર કરવો, બગડવું:—વિકાર, વિકૃતિ, વિક્રિયા.

સઘ+કૃ=સુંદર કરવું:—સંસ્કાર (સ વચમાં વધે છે), સંસ્કારી, સંસ્કૃત.

અલં+કૃ=શણુગારવું:—અલંકાર, અલંકૃતિ, સાલંકૃત.

સ્વ+કૃ=પોતાનું કરવું, કબૂલ રાખવું:—સ્વીકાર; સ્વીકૃત.

ગૂ. ધા.—સ્વીકારવું, સિકારવું, સકારવું.

૧. કરનાર, હાથ—૨. કાંઈ પણ કહ્યું હોય તે કરનાર. ચાકર.—૩. ભેળા થવું; મિશ્રણ, એક જાતની સ્ત્રી અને બીજી જાતના પુરુષથી ઉત્પન્ન થએલો, વર્ણસંકર (હાફ કાસ્ટ)—૪. હું હું કરવું, અભિમાન—૫. ઉપર રહીને કરવું, ઉપરીપણું; અમલ.—૬. મર્યાદા કરનાર—દેખાડનાર, કેમકે આકારથી કોઈ પણ પદાર્થની મર્યાદા જણાય છે.—૭. જે ઉપર—જે સ્થળે—કાંઈ ક્રિયા થાય છે તે સ્થળ.—૮. કોઈની પ્રમાણે કરવું, નકલ. અવાજની નકલ.—૯. અભિજાતનાં બે પદને બરાબર કરવાં.—૧૦. હન+અ=ધન=નાશ કરનાર, બીજાના કરેલા (ઉપકાર)નો નાશ કરનારો.—ભૂડી જનારો, ઉલટો અવગુણ કરનારો.—૧૧. (જ્ઞા+અ=જ્ઞ=જાણનાર) બીજાના ઉપકાર જાણનારો.

૫. ક્રમ—પગલું ભરવું:—

અ.—ક્રમ; અક્રમ; ^૧ઉપક્રમ, ^૨પરાક્રમ; પરિક્રમા (પરક્રમા, પડક્રમા,); ^૩વિક્રમ; વિ+ઉત્. વ્યુત્ક્રમ; (ધાતુ બેવડાયાથી) ચક્ર (ચાક),—અન.—ક્રમણ; પરિક્રમણ.—તિ—ક્રાંતિ; ક્રાંતિવૃત્ત; ^૪સંક્રાંત.

૧. પાસે પગલાં ભરવાં, આરંભ કરવો.—૨. કાંઈની સામાં.

પગલાં ભરવાં, બહાદુરીનાં કામ-૩. વિશેષ પગલાં ભરવાં, બહાદુરી, બહાદુરી કરનારા એક બહાદુર રાજાનું નામ. ૪. સાથે જઈ, સૂર્યનું કોઈ રાશિમાં આવવું; મકરરાશિમાં આવવું.

૬. **ઘડ્ (ઘંડ)**—ભાગવું, નાશ કરવો.

અ—ખંડ (ખાંડ, ખાંડું)—અન—ખંડન; [ખંડનક] (કલધ્રુ. પ્ર.) (ખાંડણિયો); [ખંડની] (ખંડણી—ખાણણી-ખાંચણી)—ફેંચ.—ખંડનીય—ફેંચ. ખંડિત (ખંડિયો); અખંડિત.—ગ—^૧ખડ્ગ (ખડ્ગ).

ગૂ. ધા.—ખંડવું. ખાંડવું—ગૂ. શ.—ખંડણી (ઘંડનીય કે ઘંડની ?) ખંડેર—ખંડિયેર; ખંડી (?).

૧. નાશ કરનાર હથીઆર; એક જાતની તરવાર.

૭. **ઘ્યા**—કહેવું, વખાણવું, પ્રસિદ્ધ કરવું:—

અ+ખા.—[ખ્યા]; વિ+આ; ^૧વ્યાખ્યા.—અન.

આખ્યાન; ^૨રૂપાખ્યાન; ઉરૂપાખ્યાપન; વ્યાખ્યાન; વ્યાખ્યાન (વખાણ, વખાણ).—ત.—[ખ્યાત]; પ્રખ્યાત. અપ્રખ્યાત; વિખ્યાત તિ—ખ્યાતિ (ખ્યાત); પ્રખ્યાતિ; વિખ્યાતિ.—ફકા—^૪આખ્યાયિકા.

સમ+ઘ્યા=ગણવું, ગણીને એટલે બરાબર વિચારીને કહેવું:—(અ+આ) સંખ્યા, ^૫અસંખ્ય; ^૬સાંખ્ય.—ત.—^૭અસંખ્યાત.

ગૂ. ધા.—વિખાણવું—વખાણવું.

૧. વિશેષ મર્યાદા બતાવીને કહેવું.—૨. શબ્દનાં રૂપ કહેવાં.—૩. શબ્દનાં રૂપ કહેવડાવવાં.—૪. નાની વાર્તા; ઉપકથા.—૫. જેની સંખ્યા નથી તે, અગણિત.—૬. ગણીને—સંપૂર્ણ વિચાર કરીને કહેનાર સિદ્ધાંત બતાવનાર, દર્શન અથવા શાસ્ત્ર, એક અમુક દર્શન; આપણામાં ધર્માનુકૂલ છ દર્શનો ગણાય છે.—ખે મીમાંસા (જૈમિનિકૃત પૂર્વમીમાંસા અને બાદરાયણ વ્યાસ-કૃત ઉત્તર મીમાંસા અથવા વેદાંત); ખે ન્યાય (ગૌતમકૃત અને કણ્વાદકૃત); તથા ખે સાંખ્ય (કપિલકૃત અને પતંજલિકૃત, છેલ્લું યોગશાસ્ત્ર. એ નામથી પણ ઓળખાય છે)—૭. નહિ ગણેલું.

૮. ગણ—ગણ્યુઃ.—

અ—ગણ્ય, ^૧ગણ્યેશ (ઈશ), ગણિકા (ગુણિકા).—અન—ગણ્યના—અવગણ્યના.—ઇત.—ગણિત, અંગગણ્ય, અક્ષર-ગણિત, મિશ્રગણિત, અગણિત.

ગૂ. ધા. ગણ્યુઃ.

૧. શિવના જે ગણ્ય-ટોળાં કહેવાય છે તેનો ઉપરી—સેનાપતિ, મનુષ્યનાં ટોળાંનો એટલે તમામ જગતનો ઉપરી, પરમેશ્વર.

૯.—ગમ—જપુઃ.

અ.—[ગમ]. પ્લવ=કૂદકારો, ^૧પ્લવંગમ; વિહ=આકાશ, રવિહંગમ; ^૩નગમ; સંગમ; (ધાતુ બેવડાથો) ^૪જંગમ—[ગ], ખ=આકાશ; ^૫ખગઃ—ન=નહિ, ^૬નગ; ^૭નાગ (નગ+(અ): નગર (નગ+ર); નગર+અ=નાગર; પદ=પગ, +ન=નાહ; ^૮પન્નગ; ભુજ=વાંકું વળવું, ^{૧૦}ભુજંગ; ^{૧૧}દુર્ગ; ^{૧૨}દુર્ગા; (આ); સંગ; સંગી (સંગા); (ધાતુ બેવડાથો) ગંગા (આ—અન.—ગમન, નિર્ગમન.—ઇન્—[ગામી], ^{૧૩}ગર્ગામી; ^{૧૪}ગજ-ગામીની (જની);—ય—ગમ્ય, અગમ્ય; સુગમ્ય (સુગમ); સુગમતા (તા);—ત્ર.—^{૧૫}ગાત્ર;—ત.—ગત (ગયો); ગત+આગત=ગતાગત; અવગત (અવગતિયું);—તિ—ગતી; દુર્ગતિ; નિર્ગતિ (નિર્ગત); સંગતિ (સંગત);—ત્—(ધાતુ બેવડાથો) ^{૧૬}જગત્; જગદીશ (ઈશ), જગન્નાથ.

આ+ગમ=આવયું:—અ—^{૧૭}આગમ;—અન,—આગ-મન:—ત—[આગત]; અભિ, ^{૧૮}અભ્યાગત; ^{૧૯}આગતા-સ્વાગતા (આગતા: +મુ+આગતા:).

ગૂ. ધા. ગમ્યુઃ, ગમ પડવી, નિર્ગમ્યુઃ.

૧. કૂદકારો મારીને ચાલનાર. વાંદરો. એક જાતનો છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતે કૂદકારો મારતી છે—૨. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી—૩. માહેનું જ્ઞાન, આત્મામાંથી ઉપજેલું જ્ઞાન; વેદ.—૪. ચાલ ચાલ કરનાર, જે પદાર્થ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જાય છે અથવા લઈ જઈ શકાય છે તે. ૫. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી.—૬. ન ચાલનાર, ચાલી ન શકે તે; પર્વત, ઝાડ—૭. પર્વતમાં ઉત્પન્ન થએલા, સર્પ, હાથી.—૮. નગરમાં રહેનાર. શહેરી, એક જાતના પ્રાણી, કેમકે તેમનું મૂળ વતન

વડનગર (વૃદ્ધનગર) ગૂજરાતમાં પહેલવહેલું નગર હોય એમ સંભવે છે.—૯. પગે નહિ (પેટ ધસડીને) ચાલનાર, સર્પ.—૧૦. વાંકો વાંકો ચાલનાર, સર્પ.—૧૧. જ્યાં જવું અઘરું છે તે સ્થળ, પહાડી કિલ્લો.—૧૨. પહાડી કિલ્લો અથવા પહાડમાં રહેનારી (દેવી), પાર્વતી.—૧૩. ગરૂડપર બેસીને જનાર, વિષ્ણુ.—૧૪. હાથીની પેટે (મલપતી ચાલે) ચાલનાર સ્ત્રી.—૧૫. ચાલવાનું સાધન, શરીરના સાંધા, શરીર.—૧૬. ચાલી જતું, નાશવંત, આ દુનિયા.—૧૭. આવનાર, (ઈશ્વર—શિવ તરફથી) આવેલું જ્ઞાન, તંત્રના ગ્રંથો મંત્રના ગ્રંથો નિગમ કહેવાય છે.—૧૮. આપણી તરફ (આપણે ત્યાં) આવેલો, પડણો, અતિથિ.—૧૯. “આવ્યા તે બલે આવ્યા” એમ કહી અતિથિને આદરસત્કાર કરવો તે.

૧૦. ગૃહ, ગ્રહ. (લા. gṛah) લેવું, ઝાલવું:—

ઋ.—ગૃહ (ધ.), ૧ગૃહસ્થ (સ્થ=રહેનાર), ગૃહિણી (ધરણી); ગ્રહ, ઉપગ્રહ, અનુગ્રહ; આગ્રહ; પ્રતિગ્રહ; વિગ્રહ: (વિધરો, વધરો); સંગ્રહ; સંગ્રહણી (ઙ્ઞ+ઈ) (સંગ્રહણી);—(એના વૈદિકરૂપ ગૃમ ઉપરથી (ગર્ભ ગાભ, ગાભો); ગર્ભિત (હત), સગર્ભા.—ગ્રાહ-ઙ્ઞ-[ગ્રાહી]; ગુણગ્રાહી, પક્ષવ; ગ્રાહી-બન—ગ્રહણ (ધરણ); પાણિ=હાથ, ૩પાણિગ્રહણ; ઋક.—ગ્રાહક (ધરાક);—ય.—૪ગ્રાહિ;—હત—ગ્રહિત.
ગૂ. ધા.—ગ્રહેવું, ધેરવું(?), ગ્રહણ કરવું. ગૂ. ૨૧ ધેર, ધેરૈયા.

૧. (પ્રહાયર્થ-વિધાભ્યાસ પૂરો કરી) ધરમાં રહેનાર, પરણેલો, ધરખારી, સંસારી, બધાં ખરચ કરી શકે એવો, પૈસાવાળો, આખરદાર, દક્ષિણા ન લેનારો પ્રાહ્મણ—૨. (કોઈથી) ઉલટું પકડી રાખવું, લડવું.—૩. હાથ પકડવો, પરણવું.—૪. લેવા યોગ્ય, લઈ (સમજઈ) શકે એવું.

૧૧. ચર્.—૧ જવું, ચાલવું, ફરવું. ૨ ચરવું:—

ઋ.—ચર; ૧ખેચર; ગોચર; ૨અગોચર; જલચર; ભૂચર; ૩વનચર; ૪અનુચર; ૫સચર + ૬અચર = ૭સચરાચર; ૮સહચરી. (હ).—[ચાર] આચાર; સત્, સદાચાર; અન, અનાચાર; ઉત્, ૯ઉચ્ચાર; ઉપચાર; દુરાચાર; પ્રચાર; વિચાર; વિ + અભિ, વ્યભિચાર; સંચાર; સમ + આ, સમાચાર—બન.—૧૦ચરણ, ચરણારવિદ (અરવિદ=કમળ); ચરણામૃત; આચરણ; સત્, સદાચરણ; મંગળ, મંગળા-

ચરણ—ચારણ—અક, —પ્રચારક. —ઇન—[ચારી]; અહ્ય-ચારી; અહ્યચારણી; દુરાચારી; વ્યભિચારી, વ્યભિચારણી; અવિચારી.—ય —[ચર્ય]; ૧^૧અહ્યચર્ય; મુખચર્યા; (આ); આ, આશ્રય.—[ચાર્ય]; આચાર્ય (આચારજ, આચારી); ધર્માચાર્ય, —ઇત્ર—ચરિત્ર—ઇત—ચરિત. —મન—ચર્મ, (ચામ, ચામડું); ચર્મકાર, (ચમાર).

ગૂ. ધા.—ચરવું; ઉચ્ચરવું; ઉચરવું; ઓચરવું; વિચરવું; વિચારવું; સચરવું; સાંચરવું.

૧. આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી, ગાંધર્વ.—૨. ગાયો વગેરેને ચરવાની જમીન; ગો એટલે ઈંદ્રિયો જેમાં જઈ શકે—જે જાણી શકે—તે; જેમકે દષ્ટિગોચર, નહિ જાણી શકાય—છૂપું—તે અગોચર.=વનમાં ફરનાર, જંગલી, પશુ.—૪. પછાડી પછાડી ચાલનાર, હજીરી, ચાકર.—૫. ચાલવાપણા સહિત, જીવવાળા.—૬. જેનામાં ચાલવાપણું નથી તે, જીવ વગરના.—૭. જીવવાળા અને જીવ વગરના તમામ પદાર્થોમાં જે વ્યાપી રહેલો છે તે, પરમેશ્વર.—૮. સાથે ફરનારી, બહેનપણી.—૯. (મોંમાંથી) બહાર કાઢવું.—૧૦. ચાલનાર, પગ, છાંદનો એક ચતુર્થાંશ. વેદ ભણનારાઓની શાળા (School).—૧૧. અહ્ય એટલે વેદ—વિદ્યા તરફ જવું; વિદ્યાભ્યાસ; કુંવારાપણું; કેમકે વિદ્યાર્થીએ કુંવારાજ રહેવું જોઈએ એવો ડહાપણુભરેલો વિચાર વેદ. કાળમાં હોતો.

૧૨. ચલ્—હાલવું; ચાલવું:—

અ.—[ચલ]; ૧અચલ; હિમ, હિમાચલ; નિશ્ચલ; અવિચલ; (ધાતુ ખેવડાયા.) ૨ચંચલ, ૩ચંચલા, ચંચળતા, ચાંચલ્ય—ચાલ-અન-ચલન (ચલણ); [ચાલન]; (ચાળણ); ઉત્, ઉચ્ચાલન; [ચાલની] ચાળણી,—ઈચ.—ચલનીચ [ચલણી]—ઇત.—ચલિત, પ્રચલિત, વિચલિત.

ગૂ. ધા.—ચાલવું, ચાળવું, ચાળવું:—

૧. હાલી ચાલી શકે નહિ તે, સ્થિર, દઢ, પર્વત, કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી.—૨. હાલ હાલ કર્મ કરનાર; બુદ્ધિની

નિવાળો, હોશીઆર; જેનું મન જલદીથી ખસી જાય તે.—૩. લક્ષ્મી, કેમકે તે જેની પાસે હોય ત્યાંથી જલદી ખસી જાય છે.

૧૩. ચિ.—એકઠું કરવું; ઢગલો કરવો:—

અ.—[ચય]; નિ, નિશ્ચય (નિશ્ચે); ૧પરિચય; સંચય (સંચે) (સચો?); સમ+ઉત્, સમુચ્ચય.—ત—[ચિત] ચિતા (આ); નિશ્ચિત; સચિત.

ગૂ. ધા.—સંચવું; સાંચવું; સંચય કરવો; નિશ્ચય કરવો.

૧. ધણું એકઠા થવું—મળવું, ઓળખાણ, મહાવરો.—૨. ઢગલો કરેલો, મુડદાને બાળવા સાથે લાકડાંનો ઢગલો કર્યો હોય તે.

૧૪. ચિત્.—જથ્થવું; વિચારવું:—

વિષપ્.—(આ પ્રત્યય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવોને તેવોજ રહે, પણ કર્તા ક્રિયા વગેરેના અર્થો તેમાં વધે.)

ચિત્; ચિદાનંદ, ચિદધન; ચિન્મય; સત્ = હમેશાં જે છે તે, સચ્ચિદાનંદ.—અ.—[ચેત] ; અચેત; સચેત.—અન—ચેતન; ચેતના; ચૈતન્ય (ય); સચેતન.—ત—ચિત્ત.—૨.—ચિત્ર; ચિત્રકાર (ચીતારો); ચિત્રા; ચૈત્ર (અ) વિચિત્ર; વૈચિત્ર્ય.

ગૂ. ધા.—ચેતવું; ચીતવવું? ચીતરવું.

૧૫. ચિત્.—વિચારવું; ફિકર કરવી:—

અ.—ચિંતા—અન.—ચિંતન—ત.—[ચિંત] ; નિશ્ચિત. (નચિંત, નચીન).—ઇત—ચિંતિત, (અચિંતિઓ, અચિંત્યો, ઓચિંતો).

૧૬. છદ્.—ઢાંકવું; ચંતાવું:—

અન—આ + છાદન = ૧આચ્છાદન.—ઇત—આ+છાદિ = આચ્છાદિન.—ન.—[છજ] (છાનું)—ય. છાધ—(છાજ). જ.—૨છત્ર (છતર); છત્રી. (ઈ)—લી.—૩છદ્વી (છાલ).

ગૂ. ધા.—છાલવું, છાંલવું—ગૂ. શી.—છજનું, છત, છાજલી.

૧. ઢાંકણ.—૨. વર્ષાદ અથવા તાપથી શરીર ઢાંકવાનું સાધન.—૩. ઝાડ અથવા ફળ ઉપરનું ઢાંકણ.

૧૭. છિદ્.—(લા. છોinddo.)—કાપવું; ભાગ કરવા:—

અ.—છેદ; સમ=બરાબર, સમચ્છેદ; ઉત્, ઉચ્છેદ;

પરિચ્છેદ.—હત.—ઉચ્છેદિત. (ઉચ્છેદિયો).—ત —છિન્ન,
 ૧અવિછિન્ન ધારા;—અન —છેદન, છેદનાબિંદુ; છેદન
 લીટી.—અક.—છેદક, ઉચ્છેક.—ર.—છિદ્ર (છીંકું).

ગૂ ધા —છેદવું, છીનવું.—ગૂ શ —છીની —છીણી.
 ૧. જેમાં કાંઈ ભાંગ પડતો નથી એવી વર્ષાદ કે ભાષણની ધારા.

૧૮. જન્.—(લા Gigno, Genno.) પેદા કરવું; પેદા થવું:—

અ.—જન, દૂર+ઈ=દૂરના, દૂરીજન; મહાજન; સજ્જન;
 સર્વજન, સાર્વજનિક; દુર્જન; નિર્જન; પરિજન; સુજન; સુજ-
 નતા; સૌજન્ય —[જ]: અંડ=ઈંડું, ૧અંડજ;—તનુ=શરીર,
 તનુજ (તનુ, તન; દ્વિ=એવાર, ૨દ્વિજ; પંક=કાદવ, ૩પંકજ;
 પૂર્વજ; મન; ૪મનોજ; વંશજ; ૫અજ; ઉત્ + ભિદ્;
 ઉદ્ભિજ્જ; નિજ; ૬સહજ (સહેજ); ૭અનુજ રામાનુજ;
 પ્રજા.—અન—જનક; દુઃખજનક—અક —જનન; જનની
 (જનુની)—જ.—જનિતા, જનિત્રો (જનિતા, જનેતા).
 હત.—જનિત.—ત.—જાત (જાયો). અગ્નત શત્રુ—તિ.
 જાતિ(જાત) હૈય, (વજ્રનીય, સમ્પત્તીય; સુગ્મતિ (સમ્પત)—ય.
 જન્ય; ૮ગ્નયા (આ).—મન્—જન્મ; જન્માંતર—તુ.—જંતુ.

ગૂ ધા.—જણવું, જન્મવું, જન્મ આપવો.

૧. ઈલાંમાંથી જન્મનાર પ્રાણીઓ—૨. એ વાર જન્મનાર,
 જે વર્ણો (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રો ને વૈશ્ય) ને જનોઈ દેવાય છે તે, કેમકે
 યજ્ઞોવિપત એટલે વિદ્યાસંસ્કારથી માણસનો બીજાનાર જન્મ
 થયો એમ કહેવાય છે. ૩. કાદવમાં ઉત્પન્ન થનાર, કમળ.—૪.
 મનમાં ઉત્પન્ન થનાર, કામદેવ.—૫. જેને જન્મ નથી તે.
 બ્રહ્મા, ઈશ્વર, રામના પિતામહ.—૬. સાથે જન્મનાર, જન્મગુણ,
 સ્વાભાવિક થોડી મહેનતે થઈ શકે એવું, જૂજ.—૭. પછીથી
 જન્મનાર, નાનો ભાઈ.—૮. જણનારી, સ્ત્રી, રાણી.

૧૯ જિ —જીતવું:—

અ —જય (જે); ૧ધનંજય; ૨પરાજય; વિજય.
 દિક્ક=દશા, ૩દિગ્વિજય; ૪વજયાદશમી—ન —૫જન;

^૧જૈન (અ) —ત —જિત; જિતેન્દ્રિય; અજિત; વિક્રમાજિત.
—ત—જિત્, ^૨ઈન્દ્રજિત્.

ગૂ. ધા.—જિતવું.

૧. ધનને જિતનાર, ઈન્દ્ર.—૨. જયથી ઉલટું હારવું.—૩. દિશાઓને એટલે એતરફના દેશોને જિતવા.—૪. વિજય કરવાની દશેમ, દશેરા, એમાસામાં બંધ પડેલી લડાઇઓ પાછી ચલાવવા આ દિવસે અસલ રાજ્યો કુચ કરતા હતા.—૫. ઈન્દ્રિયોને જિતનાર, જૈનમાર્ગ પ્રથમ ચલાવનારા સાધુઓ —૬. જિન સાધુએ ચલાવેલો માર્ગ, તે માર્ગને માનનારા શ્રાવક.—૭. ઈન્દ્રને જિતનાર, રાવણનો પાટવી કુંવર.

૨૦. જીવ્—(લા. Vivo.) જીવવું:—

અ—જીવ; નિર્જીવ; સજીવ.—ઇન્.—[જીવી]; ^૧અનુ-જીવી; ^૨ચિરજીવી.—અન—જીવન (જીવણ); સજીવન; સંજીવન; મૃત—મુએલું, ઉમૃત મંજીવનની (ઇન્) ત—[જીવત]; જીવત્ક્રિયા.—ઇકા.—જીવિકા; આજીવિકા; ઉપજીવિકા—ઇત.
—જીવિત.

ગૂ. ધા.—જીવવું—ગૂ. શ.—જીવડું, જીવાત.

૧.—એમની પછાડી જે બીજા લોકોનું જીવન ચાલે છે તે ચાકરો વિગેરે. આશ્રિત વર્ગ.—૨. લાંબું જીવનાર; (આશીર્વાચને) પુત્ર કદી મરતાજ નથી એમ માનેલા જે સાત જણ છે તે:—બજિરાજ, પરશુરામ, વિભીષણ, હનુમાન્, વ્યાસ, અશ્વત્થામા અને કૃપાચાર્ય.—૩. મુએલાંને જીવતાં કરે એવી કલ્પિત ઔષધિ કે વિદ્યા.

૨૧. તપ્ (લા. Tēpo). તપવું.

અ—તાપ (તાવ); તાપી (ઈ); પશ્ચાત્=પછાડીથી, ^૧પ-શ્ચાત્તાપ (પસ્તાવો) પરિતાપ. પ્રતાપ; સંતાપ—અસ્—[તપસ્] (તપ); તપોધન (તપોદન; તપશ્ચર્યા; ^૨તાપસ અ); તપસ્વી (વિન્); તપસ્વિની (વિન્+ઈ).—ત.—તપ્ (તાતો); સંતપ્.

ગૂ. ધા.—તપવું, તાપવું, તાવવું. પસ્તાવું.—ગૂ. શ. તાપેલું—તપેલું—પાતેલું; તાવેતો; તવેતો; તાવી—તવી; તાવડી; તાવણી, તપત.

૧. નહાઈ કામ કર્યા પછી જીવમાં જે બળાપો થાય છે તે.—
૨. તપ કરનારો, તપસ્વી.

૨૨. તુલ્—(લા. Tollo) તોળવું, બરાબરી કરવી.

અ.—તોલ (તોલો, તોલું); ^૧અતુલ; (અતોલ); ^૨તુલા (તોળા) [સંતાલ] (સંતોલો);—અન.—તોલન, તુલના (તોલાના);
ય.—તુલ્ય; અતુલ્ય.

ગૂ. ધા —તોળવું.—ગૂ. શ. તોળાટ.

- ૧.—જેનો મુકાબલો નથી તે. ૨.—કોટો એ આકારની એક રાશિ, તોળવું, મુકાબલો કરવો, માણસની સામા અન્ન, સુવર્ણ, વગેરે પદાર્થોને તોળી દાનમાં આપી દે છે તે.

૨૩. તુષ્—સંતોષ પામવું:—

અ—તોષ; સંતોષ (સંતોષ, સંતોષ); અસંતોષ; અસં-
તોષી (હન);—ત—તુષ્ટ (તૂકો, તૂક્યો, તૂક્યો); સંતુષ્ટ.—
તિ.—તુ ઇ. તુષ્ટિદાન.—માન—તુષ્યમાણ (તુષ્ટમાન).

ગૂ. ધા —તૂઠવું—તૂઠવું; સંતોષવું; સંતોષ પામવું:—

૨૪ તૃ—(લા. Terminus.)—તરવું આગળવું,
ઉછગવું. ડૂટી નીકળવું:

અ.—[તૃ]: ^૧તરંગ (તરંગ); ^૨તરંગિણી; દુસ્તર; ^૩તરી;—
તીર.—તા; ^૪અવતાર (^૫ઓવારો, આરો); નિસ્તાર;—

અન.—તરણ; અવતરણચિહ્ન;—તાણ—તૃણ (તરણું).

અક—તારક (^૧તારો); તૃ—ત્રાતા—તૃ—^૭તૃ. —ય.

[ઉત્તાર્ય] (ઉતાર) —ય.—તીર્થ (તીરથ); તીર્થકર—અનિ.—
^૮તરણ; ^૯તરણિન.

ગૂ ધા. તવું; તારવું; અવતવું; ઉતરવું.

૧. ઉછળીને ચાલનાર, પાણીનાં મોજાં, પવનની લહેરો, મનના ખુટા-કલ્પના—૨. મોજાંવાળી, નદી.—૩. હોડી, હોડીનો રસ્તો; જળમાગ—૪. નીચે આવવું, ઉતરવું, સ્વર્ગમાંથી ઉતરીને આ લોકમાં દેવતા જે જન્મ ધરે તે, આત્મ. એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે—૫. નદીમાં ઉતરવાનું ઠેકાણું—૬. તારનારો, તરવામાં ધણો હોશિયાર, આકાશમાં જે તારા દેખાય છે તેની આ વ્યુત્પત્તિ સમજવી નહિ, અગર જે સંસ્કૃત-

માં એને પણ “ તારક ” જ કહે છે. ઈંગ્રેજી તારક વગેરે અન્ય ભાષાના એ અર્થનાજ શબ્દો સાથે મુકાબલો કરતાં એમ સાબિત થયું છે કે એની વ્યુત્પત્તિ સ્ત ધાતુમાંથી છે.—૭. ફણગો કુટીને નીકળનાર, ફણગો, છોટ, ઝાટ.—૮. દષ્ટિમર્યાદા ઓળંગી જનાર, સૂર્ય.—૯. સૂર્યથી ઉત્પન્ન થએલી, ચમુના નદી, કેમકે તે સૂર્યની પુત્રી છે.

૨૫ દા, દદ્.—(લા. Do.) આપવું:—

અ —[દ]; દુઃખદ; સુખદ; નર્મ=અ નદ, નર્મદા.—અન.—દાન (દાણ, દેણ); અપ+આ, અપાનન; નિદાન; સંપ્રદાન [દાપન] (આપું);—અક.—દાયક; સુખદાયક—ત—દત્ત, દત્તક (ક=અધુ. પ્ર). ઉત્+આ+દત્તમાંથી દત્તો શોપ, ^૧ઉદાત્ત; અન; અનુદાત્ત;—ય—^૨દાય;—વિદાય; સંપ્રદાય.—ઇન્.—દાયી (દાઈ).

ગૂ. ધા—દેવું; દાન કરવું.

૧.—ઐત્યેથી આપેલો, જે સ્વર ઉપર બહુ ભાર મૂકવામાં આવે છે તે ભારને હિસાબે માણસના ઉચ્ચારણમાં ત્રણ સ્વર (Accents) આવે છે:—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત. ઐત્યેથી ખોલાય તે ઉદાત્ત, નીચે ખોલાય તે અનુદાત્ત, અને મધ્યમ રીતે ખોલાય તે સ્વરિત; એ ભેદ હજી વેદ ભણવામાં કાયમ રહેલો છે.—૧. આપવાનું, વારસો.

૨૬. દિવ્.—પ્રકાશવું. ૨ રમવું.

અ.—દેવ; દેવાલય (દેવલ); દેવગૃહ (દેહેરં); દેવી; દેવતા; દેવત્વ; દૈવ; (અ); દૈવત્વ (દૈવત); દૈવ; (ઇન્)—ય—દિવ્ય—ન—દિન; ^૧દિનકર; ^૨દિનમાન; દૈનિક—અસ્ [દિવસ]. ^૧દિવાકર દિવસ (અ).—ત.—ધૂત (જૂઠું). ધૂતકારી (કૃ+ઇન્) (જૂગારી).

૧ દહાડો કરનાર. સૂર્ય—૨. દહાડાનું માપ, કેટલી ધડીને અમુક દહાડો છે તે.

૨૭. દિશ્.—(લા. Dicō.) જોવું, દેખાવું હુકમ કરવો:—
કિવિષ્.—દિક્ (દિશ્ નું પ્રથમાંત રૂપ), ^૧દિગત (અંત); ^૨દિ-

મંબર (અંબર); દિક્પાળ (દિગ્પાળ), દિગ્વિજય, દિક્-મુદ્; દિક્ષા (દિક્ષ); ^૨ઉપદિક્ષા. અ.—દેશ; દેશાંતર (અંતર=મીજો); ^૪આદેશ; ઉત્. ઉદેશ; ઉપદેશ; ઉપદેશક (અક); નિદેશાલંકાર; ^૫વિદેશ; પ્રદેશ; ^૬સંદેશ (સંદેશા)—ય.—દેશ,—ઈય—દેશીય (દેશાઈ).

ગૂ. ધા.—દીસવું.

૧. ચારે દિશાનો અંત જે ગોળવૃત્તમાં થતો દેખાય છે તે, દષ્ટિમર્યાદા—૨. દિશાજ જેનાં વચ્ચે છે તે; નાગો ખાતો; જેન માથના એક અમુક પંથના સાધુઓ.—૩. હલકા દરજ્જાની દિશાઓ:—વાયવ્ય, ઈશાન, અગ્નિ અને નૈઋત્ય કોણ—૪. રાજ કે યોગીની આજ્ઞા.—૫. દેશથી ઉલટું, પરદેશ.—૬. સારી રીતે કહી દેખાડવું, કહેણું.

૨૮. દોષ્—બળવું, પ્રકાશવું:—

અ.—દીપ (દીપો); દીપાત્રી (બાલી=હાર) (દીપાળી); દીપતૈલ (દીપલ); દીપમાળા (દીપમાળ); દીપવર્તિ (દીપટ, દીપેટ),—અન—દીપન, ^૧વિદીપન.—અક—દીપક (દીપકો), દીપિકા (દીપી).—તિ—^૨દીપ્તિ—ત.—[દીપ્ત]; ^૩પ્રદીપ્ત;—માન.—(ધાતુ બેવડાગો) ^૪દેદીપ્યમાન.

ગૂ. ધા. દીપવું.

૧. વધારે પ્રકાશિત કરનાર, રસમાં વધારો કરનાર.—૨. પ્રકાશવાપણું, દીપવું, શોભા.—૩. વધારે પ્રકાશેણું, જન્યુત.—૪. અતિશય પ્રકાશવું; ઝળાંઝળાં થઈ રહેતું.

૨૯. દશ્.—જેણું:—

કિવપ્.—[દશ્] તત્=તે, ^૧તાદશ્; ^૨સદશ્; ^૩સાદશ્ય—અ.—આદર્શ (આરસો, આરસી).—અન—દર્શન, પ્રદર્શન, સુદર્શન—અક—દર્શક; દૂરદર્શક; સૂક્ષ્મદર્શક—ય—દશ્ય, અદશ્ય—અનીય—દર્શનીય (દરશણીર્ગો)—ત—દષ્ટ (દીકો); ^૪અદષ્ટ (અદીકો); દષ્ટાંત.—તિ.—દષ્ટિ; કુદષ્ટિ, દષ્ટિમર્યાદા.—ત્.—દષ્ટા.

ગૂ. ધા. દેખવું.

૧. તેણું.—૨. સરખું—૩. સરખાપણું.—૪. નહિ દીકેણું નસીળ.

૩૦. જા, જિ.—ધારણ કરવું:—

ક્ષિપ્.—[ધિ]. અવધિ (અવધ);—^૧આધિ, ^૨ઉપાધિ, ^૩વ્યાધિ, સમાધિ (સમાધ).—^૪નિધિ, ^૫પ્રતિનિધિ; સંનિધિ; સાન્નિધ્ય (ય);—સંધિ. ^૬સંધ્યા (યન્મા); અપ્=પાણી, ^૭અધિ; ઉદ્ધ=પાણી, ^૮ઉદ્ધિ (દધિ); ^૯જ્ઞાધિ; પયસ=પાણી, ^{૧૦}પયોધિ; ઓષ=ઉષ્ણતા, ^{૧૧}ઔષધિ; ઔષધ (અ)—મ.—[ધિ]. સંધ (સાંધો); સન્અવ, સાવધ. ^{૧૨}સુધા (આ); વસુ=દ્રવ્ય, ^{૧૩}વસુધા.—અન.—[ધાન]; અભિધાન, અતર્ધાન, —અવધાન (ઓધાન); અષ્ટાવધાની (ઈન્); શતાવધાની (ઈન્); વ્યવધાન:સ, સાવધાન, —આધાન; ગર્ભાધાન; સમ, સમાધાન; પ્રધાન; પ્રાધાન્ય. (ય)—નિધાન; સંનિધાન; પરિધાન (પહેરણ); વિધાન; સંધાન (સાંધણ); ^{૧૪}અનુસંધાન; —ઉર્ધ્વ=ઉપર. ઉર્ધ્વધાની (ઉઠાણી); રાજધાની.—મ—ધામ.—ત. ધાના; ધાત્રી; વિધાતા; વિધાત્રી.—ત.—[હન]; પુરસ્=આગળ, ^{૧૫}પુરોહિત (પરોત); વિહિત; ^{૧૬}સહિતા (આ).

૩૧. ધા. પહેરવું; સાંધવું:—

૧. મનનું દુઃખ—૨. પાસેથી—આસપાસથી આવી પડેલું દુઃખ.—૩. મનના દુઃખથી ઉલટું. શરીરનું દુઃખ, રોગ—૪. માંહે ધારણ કરનાર, ખળનો—૫. સામાની-ખીળની—તરફથી અધિકાર પોતામાં ધારણ કરનાર.—૬. જોડનારી, રાત દિવસને જોડનારી વેળા, સવાર કે સાંજ ગમે તે; સાંજ; સાંજ સવાર ને ઝળઝળીઠે દેખાય છે તે; સાંજે, સવારે, તથા બપોરે જે ધર્મક્રિયા દ્વિજને કરવાની કહી છે તે જોઈ. અર્થમાં એ શબ્દનું મૂળ “ધ્યે=ધ્યાન કરવું” એ શાબ્દ ઉપરથી પાણી હોય.—૭. પાણીને ધારણ કરનાર, સમુદ્ર.—૮. પાણીને ધારણ કરનાર. સમુદ્ર; વાદળ.—૯. ઉષ્ણતા ધારણ કરનાર, વનસ્પતિ. આ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાચીન આર્યો જણતા હતા કે વનસ્પતિને જીવવાને સાડ ગરમી અવશ્યની છે.—૧૦. અમૃત—૧૧. દ્રવ્યો એટલે નાના પ્રકારના ખનિજ પદાર્થને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૧૨. એકની સાથે ખીળનું સંધાવું, લાગેલાગ મેળવવો અથવા મળવો, સંબંધ મેળવી દેવો.—૧૩. યજ્ઞાદિ ધર્મકર્મમાં જેને આગળ એટલે પ્રમુખ હેરવ્યો છે તે, ગોર. ક્ષત્રિય વગેરે કેટલીક નાતના ગોરને હાલ પરોત કહે છે.—૧૪. સાથે ધારણ કરેલું, ગોઠવીને સંગ્રહ કરેલો, વેદની સંહિતા

કહેવાય છે, કેમકે તેના મંત્રો છૂટા છૂટા ચાલતા હતા, તેને વેદવ્યાસે અનુક્રમે ગોઠવી હાલના આકારમાં સંગ્રહ કર્યો છે.

૩૧. ધૃ ધ ર, ધુર.—ઝાલી રાખવું:—

અ—[ધર]; ^૧ગગાધર, જલધર (જળાંદર); પવસ, ^૨પયોધર, ^૩ભૂધર; વસુ. ^૪વસુંધરા—[ધા.]; સૂત્ર=દોરી, ^૫સૂત્રધાર (શૂતાર). નિર્ધાર; ધારા (આ)—[ધાર]; આધાર; જગત; જગદ્ધાર; વિશ્વાધાર; દુગ્ધ=દૂધ, દુગ્ધાધારી (દૂધાધારી) (ઇન); નિ; નિરાધાર—ધીર (ધારે); ધારા; ધૈર્ય (ય) (ધરજ); અધીર (અધારે)—ધુર; ધુરંધર; ધારેય (ઈય) (ધેરી); ધુરી (ધરી),—અન. ધા.ણ; સમ્યા, સાધારણ. સુધરણ; ધારણા—ધરણ; ધન્ણી, ધરણીધર.—ત.—ધર્તા; ધરિત્રી (ધરતી)—અક—ધારક, સુધારક.—મન્—ધર્મ. ધર્મી. ધામિઃ—ઇન્—[ધર્મી]; વેપધારી, નામધારી; [ધા.ણી]; વિશ્વધારિણી.—ત.—[ધૃત]; ^૬ધૃતરાષ્ટ્ર; વિ, વૈધૃત (અ).

ગૂ. ધા ધન્વ; ધાન્વ; નિર્ધારવું; સુધાન્વ.

૧. ગંગાને ધારણ કરનાર; મહાદેવ, કેમકે લગીરથ રાજા જ્યારે રવર્જમાંથી ગંગા લાવ્યો ત્યારે ઉપરથી પડતાં મહાદેવે પોતાના માથા ઉપર તેને ઝાલી લીધી હતી—૨. પાણીને ધારણ કરનાર, વાદળું, દુધને ધારણ કરનાર, રતન—૩. પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, પરમેશ્વર. પૃથ્વીએ જેને ધાણ કરેલા છે તે, પર્વત (આ બીજે અર્થ ગૂજરાતીમાં ચાલતો નથી)—૪. દ્રવ્યને ધારણ કરનારી, પૃથ્વી.—૫. દોરીને ઝાલી રાખનારો; પૂતળાં નચાવનારો, નાટક મંડળીનો ઊપરી; સૂતાર, કેમકે તે માપવા સાડા હમેશાં દોરી હાથમાં લઈને ફરે છે.—૬. રાષ્ટ્ર એટલે દેશ જેણે (જૈનમતી) ઝાલી રાખ્યો છે તે, રાજ્ય પચાવી પડનાર, કૌરવોના બાપ.

૩૨. નમ્—નમવું:—

અ.—[નામ]; ^૧પરિણામ; પ્રણામ—અસ્—નમ: નમોનમ: (નમ:નમ:); નમસ્કાર: ^૨શ્રીગણેશાયનમ:—અન. નમન (નમણું)—ત—[નત]; ^૩નતાંશ; ઉત્, ^૪ઉન્નત; ^૫ઉન્નત:શ; પ્રણત.—ર—નમ્ર (નરમ): નમ્રતા.—તિ.—[નતિ]; ઉત્, ^૬ઉન્નતિ; વિનતિ (વિનતી).

ગૂ. ધા.—નમવું; નામવું; પ્રજ્ઞમવું. ગૂ. શ.—
નમનતાઇ.

૧.—ચોતર્કથી નમીને જ્યાં જાય તે, છેવટ ફળ, અસર.—
૨. શ્રી ગણેશને નમસ્કાર. “ગણેશાય” ચતુર્થી એક વચનનું
રૂપ છે.—૩ કોઇ આકાશી પદાર્થ વિષુવવૃત્તથી જેટલા અંશ
નમેલો—દૂર—હોય તે.—૪. નમેલાથી ઉલટું, અકકડ, મગર.—૫.
કોઈ આકાશી પદાર્થ ક્ષિતિજથી જેટલા અંશ ઊંચો હોય તે.—
૬. ઊંચે આવવું, ચઢતી.

૩૩. નશ (લા. nocco) = જતા રહેવું; નાશ પામવો:—

અ.—નાશ; વિનાશ; વિનાશી (હન); અવિનાશ; અવિનાશી.

—અક.—નાશક; વિનાશક—ત.—નષ્ટ (નાશો, નાશો ?)

ગૂ. ધા.—નાસવું; નાશ પામવો; વણસવું:—

૩૪. ની—દોરી જવું, પમાડવું:—

અ—^૧નય; ^૨વિનય; ^૩નિર્ણય; ^૪પરિણય—અન.—

^૫નયન (નયણ, નેણ, નેન); કમળનયની; ^૬ઉપનયન—

અક—^૭નાયક; ^૮વિનાયક; નાયિકા (અ)—ત્ર.—નેત્ર;

^૯ઉપનેત્ર—ત નવ=નવું. ^{૧૦}નવનીત.—તિ—નીતિ;

રાજનીતિ, અનીતિ.

ગૂ. ધા.—આણવું (આનય); પરણવું (પરિણય)

૧. સુખને પહોંચાડનાર, નીતિ, ડહાપણ. —૨. વિશેષે કરીને
સુખને પહોંચાડનાર, નમ્રતા, સહયતા.—બહાર દોરી જવું, વિ-
ચારોને બહાર એક નિશ્ચયરૂપે કાઢવા.—૪. પરણવું, લગ્ન—૫.
હરવાફરવામાં દોરી લઇ જનાર, આંખ.—૬. હલકા દરજ્જાની
આંખ. વિદ્યાગુરૂ પાસે બાળકને દોરી લઇ જવો; શાળામાં
મોકલવો; વિદ્યાર્થી અવસ્થાનાં ચિહ્ન દાખલ જેમ હાલ ઈંગ્લેન્ડ
પાઠશાળાઓમાં અમુક પૌશાક પહેરાવે છે તેમ તે સમે તે
બાળકને ધાણતા હતા તે, જનોઈ, જનોઈ દેવાની ક્રિયા.
એમ કહેવાય છે કે અસહ્ય આર્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિ વર્ષે છૂટીને
વખતે પાછા ઘેર આવતા ત્યારે જનોઈ ત્યાં મૂકીને આવતા
અને પાછા જતા ત્યારે તે પાછું ત્યાં ધારણ કરતા હતા,
અને એ બંને પ્રસંગે અમુક ક્રિયા કરતા. એ બંને ક્રિયા હાલ
પ્રાણીઓ આવાળી (બગેચ) ને દિવસે ભેગોજ કરે છે. પરંતુ પહે-
લાં ઉપાકર્મ (જનોઈ પાછું પહેરવાનું કર્મ) કેટલાક વખતને આંત-
રેજ કરવામાં આવતું.—૭. દોરી લઇ જનાર; આગેવાન; ભ-

વાયાની ટોળીનો ઉપરી; સિપાઈઓનો ઉપરી; કાવ્યાદિમાં જે પુરુષનું મુખ્યત્વે વર્ણન કર્યું હોય તે; રસશાસ્ત્રમાં રસને મૂર્તિ-માન કરનારાં જે જે પાત્ર વિવિધ પ્રકારનાં થઈ શકે છે તે.—
૮. વિશેષે કરીને—મેટો—ઉપરી; ગણપતિ—૯. ચશ્મા.—
૧૦. નવું જેથી કાઢેલું, માખણ.

૩૫. પચ્-(લા. coquo. ગ્રી. Puso.) રાંધવું, પકવવું:—

અ પા-; પાકશાળા; પાકશાસ્ત્ર;—અન.—પાચન.—
વ (ભૂતકૃદંતના અર્થમાં)—પકવ (પકવું, પાકું); પકવાન (અન્ન); પરિપકવ; પરિપકવતા.

ગૂ. ધા — પાકવું; પકવવું; પચવું—ગૂ. શ. અપચો.

૩૬. પત્ પડવું:—

અ [૧પત; ૨પતંગ (પતંગીઓ)—૧પાત; અશ્રુપાત; પક્ષપાત; ઉત્પાત; નિપાત; વિ+અતિ, વ્યતિપાત, (વતિપાત) સંનિપાત (સનેપાત). અન—પતન; પતન કોણ (કોણ=ખૂણો); પ્ર+નિ, પ્રણિપતન—અક—પાતક, ઉત્પતક (ઉત્પાતીઓ)—૨.—૪પત્ર; પત્રાલી; પત્રાવલિ; પપતિ, પત્રિકા—ઇત.—૬પતિ.

ગૂ. ધા. પડવું; પાડવું; ઉત્પતવું—

૧.—પડવું—૨. પડતો પડતો ચાલનાર; પતંગીઓ; એક ભતનો કનકવો.—૩. પાડનાર, પાપ.—૪. પડનાર, પાંતરે; પુસ્તકનું પાનું; લખવાના કાગળ; લખેલો કાગળ.—૫. ચીઠી.—૬. ધર્મમાંથી પડેલો, ભ્રષ્ટ, પાપી.

૩૭. પદ-(લા. Pedis ગ્રી. Pates.)—૧ ડગલું ભરવું. ૨ મેળવવું.

ક્ષિપ્- [૧પદ પત]; પતંગ; ૩પદતિ (હતિ=હણવા-પણું); આપત (ક્ષ આપ્ત); આપદા (આ); વિપત; સંપત. —તિ—[પતિ]; આપતિ; ઉત્પતિ (ઉત્પત); વિ, વ્યુત્પતિ; વિપતિ (વિપત; સંપતિ (સંપત).—અ—૪પદ પઅષ્ટપદી, પદ્મપદી (છપઈ, છપય, છપ્યો); પદ+અતિ =ચાલનાર, પદાતિ (પ્યાદું); પદાર્થ; ૬પદવી, (વ+ઈ); પાદ, (પાયો, પા); ૭સપાદ (સવા); પાદુકા (ઉ+ક+આ); પાદુકી.

(પાવડી).—અન.—ઉત્પાદન; પ્રતિપાદન; સંપાદન.—અક
—ઉત્પાદક;—પ્રતિપાદક; સંપાદક;—ય—પાદ. પાદ, પ્રતિ
પાદ.—ન (ભૂ. કૃ)—[પત્ર;] ઉપત્ર, વ્યુત્પત્ર; સંપત્ર.—
મ.—૮પત્ર; ૯પત્રનાભ; ૧૦પત્રા; પદ્મિની (પદમણી).

ગૂ. ધા.—ઉપજવું (ઉત્પદ્યતે) સંપજવું (સપદ્યતે?);
સાંપવું, સંપાડવું.

૧. પગ.—૨. પદાંત “દ્” નો “ત્” થઈ ન્તય છે. પગ-૩.
પગવડે હાલુનાર; પગ પડયાથી પડેલો માર્ગ, પગથી-શેરડો;
માર્ગ; ચાલુ રીત.—૪. પગ; શબ્દ; ગાવાની કવિતા.—૫.
જયદેવકૃત ગીત ગોવિંદનાં ગાયન.—૬. ડગલાં ભરવાનું ઠેકાણું,
રસ્તો, પગથીયાં; દરજ્જો. ૭. પદિ એટલે પા (ચતુર્થાંશ)
સહિત.—૮. કમળ. ૯. જેના નાભિકમળમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન
થયા તે, વિષ્ણુ.—૧૦ લક્ષ્મી.

૩૮. પા—પાળવું:—

અ.—[પ]; ૧ગોપ; ગોપી; ગોપિકા; નૃ=માણસ, ૨નૃપ;
૩ભૂપ મંડ=ગોમા મંડપ. (માંડવે); મઢી=મૃત્તી, ૪મઢીપ.
ત—[પિત્ર; પિતા; પ્રપિતા; પિતામહ; પૈત્રિક (પિત્રધ)—
તિ.—૪પતિ; પત્ની, ૫સપત્ની; નૃપતિ.

૧.—ગાયેને પાળનાર, ગોવાળિયો.—૨. માણસને પાળનાર,
—રક્ષણ કરનાર, રાજા.—૩. પૃથ્વીને પાળનાર, રાજા. ૪. પાળ-
નાર (અહીંયાં તિ નો અર્થ કરનાર થાય છે) ધણી. ૫.
પોતા જેવી બીજી પણ જે ધણીયાણી હોય તે, શોક્ય.

૩૯. પા. પી.—પીવું:—

અ.—[પિ]; ૧દ્વિપ; દ્વિપક (દ્વીપડો), મધુ=મધ, ૨મધુપ.
ભસ્—[૩પપય] (પય); ૪પપોદ; પપોધ.—અન—પાન;
૫અનુપાન; નિવાન (નવાણ).—ય—૬પાનીય (પાણી)
—ય—૬પય.—ત્ર—પાત્ર—કૃત્, —મધપી, સુરાપી.

ગૂ. ધા. પાવું; પીવું:—

૧.—ત્રે રીતે (સૂંઢ ને મોંથી) પીનાર, હાથી.—૨. મધ
પીનાર, મધમાખી, બ્રમર, ભમરો.—૩. પીવડું, પાણી, દુધ.
—૪. પાણી આપનાર; વાહણું.—૫. વૈદ્યની માત્રા સાથે બાંધું

કાંઈ પીવાનું કે ખાવાનું ઓસડ કહ્યું હોય તે.—૬. પીવા યોગ્ય, પીવાનો પદાર્થ.—૭. પીવાનું સાધન, આખખોરે: (ફારશીમાં એનો અર્થ પાણી પીવાનું વાસણ એમજ થાય છે); અમે તે વાસણ (એ ઠેકાણે પા નો પાળવું એ અર્થ લેવો વધારે ઉચિત છે.

૪૦ પાલ:—પાળવું:—

અ.—[પાલ] (પાળો, વાળો પ્રત્યય); ક્ષેત્રપાલ (ખેતર-પાળ); ગોપાલ (ગોવાળ, ગોવાળીઓ); ગોપાલિની (ગોવાળણી, ગોવાળણ); દિક્ષપાલ (દિગપાળ); રક્ષપાલ (રખવાળ), (રખેવાળ), ભૂપાલ; સુખપાલ, પ્રતિપાલ; [પાલી] (પાળી, પાળ, પાર-પાર્ય).—અક—પાલક (પાલખ, પાળીઓ); પાલકી (પાલખી ?) પ્રતિપાલક —અન—પાલન (પાલણ, પારણું—પાણું—પાયણું); પાતપાલન.

ગુ. ધા —પાળવું, પળવું;—

૪૧. પૂ—ઘોખખું કરવું; પવિત્ર કરવું:

અન —^૧પત્રન; પાવન; ^૨પતિતપાવન —અક.—^૩પાવક—ત્ર.—પુત્ર (પુત્ર); રાજપુત્ર (રજપૂત); પૌત્ર (અ; પ્ર-પૌત્ર; પુત્રી; પૌત્રી; પ્રપૌત્રી.—હત્ર—^૪ પવિત્ર (પવિત્રું) ^૫પવિત્રી.—હત. ^૬પુનિત.

ગૂ. ધા.—ઉપજવું (ઉત્પવન).

૧. ઘોખખું કરનાર, પવન—૨. પાપીને પવિત્ર કરનાર, પરમેશ્વર.—૩. ઘોખખું કરનાર; અગ્નિ, કેમકે તેમાં નાખીને તપાવ્યાથી શાતુઓ ઘોખખી થાય છે.—૪. પવિત્ર કરવાનું સાધન, જનોઈ.—૬. પવિત્ર.

૪૨. પૂ, પૂર, પર્વ. ભરવું:—

અ.—પુર (પરં); પુરી, પૂર.—અસ—^૧પુર; ^૨પુર:સર ^૩પુરશ્વરણ; ^૪પુરા, ^૫પુરાણ.—અન—પર્વ; સુપવ (સપરવો, સપરમો); ^૬પર્વણી (ઈ); પર્વત—અન—પૂરણ, પૂરણી—ન. (ભ. ૩) પૂર્ણ (પૂરણ); પૂર્ણિક; અપૂર્ણ; અપૂર્ણિક; [^૭પૂર્ણમા]—પૂર્ણિમા (પૂનમ, પૂનેમ) પરિપૂર્ણ; સંપૂર્ણ.

ગૂ. ધા. પૂરવું, પૂર્ણ કરવું.

૧. આગળ.—૨. આગળ જનાર, વિધિપુરઃસર એટલે વિધિ જેમાં આગળ જનાર છે તે, વિધિ પ્રમાણે, યથાવિધિ—૩—આગળ ચાલવું, તૈયારી કરવી,—૪. પહેલાં, પૂર્વે.—૫. પહેલાંનું, જૂનું—૬. અમાસ, પૂનેમ, કેમકે એ દિવસે દરિયામાં ખાણી બહુ ભરાય છે.—ભરતી આવે છે—૭. દાકતર બેનકાઈ ધારે છે કે “પૂર્ણ માસ” નું આ બગડેલું રૂપ હશે પૂર્ણ—પૂરો. માસ=ચન્દ્ર, પૂરા ચન્દ્રવાળી તિથિ. માસ=મહિનો; અસલ પૂનેમે મહિનો પૂરો થતો હતો.

૪૩. બધ્ વંધ્—(ઇં. Bind)—બાંધવું:—

અ—બંધ (બાંધો); [બંધક] [બંધિયો]; અનુબંધ નિબંધ; પ્રતિબંધ; પ્રબંધ; સંબંધ સખંધ. સમંધ;—અન.—બંધન (બાંધણું); [મંધની] (બાંધણી)—૩—^૧બંધુ; બાંધવ. (અ)—ત બંદ્ (બાંધો, બધો); બંદ્કોષ્ટ (બંધકાષ્ટ).—ફર.—મધિર (બહેરો).

ગૂ. ધા. —બાંધવું—ગૂ. શ. બંધી, પગડબંધ—ફા. શ. બંદ, બંદીવાન.

૧.—સગાઈથી બંધાએલાં પરગોત્રી; મામાફેઈના કે માસો-માસીનાં છોકરાં, ગમે તે રીતનાં સગાં; ભાઈ.

૪૪. બુધ્. (ઇં. Bode)—બાણવું:—

અ.—^૧બુધ; કુબુધ ^૨ત્રિબુધ, સુબુધ—બોધ. પ્રતિ-બોધ; પ્રબોધ; સુબોધ; સુબોધિની (ફની)—અન—બોધન; પ્રબોધન; સંબોધન—ત.—^૩બુદ્ધ. બોદ્ધ, (અ.)—તિ—બુદ્ધિ, સુબુદ્ધિ (સુબુધ)—અ—બોધક; પ્રબોધક.

ગૂ. ધા. —બાણવું (બુધ્યતે), બોધવું, સંબોધવું, પ્રબોધવું.

૧. બાણનાર. વિદ્વાન; એ નામનો ગ્રહ; એ ગ્રહના નામનો વાર.—૨. વિશેષ બાણનાર, દેવ. ૩.—પૂર્ણ જ્ઞાન પામેલાં, શાક્ય મુનિ.

૪૫. ભજ્. ભજવું:—

અ—^૧ભગ; ભગવત્; ભગવદ્ગીતા, ^૨ભાગવત (અ) ભગવતી;—ભગવંત, ભગવાન; ભગિની (બહેન), સુભગ —[ભાગ]. ભાગ્ય; સુભાગ, સુભાગિની (સુહાગણી. ^૩સુહાગણી), દુભાગિણી (^૪દુહાગણી); સુભગન્ય=ય=^૫સૌભાગ્ય

(સોભાગ, સોહાગ); સૌભાગ્યવતી (સૌભાગ્યવંતી), અભાગી (હન); અભાગિની (અભાગણી, અભાગણુ, અભાગીએણુ).

—અન.—ભજન; ભજનિક (ભજનિયો)—ઈય—ભજનીય.—ત—ભક્ત (ભગત)—તિ—ભક્તિ (ભગતી).

ગૂ. ધા —ભજવું, ભજન કરવું. ગૂ. શ અભાગિયો.

૧. ઈશ્વરી શક્તિ; સૌંદર્ય; ધર્મ—૨. ભગવત્ સંબંધી, એ નામનું પુરાણ.—૩. સારા ભાગ્યવાળી, રાજની માનીતી સ્ત્રી.—૪. નહારા ભાગ્યવાળી, રાજની અણુમાનીતી સ્ત્રી.—૫. સારું ભાગ્ય, ધણીની હુયાતી, હેવાતણુ.

૪૬. મજ્ઞ, મંજ્ઞ ભાગવું —

અ.—ભાગ; ભાગી (ભાગિયો); ભાગાકાર; વિભાગ; વિભાગી; સમભાગી;—ભંગ; ભંગા (ભાંગ); ^૧અભંગ —

અન —ભજન; ભંજની (ભાંજણી).—અક.—ભાજક; દૃઢભાજક —૩૪.—ભંગુર. ક્ષણભંગુર.—ત.—^૨ભક્ત (ભાત); ^૩વિભક્તિ, અવિભક્ત.—તિ.—^૪વિભક્તિ.—ન.—ભમ; આશાભગન—ય.—ભાજ્ય; અવિભાજ્ય.

ગૂ. ધા —ભાંજવું. ભાગવું, દુભાગવું—ગૂ. શ. ભગદર, ભંગાણુ, ભંગાર ભાગિયો.

૧. જેમાં ભંગ પડતો નથી તે; એક જાતનો છંદ.—૨ ભાગેલી (હાંગેર) આખા.—૩. ભાઈઓ વગેરે ભેગા રહેતા હાય તે અવિભક્ત, અને છૂટા પાડ્યા હોય તે વિભક્ત કહેવાય છે—૪. વિશેષ કરીને ભાગ પાડવાપણું, નામ વગેરેના અંગ ને પ્રત્યય છૂટા કરી દેખાડવા, એવા પ્રત્યય અથવા તેથી જે અંગમાં અર્થમાં વધારો થાય છે તે.

૪૭. ભાષ. બોલવું:—

અ ભાષા; ^૧બાલભાષા; ^૨પરિભાષા;—અન —ભાષણ; ભાષણકર્તા; મૃદુભાષિણી; સંભાષણ—હત —^૩સુભાષિત.—ય.—^૪ભાષ્ય.

ગૂ. ધા —ભાષવું:—ગૂ. શ. દુભાષિયો (દ્વિમાષીક)

૧.—માગધી ભાષા; કેમકે જેમ બાળક બોલતાં ભાષાને અપભ્રંશ કરીને બોલે છે તેમ એ સંસ્કૃતમાંથી થએલી છે,—૨. અપુક શાસ્ત્રના સાંકેતિક બોલ.—૩. રસાલકૃત છૂટક કવિતા.—૪. એક પુસ્તક વિષે બોલવાનું જે બધું હોય તે, સંપૂર્ણ ટીકા.

૪૮. મિદ. (લા. Findo. ઈ. Bito) પેસવું, ભાગ.
પાડવા — બીજવું:—

અ.—ભેદ; જ્ઞાનિભેદ; અભેદ; ભેદાભેદ; ^૧ઉપભેદ—
અન.—ભેદન.—અક.—ભેદક.—ત.—^૨ભેદુ. ય—ભેદ (ભેજ)
અભેદતા; નિર્ભેદતા.—ન.—^૩ભિન્ન (ભીનું); અભિન્ન;
ભિન્નાભિન્ન; ભિન્નતા—તિ.—[ભિન્નિ] (ભીન, ભીત.)

ગૂ. ધા.—ભેદવું, ભીજવું—ભીજવું.

૧. ભેદનો ભેદ. પેટાવર્ગ.—૨. પેસી જઈને ખબર લાવનાર
છાની વાત જાણનારો, તે કહી દેનારો—૩. ભાગ પડેલું, જુદું
ભીજેલું.

૪૯. મુજ્.—વાંકું વળવું:—

અ.—ભુજ; ચતુર્ભુજ (ચત્રભુજ); ચતુર્ભુજ; ^૧ભુજંગ,
ભુજંગમ. ભુજંગ (ભુયગ, ભોરગ), ^૨ભુજંગપ્રયાત, ^૨ભુજંગી
इन.—^૩ભોગી.

૧. વાંકું વાંકું ચાલનાર, સર્પ.—૨. સર્પની પેટે ચાલનાર,
એ નામનો એક છંદ, કેમકે તેની ચાલ એ રીતની છે.—૩-વાંકું
વાંકું ચાલવાવાળો; સર્પ (જુઓ એજ શબ્દનો ખીલે અર્થ
નીચલા ધાતુની નોટમાં).

૫૦. મુજ્-ખાવું; ભોગવવું:—

અ—ભોજ-ભોગ; ^૧ભોગી; ઉપભોગ; વિભોગ; વૈભોગ;
સંભોગ. અય.—^૨ભોજ્ય; અભોજ્ય; ભોજ્યાભોજ્ય; ^૩ભોગ્ય;
અભોગ્ય. અન—ભોજન.—અક—^૪ભોજક. —ત—ભોક્તા.
તિ.—^૫ભુક્તિ. ધૂ+આ—(ધાતુ બેવડાઈને) બુભુક્ષા (ભૂખ).

ગૂ. ધા. ભોગવવું, (?) ભુજવું.

૧. ખાનાર, ભોગવનાર, વૈભવી—૨. ખાવા યોગ્ય.—૩.
“જ” “ગ” થઈને ભોગવવા યોગ્ય, ભોગવવાનું,—૪. ખાનાર,
એ નામનો જૈન માર્ગના આશ્રિતો, કેમકે એમ કહેવાય છે કે
તેઓ મૂળે બ્રાહ્મણ હતા, પણ એક વખત છ મહીના સુધી
પાટણમાં શ્રાવકોની નોકારશી (જમણવાર) ચાલી ત્યારે તેઓ
લલચાઈને વટલી ગયા, અને “શીરા સાડ શ્રાવક થાય” એ
કહેવત તે વખતથી નિકળી.

૫૧. ભૂ. (ઈ. Bo. લા. Fio.)—હોવું:—

ક્રિવ્—[ભૂ]; પ્રભૂ (પરભૂ); વિભૂ; શંભૂ; સ્વયંભૂ; સ્વ-

યંભૂ—ભૂ; ભૂધર; ભૂપ; ભૂમિતિ. અ.—^૧ભવ; ભવાની (જાની); ^૨અનુભવ; પરાભવ; વિભવ; ઉવૈભવ; ^૪સંભવ; સંભવિત—ભાવ; ભાવિક. ^૫પ્રાદુર્ભાવ; અભાવ (અભાવો); અનુભાવ; મહાનુભાવ (માનુભાવ); પ્રભાવ; વિભાવ:—સ્વભાવ; સ્વાભાવિક.—અન—ભવન; ^૬આશ્પન્નવન; ^૭વક્ત્રી-ભવન—ભુવન (ભોવન); ત્રિભુવન (ત્રિભોવન).—ભા-વન; ભાવના, સંભાવના.—ત—ભૂત. (હુઓ, હવો):પંચ મહાભૂત. ય—^૮ભવ્ય; ભવિષ્ય; સંભાવ્ય—મ+इ—ભૂમિ (ભોમી—ભોમ, ભોમ્, ભૂમ્, ભોંય—ભોં, ભાંય); ભૂમિકા (ક+આ), ભૌમ (ભોમ); [ભામિક] (ભોમિયો, ભૂમિયો)—તિ.—વિભૂતિ (ભભૂતિ-ભભૂત)—ઇન્—ભાવી.

ગૂ. ધા.—હોવું; ભાવવું; અનુભવવું; નિભાવવું; સંભવવું.

૧.—હોવું, જન્મી;—હોનાર, હુમેશાં રહેનાર, મહાદેવ.—૨. કોઈ વસ્તુની પછાડી પછાડી હોવું—જવું, મંડી રહેવું. મહાવરો—૩. વિશેષ કરીને માત્ર પેટ ભરવા કરતાં—વધારે હોવું; મોજ-શોખ—૪. સાથે હોવું, એક બીજાની સાથે બીજી બનવીજ ભેઈએ એમ જે આપણે ધારી રાકીએ છીએ તે—૫. પ્રકટ હોવું, ઉદય થવો—૬. વરાળ થવાની ક્રિયા—૭. કીરણોનું વાંકું થવું—જવું—૮. હોવા યોગ્ય. મોટું.

પર. મૃ—(ગ્રી Phero. લા. Fero ઈ Bear)—ભરવું:—

અ.—[ભર]; વિશ્વમર; અભર; સમર (સભર)—ભાર (ભારો); ભારી (ઇન્) (ભારે); સંભાર—અન.—ભરણ; ભરણી, આભરણ (આભ્રણ);—ભારણ—ત—^૧ભર્ત—ભર્તા (ભર્તાર, ભરથાર); ભ્રાતૃ (ભ્રાત. ભાઈ); ભ્રાત્રીય (ઈય); (ભત્રીજો)—ય—^૨ભાર્યા (ભ:ર્જ); કુભાર્યા (કુભાર્જ) ત્ય.—ભૃત્ય—ત—ભરત; ભરતખંડ; ભારત; ભારતવર્ષ, ^૩—ભારતી.

ગૂ. ધા.—ભરવું, ભારવું:—ગૂ. શ. ભરતી; ભરતર; ભરતીઈ; અભરાભરણ.

૧. ભરનાર, ભરણપોષણ કરનાર, ધણી.—૨. ભરણપોષણ કરવા

શોગ્ય.—શ્રી.—૩. ભરતખંડમાં ઉત્પન્ન થએલી, તેનું રક્ષણ કરનારી દેવી, સરસ્વતી.

૫૩. બ્રમ—ભ્રમણુઃ—

બ.—^૧ભ્રમ (ભરમ) ^૨ભ્રંગ—અન.—ભ્રમણ; ભ્રમણા—ફત.—ભ્રમંત (ભમિઓ—ભમીઓ—ભમ્યો.)—તિ બ્રાંતિ (બ્રાંત)—અર—ભ્રમર (ભમર, ભમરો); ^૩ભ્રમરી (ભમરી); [ભ્રમરદ્વારી] (ભમરબારી).

ગૂ. ધા. ભ્રમણુઃ—

૧. ભ્રમણું, હોય તે કરતાં જૂદું સમજણું—૨. ભ્રમતો ભ્રમતો ચાલનાર, ભ્રમરો—૩. ભ્રમ ભ્રમ કરનારી, ભ્રમરી,—પાણીના વમળ.

૫૪. મદ્—ગાંડા થણુ. મરત થણુઃ—

અ.—મદ્ ઉત્; ઉન્મદ વાયુ; પ્રમદ્વન; પ્રમદ્વા; [માદ્]; ^૧ઉન્માદ (ઉદ્માત—ઉધમાત); ^૨પ્રમાદ.—ત —મત્ત (માતો); ઉન્મત્ત, મદોન્મત્ત.—અન—^૩મદન—અક્ર—^૪માદક—ફર + આ—^૫મદિના; મદિરાક્ષી (અક્ષી=આંખવાળી); મદિરેક્ષણી (ઈક્ષણી=આંખવાળી).—ય.—^૬મદ્ય. મદ્યપી

૧.—ગાંડાઈ, તોફાન.—૨. ખેપરવાલી, ગફલત—૩. ગાંડા કરનાર, કામંચ.—૪. કેફી પદાર્થ.—૫. ગાંડા કરનાર, દારૂ.

૫૫. મન્—ઈચ્છણુ; વિચ્યાણુઃ—

અસ્.—[મનસ્] (મન); મનોયત્ન; મનાહર (મનહર); મનોજ; માનસિક (ઈક; ^૧મનસ્વી (વિન); મનસા.—અન.—મનન.—ત.—^૨મનુ; ^૩માનવ; (અ): ^૪મનુષ્ય.—ફ.—^૫મુનિ; મૌન (અ);—મૌન્ય(ય)—ત —મત, ^૬મતંગ (માતંગ); અનુમત; સમત;—તિ.—મતિ (મત); અનુમતિ; કુમતિ; દુર્મતિ; સુમતિ; સંમતિ.—ત્ર—^૭મન્ત્ર (એ ઉપરથી મન્ત્ર ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અને મન્ત્રણ, મન્ત્રણા, મન્ત્રી આમંત્રિત વગેરે યાજ્ઞ ઉદાહરણ તે ધાતુનાં છે.)

ગૂ. ધા.—મનન ઈચ્છણુ; મન્ત્રણુ; મન્ત્રણુઃ—

૧. ઈચ્છાવાળો, સ્વચ્છંદી;—વિચારશક્તિવાળો—૨. વિચાર

હરી શકનાર, એ નામનો માણસ જાતનો મૂળ પુરુષ, કેમકે સઘળાં પ્રાણીઓમાં માણસજ વિચાર કરનાર છે—૩. મનુષી ઉત્પન્ન થયેલું.—૪. વિચાર કરનાર, ચૂપ રહેનાર, ધ્યાન ધરનાર, જોગી.—૫. ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર, હાથી.—૬. વિચાર કરવાનું—ધ્યાન ધરવાનું સાધન;—છાનો વિચાર અથવા મસલત.

૫૬. માન.—માન આપવું:—

અ. માન; સન્માન, માની (ફન); ^૧માનિની, (માનની, માનુની); અભિમાન; સ્વાભિમાન.—દેશાભિમાન.—ફત.—માનિત (માનીતો)—ચ. માન્ય.

ગૂ. ધા. માનવું:—

૧. માન (એટલે ગેસવાળી અથવા રીસાએલી સ્ત્રી;) સ્ત્રી.

૫૭. મા. (ગ્રી. Meton ઈ. Meto.)—માવું;

માપવું:—

અ—[મ]; ^૧સમ; સમાંતર; સમીકરણ; સમતા; સામ્ય; ^૨વિષમ (વસમું). ^૩ઉપમા (ભા); ^૪અનુપમ (અ)—અન.—અનુપ, અનોપ.—પ્રતિમા; અપ્રિતમ (અ)—અન.—^૫માન (માણ, મણ, માણું, માણી); દિનમાન; ^૬અનુમાન; ^૭ઉપમાન; નિર્માણ; પરિમાણ—^૮પ્રમાણ; પ્રમાણિક;—પ્રમાણિક; અપ્રમાણ; સપ્રમાણ;—^૯વિમાન: ^{૧૦}સમાન; સામાન્ય; માપન (માપણી)—ચ.—^{૧૧}ઉપમેય. ત—^{૧૨}માતૃ—માતા (માઈ—માય—મા, માત); ^{૧૩}માતામહ, માતામહી. પ્રમાતામહ; ^{૧૪}માતુલ (અ વધી અનિયમિત રૂપ); માતુલી; માતુલિ—ત્ર—માત્ર; ^{૧૫}માત્ર, માત્રક—ત.—મિત. (કંટલાક પ્રત્યયની પૂર્વે મા ને ઢેકાણે મિ આદેશ થાય છે); ^{૧૬}મિતાક્ષરા; ^{૧૭}મિતાહાર; અમિત; નિમિત્ત (નિમિત—નિમત); નિર્મિત (નિર્મ્યું—નીર્મ્યું); પ્રમિતાક્ષરા (પ્રમિત=ઉત્કૃષ્ટ રીતે માપેલા+અક્ષરા=અક્ષરવાળી કવિતા).—તિ.—^{૧૮}મિતિ; ભૂમિતિ; ^{૧૯}અનુમિતિ; પરિમિતિ.

ગૂ. ધા. માવું, સમાવું, માપવું, નિર્મવું—નીમવું.

૧. સરખું માપ જેનું છે તે, સપાટ, બરાબર—૨. સમથી

ઉલટું, વાંકુંચુંકું, ઉલટું.—૩. પાસે મૂકીને માપવું, મુકાબલો કરવો:—એ નામનો અલંકાર. “એ રાજનું મન સમુદ્રના જેવું ખંભીર હતું” એમાં મન અને સમુદ્રનો જે મુકાબલો છે તે ઉપ-માલંકાર મન ઉપમેય (મુકાબલો કરવાનું) અને સમુદ્ર એ ઉપમાન (મુકાબલો કરનાર—જેની સાથે મુકાબલો થાય છે તે) કહેવાય છે.—૪. ઉપમા—મુકાબલા વિનાનું, બિનમુન-પ. માપ, તોલ—૬. ઉત્કૃષ્ટ માપ, જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધન, ન્યાયશાસ્ત્ર-માં તે ચાર ગણ્યાં છે:—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન ને શબ્દ. અનુમાન એક બિનાની પછાડી હુમેશાં આવનારી બીજી બિના જાણવી તે, એમ કરવાની ક્રિયા તે અનુમિતિ—૭. તોલ-ભાર વિનાનું. હવામાં ઉડી શકે તે—૮. સન્ધ્યા માપવાળું, ખરાબર, સરખું.—૯. સરખાપણું; સાધારણ.—૧૦. (પેટમાં) મવાડનારી, મા.—૧૧. માનો બાપ—૧૨. મામો.—૧૩. માપવાનું સાધન, પિંગળમાં જે વડે છંદ મપાય છે તે;—ઓસડનું લેવા યોગ્ય માપ; માપીનેજ લેવા જોગ ઓસડો, રસાયન—૧૪ માપેલા અક્ષર-વાળી, એ નામની યાજ્ઞવલ્કય સ્મૃતિ ઉપર જ્ઞાનેશ્વરે મહા પ્રસિદ્ધ ટીકા કરી છે તે—૧૫. માપેલો આહાર, તનદુરસ્તીના નિયમ પ્રમાણે ખાવું પીવું તે.—૧૬ જમીનનું માપ, એ નામની વિદ્યા, કેમકે પ્રથમ તે મિસર દેશમાં નીકળી ત્યારે જમીન માપવાને અર્થેજ હતી; આકારશાસ્ત્ર.

૫૮. મુચ્—છેડાવું; છોડવવું, છૂટવું:—

અન.—^૧મોચન વિમોચન-ત.—^૨મુક્ત; ઉમક્તા (?મો-તી, નારીજાતિનો ફે પ્રત્યય ધારતાં); મુક્તા+આ વલિ=હાર અ-યવા માળા મુક્તાવલિ; (?મુક્તાફળ) મૌક્તિક (?મોતીઓ)—અ.—^૪મોક્ષ-ઉ.—^૫મુમુક્ષુ (મુમુક્ષુ-તિ—મુક્તિ (મુગ્ધાત).

ગૂ. ધા.—મૂકવું, મોચાવું ? મોકલવું.

૧. છોડવનાર, દુઃખ ભાગનાર—૨. છૂટેલો.—૩ છટેલી કાળું માછલીની પાડેલી સીપો, તેમાંથી નીકળેલાં—મોતી. ૪. છૂટવાની ઈચ્છા, છૂટવું.—૫. (ભવબંધનમાંથી) છૂટવાની ઈચ્છા રાખનાર.

૫૯. મુહ.—બેભાન થવું; બેભાન કરવું:

અ.—^૧મોહ; માહિત.—અન —^૨મોહન મોહના; મોહની.—ત,—મૂઠ; મૂઠ)—^૩મુઝ્ઘ; મુઝ્ઘ બોધની; મુઝ્ઘા.

ગૂ. ધા.—મોહવું, મોહ પામવું, મૂઝાવું (મુઝ્ઘતિ) ગૂ. શ.—મૂઝણ. મુઝારો (? મુઝ્ઘકાર)

૧. બેભાનાવરથા; ભૂલાવો; અત્યંત પ્રેમ. ૨ બેભાન કરનાર,

અત્યંત પ્રેમ ઉપજવનાર.—૩. ખેલાન થએલો. અજ્ઞાન, બાળક.

૬૦ મૃ (લા. Mors) મરણુ:—

અ.—^૧અમર; અનરામર (અજર ધરડો ન થાય એવો); અમરલોક; અમરાપુરી; અમરાવતી.—^૨માર; અમહામારી; (મૃતો મૂળ અર્થ “નખળા હોવું” છે તે ઉપરથી) કુમાર (કુંવર, કુંવારો), કુમારી (કુંવારી-કુચરી-કુવરી-કૂરી-કૂર-કોર); કુમારકા; (કુવારિકા—કુવારકા)—અન—મરણુ, (મરણુ); મારણુ;—અક.—મારક (મારો) જ.—^૪મુમુર્ષુ (મમરણુ)—ત.—મૃત (મૃત્યો—મૃત્યો, મૃત્યુ; મૃતક (મરણુ, મરણુ);—ત.—(અહીંયાં કર્તાના અર્થમાં લેવો) અમૃત; અમૃતમૃત; પંચામૃત—મનુ.—મર્મ (મરમ)—ત.—^૬મરૂત. ^૬મારૂતિ (ક)—ત્યુ—મત્યુ (મોત).

ગૂ. ધા.—મરણુ, મારણુ, મરણુ—મૃત્યુ પામણું, ગૂ. શ. મરકી,—મારકણો, મરણુઓ.

૧. ન મરનાર, દેવતા.—૨. મારી નાખનાર, કામદેવ.—૩. મોટી મારી નાખનારી મરકી.—૪. મરવાની ઇચ્છા રાખનારો, મરવા જેવો દેખીતોજ બળ કે ઉત્સાહ વિનાનો.—૫. નહિ મરનાર, જે પીઠાથી માણસ મરેજ નહિ એવી કલ્પિત ઔષધિ.—૬—મરૂત=વાયુ મરૂતથી ઉત્પન્ન થયેલો તે, હનુમાન.

૬૧ મૃગ—ખોળણું, શિકાર કંવો:—

અ.—^૧મૃગ; ^૨મૃગરાજ; ^૩મૃગાંગ (મયંક); ^૪મૃગજલ; મૃગનૃણા; ^૫મૃગશિર; ^૬માર્ગશિર્ષ (માગસર-માધસર); મૃગલોચના; મૃગાક્ષી; મૃગી;—મૃગયા (યગ્યાગમ+અ+આ); માર્ગ (મારગ, માગ-મગ); માર્ગી (હનુ); વામમાર્ગી એકમાર્ગી.

ગૂ. ધા.—(?) માગણુ:—

૧. શિકાર કરવાનું પશુ. કોઈ પણ પશુ:—હરણ. ૨. પશુઓનો રાત્રી, સિંહ. ૩. પશુનાં (સસલાના) ચિહ્નો:—ચિહ્નો:—ચંદ્ર.—૪ બપોરે ગ્રહોમાં દૂરથી પાણી હોય એમ મિથ્યા દેખાય છે તેને મૃગજળ કહે છે કેમકે પશુઓ પાણી સમજી તે પીવા દોડે છે, ઝાંઝવાં—૫ એ આકારનું એક નક્ષત્ર—૬ જે માસમાં પૂનમે મૃગશિર નક્ષત્ર આવે છે તે (દરેક માસનું નામ પૂનમે આવતા નક્ષત્ર ઉપરથી મળે છે.)

૬૨. યજ્ઞ-પૂજવું; બળીદાન આપવું:—

અ.—યાગ (બાગ); પ્રયાગ.—અન —યજન—ન.—યજ્ઞ (બજન બગન); યજ્ઞોપવીત (કપવાંત=જનોઘ, યજ્ઞોપવીત—યજુવડે સંસ્કારી કરેલું જનોઘ.) (જનાઘ); યાજ્ઞિક (બાની) —માન.—યજ્ઞમાન (બજમાન).—ઝસ-યજુર્વેદ (બજુરવેદ)—તિ. (યજ્ઞ) નો દષ્ યર્ધ જર્ધને) ઇદિ ક્ષિપ્—^૧ઋતિવન્ ઋતુ= યોગ્ય વખત+યજમાં ય ની હ યર્ધ ગર્ધ).

ગૂ. ધા. યજ્ઞ-જગ્ન કરવો, (કોઈ કવિતામાં) યજવું.

૧. હમેશાં ઘરમાં યજ્ઞાદિક કર્મ બરાબર વખતે કરવાને સાર રાખેલો પ્રાણી, ગોર.

૬૩. યમ્—અટકાવવું:—

અ.—^૧યમ (જમ), યમક (ઝમક); ઉધમ (ઉજમ); નિયમ (નીમ-નેમ); નિયામત;—^૨યામ (બામ); યામિની (બામિની-બામની) —ત્.—નિયંતા; ઋ—યંત્ર (જંત્ર-જંતર); યંત્રી (ઇન્) (જંત્રી; યાંત્રિક—તિ—^૩યનિ (જતિ).—ય.—^૪[યામ્ય]; યામ્યે-ત્તર વૃત્ત.—ઇન્—^૫અંતર્યામી (અંતર-બામી). (આ આગમ થવાથી) ^૬યાંમાતૃ (બામાત, બામાઘ).

ગૂ. ધા.—નીમવું.

૧. અટકાવનાર, મુઆ પછી સન્ન કરનાર.—ધર્મરાજ, કેમકે તેની સન્નને ભયે માણસો પાપ કરતાં અટકે છે.—૨. પહેાર.—૩. અટકલું છંદમાં અટકવાનાં સ્થળ;—(પોતાની ઇદ્રિયને) અટકાવનાર, યોગી; જૈન સાધુ—૪. અટકાવનાર, દક્ષિણ દિશા.—૫. માંહેથી અટકાવનાર, પાપ પૂણ્ય સૂત્રાડનાર, પરમાત્મા, પરમેશ્વર—૬. (યામિ=દીકરી+ત્)=જમાઘ.

૬૪. યા—જવું:—

અન.—[^૧યાન] (બાન); પ્રયાણ; ^૨ઉધાન; [ઉધાની] (ઉબાણી); ઉધાપન.—ઋ+આ યાત્રા (બાત્રા).—ઇન્—^૪અનુયાયી.

ગૂ. ધા.—બાવું—જવું.

૧. જવું, કૂચ કરવી:—વરની સાથે પરમામ જનાર માણસોનું ટોળું.—૨. (ગામની બહાર) મત્રાને સાર જવાનું ઠેકાણું; વાડી.—૩. જવું, ગમન, દેવ નિમિત્ત અમુક ઉત્સવ જેમકે રથયાત્રા વગેરે.—૪. સાથે—પાછળ જનાર, અનુચર, દાસ.

૬૫. (યુજ—લા. Jungo ઇ. yoke)—જોડવું:—

અ.—^૧યુગ (જુગ); યુગલ (લ) (જુગલ)—^૨યોગ (જોગ); યોગી (જોગી); યોગિની (જોગણી, જોગણ);—^૩ઉદ્યોગ; ઉપયોગ; નિયોગ; પ્રયોગ; વિયોગ (વિજોગ); સંયોગ.—અન યોજન (જોજન); પ્રયોજન; યોજના.—અક.—યોજક, પ્રયોજક, સંયોજક.—ત—યુક્ત (જુક્ત, જુગતું); ઉપયુક્ત; સંયુક્ત.—તિ—યુક્તિ (જુગતી—જુગત), પ્રયુક્તિ.—ય.—યોગ્ય (જોગ); યોગ્યતા; પ્રયોગ્ય; સ, યસ્યુગ્ય, મ.—યુગ્મ (જુગ્મ).

ગૂ. ધા.—યોજવું.

૧. જોડનાર, જોડકું,—સત્ય અથવા કૃત. ત્રેતા, દ્વાપર અને કળિ એવા જો ચાર યુગ ગણાય છે તે.—૨. જોડાઈ જવું;—બ્રહ્મ સાથે જોડાઈ જવું, તેમ કરવાની વિધા;—કોઈ બે કારણનું એકઠું થવું, તેમ થવાનો સમય—સંભવ.—૩. (મનનું) બહાર—પદાર્થો સાથે જોડાવું, પ્રવૃત્તિ કામ.—૪. (ઈશ્વર) સાથે જોડાઈ જવું, એ નામની સૌથી મોટી મુદ્દિત.

૬૬. રંજ—રંગવું; રંગકરવું; રાજ્યથવું—કરવું; ચલાવું:—

અ.—રંગ; રંગકાર (રંગારો)—^૧રાગ; ^૨રાગી (રાગ) રાગિણી (રાગણી); ^૩અનુરાગ;—^૪વિરાગ; વૈરાગી (રાગ); (વેરાગી); વૈરાગિણી (વેરાગણ); ^૫વૈરાગ્ય.—ત.—^૧રક્ત (રાતું). ^૨વિરક્ત (વરક્ત).—અન.—રંજન, રંજની, રંજનિ, રંજની (રયણી—રેણી—રેણુ—રેન).—ઇત—રંજિત—અક.—રંજક.

ગૂ. ધા.—રંગવું, રંજન કરવું.—ગૂ. શ:—અણુરાગ, રાગડો, રાગોટો.

૧. રાજ્ય કરનાર. ગાયનનો એક પ્રકાર.—૨. શોખી—૩. કોઈની સાથે રાજ્ય થવું, પ્રીતિ રાખવી, પ્રીતિ—૪. (સંસાર ઉપર) પ્રીતિ ન રાખવી—ન રાખવાપણું.—૫ રંગાએલું, લાલ રંગનું;—લોહી, કેમકે તે લાલ છે. રાજ્ય થએલો; પ્રેમ ભરેલો.—૬. (સંસાર ઉપર) પ્રેમ વિનાનો, બધું છોડી બેઠેલો.—

૬૭. રમ્.—(લા. Labor) શરૂ કરવું; આનંદ આપવો:—

અ. [રંભ]; ^૧રંભા; આરંભ; પ્રારંભ; સમારંભ. ત—

૨ પ્રારબ્ધ (પ્રાત્રબ્ધ) માન.—આરબ્ધમાણુ—૬—મુરભિ
(સોરભ, સોરમ, સોડમ, સોડ).

ગૂ. ધા.—આરભવું; સોડવું.

૧. આનંદ આપનારી, મુખ્ય અપ્સરાનું નામ —૨. શરૂ કરેલું (કર્મ), નસીબ. કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યાં છે:—પ્રારબ્ધ એટલે જેનું ફળ આ જન્મમાં ભોગવવા માંડયું છે તે, ક્રિયામણુ એટલે જે આ જન્મમાં કરાતું અને કેટલુંક ભોગવાતું નય છે તે, અને સચિત એટલે આવતા ભવમાં ભોગવવા સારૂ જે સચી રખાય છે તે —૩. આનંદ આપનારી, ગાય, પૃથ્વી, સુગંધ.

૬૮. રમ્.—રમવું, —પ્રસન્ન થવું, —કરવું થોભવું:—

અ.—રમા (બા);—રામ, ૧અભિરામ; વિરામ.—અન.
રમણુ, રમણી, રમણિક.—ઈય.—રમણીય—ય.—રમ્ય—
ત.—રત.—વિ. ૨રતિ. ૩વિરતિ.—ત્ત્ન=કરનાર, રત્ન (રતન),
૪રત્નાકર (રતનાગર).

ગૂ. ધા. રમવું, રમણ કરવું.—ગૂ. શા. રમત, રમકડું.

૧. ધણું પ્રસન્ન કરનાર, સુંદર—૨. પ્રીતિ. પ્રીતિની દેવી. કામદેવની સ્ત્રી. ૩. વિશેષે કરીને થોભવાપણું, પિંગળની ચતિ.—
૪. રત્ન=મેતી+આકર=ઢગલો=મેતી નીકળવાનું ઢેકાણું, સમુદ્ર.

૬૯. રમ્—રવાદ લેવો:—

અ.—રસ (રસો); રસિક (રસિયો, રસિલો); અરસિક;
રસમય; રસવતી (રસોઈ); રસઘ; રસાયન (રસાયણ,
રસાણુ);—નિ:, નીરસ (નરસ, નરસું); વિરસ, સરસ, સુરસ;
ઉર્ધ્વ=ઊંચે, ઉર્ધ્વરસ (ઉધરસ); ગોરસ (ગોરસું)—૧રાસ;
(૧રાસો); ૧રાસમાળા; રાસક (૨રાસડો)—અન+આ.—
૨રસના.—બાલ—રસાલ (રસાણું). રસુન—(લસણ).

ગૂ. ધા.—૧—રસ લેવો: ૨ રસવું.—ગૂ. શા. રસોઈઓ,
રસોડું, રસી, રસણીઓ, રસોળી.

૧. રસવાણું, એક જાતનું નાટક;—ઈતિહાસ અથવા ઈતિ-
હાસની વાત રસાલંકૃત શૈલિમાં લખેલી હોય તે, પ્રાકૃતમાં
તેને રાસો કહે છે. જેમકે ચંદનો રાસો, આવા ધણા રાસાનું

તાત્પર્ય કાર્પસ સાહેબે ગૂજરાતનો ઇતિહાસ રચ્યો છે તેનું નામ રાસમાળા પાડ્યું છે—૨.—ચાહુ બનાવના વર્ણનનો ગરખો.—
૩. રવાદ લેનારી, જીભ.

૭૦. રક્ષ—રક્ષણ કરવું:—

અ આ.—^૧રક્ષા (રખ્યા, રાખ) —અસ+અ—^૨રાક્ષસ (રાખસ); રાક્ષસી (રાખસી).—અક—^૩રક્ષક (રખો); રક્ષિકા (રાખડી). અન. રક્ષણ; સંરક્ષણ—ઈય.—^૪રક્ષણીય.

ગૂ. ધા.—રાખવું, રક્ષણ કરવું—ગૂ. શ. અંગરખો (અંગરક્ષક); પગરખું; રખવાળ, રખેવાળ (રક્ષપાલ); રખોપું; રખોડી; રખોડો.

૧. રક્ષણ કરનારી, રાખડી. બળતાં જેનું રક્ષણ થાય છે તે, રાખ. ૨—રાક્ષસનું રક્ષણ કરનાર એવું નામ તેની પ્રસન્નતાયે અથવા અમંગળ શબ્દ દૂર રાખવાને માટે પાડ્યું હશે. હવે એટલે બાળદાનનું જેનાથી રક્ષણ કરવું જોઈએ તે.

૭૧. રાજ્—(લા. Rego)—પ્રકાશવું:—

અન—રાજન્—રાજ (રાજે—રાજ, રાય, રાવ); રાણી (રાણી); રાજધાની; રાજપુત્ર (રજપૂત); ^૧રાજસૂય; અધિ-રાજ, રાજધિરાજ; મહારાજ ^૨યુવરાજ.—ઇત—વિરાજિત—ય. રાજ્ય, વિરાજમાન (વિરાજમાન); સમ, ડસા-બ્રાજ્ય. વ્ર.—^૪રાષ્ટ્ર, મહારાષ્ટ્ર, માહારાષ્ટ્ર (મરહટ્ટા-મરેઠા-મરાઠા)

ગૂ. ધા.—રાજવું, વિરાજવું.—વિરજવું—ગૂ. શ. રજવાડો (રાજપટ્ટ); રાવણ; (?) રાવણીયા; રાવણું; રાજવી.

૧. નવું રાજ્ય મેળવનાર રાજ બીજા રાજ્યોને બોલાવી યજ્ઞ કરતા હતા તે બીજા રાજ્યો જો નહિ આવે, તો તેનું રાજપદ મંજુર ન થયું એમ સમજાય.—૨ જીવાન રાજ, જેનો એક રાજ પછી ગાદીએ ખેસવાનો હક્ક હોય અથવા જેને તે મુજબ કબુલ રાખવાની ક્રિયા કરી હોય તે—૩. ચક્રવાર્તી રાજ્ય શહેનશાહત.—૪. (રાજને) પ્રકાશવાનું સાધન, મુલક, દેશ.

૭૨. રૂઢ—રૂઢવું:—

અ. રૂઢ; અવરૂઢ; વિરૂઢ; વિરૂધી (રૂઢ)—૭ન. રૂઢન (રૂઢણ)—ક—રૂઢક; અવરૂઢ વિરૂઢક.—ત. [રૂઢ]; અનિ રૂઢ: વિરૂઢ.

ગૂ. ધા.—૩ધણું; ૩ધાણું.

૧. નહિ અટકાવાએલો, કૃષ્ણનો પૌત્ર-ઓખાને વર્યો હતો તે.

૭૩. રૂપ —ગડણું; દેખાડણું:—

અ.—૩પ; ૧૩પાવણિ; ૩પી (ઇન્); બહુ૩પી; તત્ ૨તદ્; અ૩પ; અનુ૩પ; કર૩પ (કર૩પ, કર૩પો-કદ૩પો); વિ૩પ (વ૩પો-વરવો); સ, સા૩પ્ય (ય); સુ૩પ; સ્વ૩પ—અક.—૩પક (૩પિયો); ઉનિ૩પક —ય.—[૩પ્ય] (૩પું); [૩પ્યક] (યન્ક) ૩પૈયો-૩પીઓ); ઉનિ૩પ્ય, -અન-ઉનિ૩પ્ય.

૧. વ્યાકરણનાં ૩પોની હાર, -કોટક.—૨. તેના જેવું તથાન. — (મનમાંથી કાઢી) બહાર સ્પષ્ટ દેખાડવું, બરાબર વર્ણન કરવું; નિશ્ચય કરી બતાવવો તે નિરૂપણ, એવું વર્ણન કરવાની વસ્તુ તે નિરૂપ્ય, અને વર્ણન કરનાર તે નિરૂપક.

૭૪. લક્ષ-ચિહ્ન કરણું; તાકણું; ધ્યાન આપીને જોણું:

અ.—લક્ષ (લાખ); લક્ષી (ઇન્);-૧લક્ષ-લાક્ષા (લાખ); [લાક્ષિક] (લાખીઓ),—અન—લક્ષણ; અવલક્ષણ (અપલક્ષણ); ૨વિલક્ષણ; સુલક્ષણ (સલખણો-સખણો); લક્ષણા; ૩લાક્ષણિક.—ય.—લક્ષ્ય; અલક્ષ્ય; દુર્લક્ષ્ય;—મન્.—[લક્ષમન્]; ૪લક્ષમણ (અ); લક્ષ્મી (લખમી-લછમી-લાછ).

ગૂ. ધા. ઓળખવું (અવલક્ષ), (?) લેખવું, લેખવવું.
ગૂ. શ. લખેશરી (લક્ષશ્રી).

૧. ચિહ્ન કરનારી રંગ આપનારી, લાખ.—૨. વિશેષ લક્ષણ—ગુણ—વાળો; ૩. લક્ષણાથી-કાંઈ સંકેત ચિહ્નથી ઉત્પન્ન થએલો અર્થ; રાખના વાચ્ય અર્થથી જે જૂદો અર્થ થાય તે.—૪. ચિહ્ન-વાળો, મુખ્ય; રામનો ભાઈ.

૭૫. લોક, —લોચ્—જોણું:—

અ.—લોક; અમરલોક, ગોલોક; ૧લોકાયત (આન્યમન્ત); ૨લોકાલોક.—લૌકિક (લોકિક); અલૌકિક —અન.—૩લૌચન; ૪ત્રિલૌચન; ૫ત્રૈલૌચન (અ); સુલૌચના;—૬અવલોકન; ૭વિલોકન.

ગૂ. ધા.—અવસોઽવુઃ, વિલોઽવુઃ.

૧. જોવામાં—પ્રત્યક્ષમાંજ—જેનું જ્ઞાન રોક ઈ રહેલું છે તે આર્વાકાદિક નાસ્તિક મતો—૨. જેનાવડે દેખવું ન દેખવું થાય છે તે, જેની પછાડી સૂર્ય જય ત્યારે રાત અને આગળ સૂર્ય આવે ત્યારે દહાડો થાય છે એવો એક કલ્પિત પવત—૩. ત્રણ આંખવાળો, મહાદેવ.—૪. નીચે ધ્યાન આપીને જતવું, ખોળવું કે મકે માણસ કાંઈ ખોળવું હોય ત્યારે ધ્યાન આપીને જુઝં છે.—તપાસી તપાસીને જતવું.—૫. વિશેષે કરી જતવું.

૭૩. વચ્—(લા. Voc.) બાલવું:—

ક્ષિપ્—વાચ (વાચ); વાગ્દાન; વાચા; વાચિક—અ—
 ૧ચક્રવાક (ચક્રવે)—અન,—વચન (વચન—વેણ)—અક.—
 ૨વાચક, બાવવાચક. અવાચક—ત—વક્તા, વક્તૃત્વ.
 —ત્ર.—૩વક્ત્ર—ઈય.—વચનીય; નિર્વચનીય; ૪અનિર્વચનીય.—ય.—વાક્ય (વાચ્ય); વાચનાક્યા (વાગ્નેક્યા);
 વાચ્ય ત—૫ઉક્ત; વેદોક્ત, શાસ્ત્રોક્ત.—તિ.—૬ઉક્તિ;
 અનિશયોક્તિ; પુનરક્તિ; ૭સ્વભાવોક્તિ, આલ-વાચાલ;
 વાચાક્ષતા.

ગૂ. ધા. (?) વાંવું.

૧. ચક્રમાં—વારાહરત્ની—એક આ કાંદેથી અને બીજું બીજે કાંદેથી રાત્રે બોલનારાં પક્ષી—૨. કહેનાર, કહેનારનાર,—૩. બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૪. નિશ્ચય કરીને કહી શકાય નહિ તે. ૫. કહેલું.—૬. કહેવું.—૭ (માણસનો) સ્વભાવ કહેવો, ગુણ ચિત્ર. અલંકાર શાસ્ત્રમાં ગમે તે પ્રાણીનો સ્વભાવ કહેવો તે.

૭૭ વદ્—બાલવું:—

અ.—વાદ; વાદી (ઇન્): પ્રતિવાદી; વિવાદ; વિર્વિવાદ;
 સંવાદ; ૧અપવાદ—અન. ૨વદન—ય—૩વાદ (વાળું)—
 ઇત્ર. ૩વાદિત્ર (વાજિત્ર—વાજનંત્ર).

ગૂ. ધા.—વદવું:—વાદ કરવો.

૧. એક નિયમથી ઉલટું હોય તે કહેવું, ઉલટા દાખલા આપવા, ઉલટું કોઈની વિરુદ્ધ કહેવું; તોહોમત મૂકવું—૨ બોલનાર બોલવાનું સાધન, મોઢું.—૨. બોલવાનું—અવાજ કરવાનું સાધન, વાળું.

૭૮. વસ—(લા. Vestis.) રહેવું; ઠાંકવું; હોવું:

અ.—૧વાસ. (વાસો), વાસી (ઇન્); પ્રતિવાસી (પાડોશી);

૧મહીવાસ (મે'વાસ); ૨મહીવાસી (મે'વાસી); આવાસ (અવાસ);
 ૩ઉપવાસ (અપવાસ-અપ્વાસ); નિવાસ; સહવાસ
 (સે'વાસ); સુવાસ; ૪સુવાસિની (ફેની) (સોવાસણુ-સોભાસણુ
 —સોહાસણુ)—અન —^૫ વસન; [વાસન] (વાસણુ);
 વાસના. —ઉ—વસુ; વસુધ્રા; વસુધરા; વસુદેવ, ૬વાસુદેવ
 (અ.), ૭વામવ (અ)—તુ—^૮વસ્તુ (વસ્ત-વસ); વસ્તુનાં;
 વાસ્તવિક; ૯વાસ્તુ પૂજન. —ત.—^{૧૦}ઉદ્વસ્ત —તિ-વસતિ
 (વસ્તી)—ત્ર —અમાસાથે, પાસે, જે દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર
 સાથે હોય તા અમ.વાસ્થા (અમાસ) —ત્ર.—^{૧૧}વસ્ર-
 તવ્ય—[વસ્રવ્ય] ૧૨(વસવાયાં).

૧. રહેવું, રહેવાનું ફેકાણું;—શરીરને ઢાંકનાર, લૂગડાં;—
 ગંધ.—મેં ગમી એટલે મહી નહીં ઉપર રહેનારા, કોળી;—
 લૂટારા. કેમકે તે અસહ્ય લૂટવાનોજ ધંધો કરતા હતા, અને
 તે ઉપરથી કોઈ પણ લૂટા. મુલકને મે'વાસ કહેવાય છે—
 ૩. હલકી રીતે—ફલાહાર કરીને,—ખાધા વિના રહેવું.—૪.
 સારા વસ્ત્રવાળી, જેનો ધંધો જીવતો છે તે—૫. લૂગડાં. ૬.
 વસુદેવથી ઉપર થયેલો કૃષ્ણ. ૭. વસુવાળો, ઈંદ્ર—૮.
 હોનાર, ખરેખરે હોય તે—ચીજ, દ્રવ્ય, પદાર્થ, સત્ય પદાર્થ.
 નાટક વગેરેનો વિષય (પ્લોટ)—૯. વાસ્તુ એટલે ઘરનું પૂજન,
 નવું ઘર બાંધ્યા પછી જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે.—૧૦.
 વસવાથી ઉત્પન્ન—ઉજડ કરેલું. ૧૧.—વસાવવા યોગ્ય. ગામ વસા-
 વતી વેળા એટલેનો સાથે અમુક કારીગરો વગેરેને વસાવવાનું
 મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે તે.

૭૬. વહ—[લા. Vaho)—લઘ જવું; વહેવું:—
 અ—[વહ-વાવ] (વોહ); નિર્વાહ; પ્રવાહ; પ્રવાહી (ફેન);
 વિવાહ (વી'વા-વે'વા); વૈવાહિક (વે'વાહ).—અન—વહન
 (વે'ન-વેણ); વાહન (વાંણુ-વાહાણુ); ૧આવાહન—અક.
 વાહક; ઉગ્ગતાવાહક; મંદવાહક—ત—[ઉહ] પ્રૌહ; ૨નવોહા,
 ફન+૨—પૂર્વ વહિની —નિ—^૩વનિ.

ગૂ. ધ્રા.—વહેવું. ગૂ. શ—વહીતરૂં—વૈતરૂં (વહિત્ર);
 વે'લ, વેળો.

૧. દેવને મર્યાદામાં અમુક સ્થળે—લઈ જવું, તેમાં વસા-
 વવા ૨. નવી વહન કરેલી—પગેલી સ્ત્રી. ૩. હોમેલું લઈ
 જનાર, દેવતાને પહેાંચાડનાર, અગ્નિ.

૮૦. વિદ—(લા Video ઇ. Wit)-જાણવું;—
મેળવવું;—હોવું;—

અ—[વિદ]; ક્રા=ખોલનાર, કહેનાર, ^૧ક્રાવિદ;—વેદ;
^૨આયુર્વેદ; ઔધનુર્વેદ; ^૪વેદાંગ; વેદાંત; વૈદિક (વેદિયો);
દ્વિવેદી (દ્વે); ત્રિવેદી (ત્રિવેદી); ચતુર્વેદી; ઉપવેદ—અન,
વેદના (આ); ^૫નિવેદન—અર—વિદુ—ત—વેતા;
અગોળવેતા; તત્ત્વવેતા; અહ્લવેતા—ત.—^૬વિત્—ઇત.—
^૭વિદિત; નિવેદિત.—માન.—^૮વિદ્યમાન.—ય—વિદ્યા
(આ); વિદ્યાર્થી; વિદ્યાલય; વૈદ્ય (વૈદ); વૈદ્યનાથ (વૈજનાથ);
નૈવેદ્ય—વત્—વિદ્વત્; વિદ્વજ્જન; વિદ્વતા,—વાન્.—
વિદ્વન્; (વિદ્વાન).

૧. વિદ એટલે પવિત્ર જ્ઞાન કહેનાર. પંડિત—૨. વૈદ્યકશાસ્ત્ર.
—૩. ધનુઃ=ધનુષ્યની વિદ્યા.—૪. વેદનાં અંગ, તે બરાબર
શીખવાને માટે તેના પેટાના જે છ શાસ્ત્ર છે તે;—શિક્ષા
(જેમાં ઉચ્ચાર અને સ્વરની સમજ આપી છે તે) કલ્પ
(વિદ્યોક્ત કર્મ કરવાની સમજાવતી) આકરણ (પાણીનિદ્રિત
અષ્ટાધ્યાયી); છંદ (પિંગળકૃત છંદશાસ્ત્ર); જ્યોતિષ (વિદ્યોક્ત કર્મ
અમુક કાળે કરવાનાં છે તેથી કાળ નિર્ણય કરનાર શાસ્ત્ર);
અને નિરુક્ત (જેમાં અધરા વૈદિક શબ્દોની સમજાવતી તથા
વ્યુત્પત્તિ આપી છે તે).—૫. જાણાવવું, જાહેર કરવું.—૬.
જાણેલું, માલમ —૮. હયાત

૮૧. વિશ—પેસવું, વ્યાપવું;—

અ.—વેશ; આવેશ; સમાવેશ; પ્રવેશ,—અક્ર.—પ્રવે-
શક—નુ—^૧વિવશ્ય; વૈષ્ણવ અ). ક્ષિપ્.—[^૨વિશ્] ; ^૨વૈશ્ય
(ય).—(ત).—[વિષ્ટ] (ખેટો)

ગૂ ધા.—પેસવું;—ખેસવું;—

૧. વ્યાપક—૨. બહુ ફેલાયલા લોક, એ નામની ત્રીજી વર્ણ.

૮૨. વૃ ઠાંકવું; રક્ષણ કરવું; પસંદ કરવું.

અ—^૧વર; ^૨વરિષ્ઠ; ઔનિવર; સ્વયંવર; સરસ=તળાવ,
સરોવર; ^૪પ્રવર;—પારવાર; વિવાર સંવાર;—વીર; વૈર (વેર);
—અન.—આવરણ.—^૫વાતાવરણ.—^૬વારણ; નિવારણ.

—ઉગ.—^૧વરુણ; વરુણિ; વારુણી.—વ. વીર્ય (બીજ, બી); નિવર્ચ—૬.—^૮વારિ (વાર).

ગૂ ધા.—વરણુ:—વારણું—નિવારણું.

૧. પસંદ કરનાર, સ્ત્રીનો ધણી;—પસંદ થનાર, ઉત્તમ; પસંદ કરીને માગેલી વસ્તુ.—૨ સર્વોત્તમ મોટામાં મોટી (કોર્ટ). —૩ મુનિઓમાં ઉત્તમ.—૪. ગોત્રમાં ત્રણ કે પાંચ જે ઉત્તમ—અતિ પ્રસિદ્ધ—પુરૂષો થઈ ગયા હોય તેનાં નામ.—૫. વાત=વાયુનું આવરણ; ઢાંકણ —૬. હાથી. ૭. પૃથ્વીને ઢાંકનાર, પાણી, સમુદ્ર, સમુદ્રનો દેવ; યજ્ઞને માટે બ્રાહ્મણની પસંદગી.—૮. પાણી.

૮૩.—વૃત્—(લા. Verto) વળવું;—વર્તવું;—રહેવું.

અ.—આર્ય+આ ^૧અર્થાવર્ત; વાતા (આ)—અન.—^૨વૃર્તન (વતન); આવર્તન; પરા પરાવર્તન—ત.—વૃત્; વૃત્તાંત; નિવૃત્ત; પ્રવૃત્ત—તિ.—વૃત્તિ; અનુવૃત્તિ; આવૃત્તિ; ^૩નિવૃત્તિ; ^૪પ્રવૃત્તિ.—માન—વર્તમાન—મન્—^૪[વર્ત્મ].

(વાટ)—ઝલ—વર્તુલ.—વર્તણુક.

ગૂ ધા.—વત્તવું:—(?) વરતવું ગૂ. શ. વર્તણિયો.

(વર્તનક ?); (વર્તારો—વર્તાણો.)

૧. આર્ય લોકોને હેવાનું ડેકાણું;—૨. રહેવું; રહેવાનું ડેકાણું. રહેવાનું સાધન, જીવાઈ, પગા.—૩. આત્માનું માંહે—પોતાના તર્ફજ—વળવું તે નિવૃત્તિ, અને બહાર—સંસારી વિષયો તરફ વળવું તે પ્રવૃત્તિ.—૪. માર્ગ.

૮૪. વૃદ્ધ.—વધવું.

અન.—વર્દ્ધન; ^૧ગોવર્દ્ધન—અક.—વર્દ્ધક; વિવર્દ્ધક.—ત.—વૃદ્ધ (પુઢો)—૬ન—વિ. વિવર્દ્ધિત—તિ.—વૃદ્ધિ; વૃદ્ધિ સૂતક.—માન—વર્દ્ધમાન (વઢવાણ).

ગૂ ધા.—વાધવું—વધવું.

૧. ગાયને (પુષ્કળ ચારો પૂરો પાડી) વધારનારો પર્વત, એ નામની એક ગોકુલ પાસે હુંગરી છે તે.

૮૫. શક્—ખમતું; શક્તિમાન હોવું:—

અ.—^૧શક; ^૨શકારિ; ^૩શાક (અ); ^૪શાક; ^૫શાકંભરી—

इन+ई,—शक्तिनी (शाकली, शाकल्य).—य—शक्त्य;
 शक्त्य. मुनि. र.—^१शक्त—त—शक्ता (शक्तो—सक्तो),
 अशक्ता—त.—शक्ति; शक्ति (अ)—उत्त—शक्तुन्
 (शुकन्); शकुनावलि (शुकनावलि)—उत्त.—^१शकुन्त;
^७शकुन्तला (ल+आ)—ट—शकट (छकटो); शकटी
 (शकडी); शकटिका; शृङ्ग=माटी, शृङ्गछकटिक.

गू. धा.—शक्तुं.

૧. શક્તિમાન હોનાર એ નામના એક લોક. રકુથી અથવા
 સિથિયન—૨. શક્તો શત્રુ, તેમને હરાવી કાઢનાર, વિક્રમા-
 દિત્ય.—૩. શક સંબંધી, એ નામનું વર્ષ.—૪. શક્તિમાન
 કરનાર, વનસ્પતિ. વનસ્પતિ ભરનાર—પુષ્કળ ઉગાડનાર દેવી તે
 શાકંભરી, રજપૂતોની ઇષ્ટ.—૫. શક્તિમાન હોનાર, ઈંદ્ર.—૬.
 એ નામનું પક્ષી.—૭. શકુન્ત પક્ષીએ ઉછેરેલી, કણ્વ ઋષિની
 પાળકપુત્રી; એ નામનું નાટક—૮. માટીની ગાડી સંબંધી,
 એ નામનું એક નાટક.

८६. शी—सपुं—

अ—[शय]; अतिशय; ^१आशय; ^२जलाशय; संशय—
 अन—शयन (शेन—मेन —ग्र+आ शय्या (सज्जन—
 सेज—सेज)—इन्—^३शेषशायी.

૧. કહેવાનો મુદો—૨. પાણીનો આશય, પાણીને રહેવાનું
 ઠેકાણું.—૩. શેષનાગ ઉપર સૂનાર નારાયણ.

८७. शुच—शोधुं—शुद्ध क॰पुं—

अ.—शोध अन.—शोधन—प्रक—शोधक; शोधक
 पुद्धि.—त.—^१शुद्ध; अशुद्ध; विशुद्ध—ति—शुद्ध (सुद्ध).

गू. धा.—शोधुं—गू. श. प्रेशुद्ध; अणीशुद्ध.

૧. શોધેલું ભૂલ વગરનું.—૨. ધણું શુદ્ધ.

८८. अम—महेनत लेवी, थाडी नपुं—

अ—अम; ^१आश्रम; यतुर्थाश्रम; परिश्रम;—^२विश्राम
 (विसामो)—इत.—अमित; विश्रमित, (विसम्युं)—
 ति—विभांति.

ગૂ. ધા.—અમ લેવો:—ચીસમવું.

૧. અમ, તપશ્ચર્યા કરવાનું સ્થળ, ઋષિમુનિઓને રહેવાની જગ્યા, માણસની હૃદયગીતા તમામ ઉદ્યોગના ચાર ભાગ પાડ્યા છે તે; પ્રહ્લચર્યાઅમ (વિદ્યાર્થી અવસ્થા); ગૃહસ્થાઅમ (ઘર માંડીને રહેવું); વાનપ્રસ્થાઅમ (વનમાં જઈ એટલે કામધંધો છોડી પરમાર્થના કામમાં વ્યવસ્થા ગાળવો તે); સંન્યસ્તાઅમ (સધનું છોડી પ-લોકના ચિંતનમાંજ રહેવું).—૨. મહેનતથી ઉલટું, વિસામો.

૮૯. શ્રિ. શૂ—જવું:—

અ.—^૧આશ્રય (આશરો)—અન—^૨શરણ (શરણું); શરણાગત (આગત) (શરણાંગત); અશરણશરણ.—ઈત આશ્રિત; ઉચ્છિન્ન (ઉછર્યો)—નિ—^૩શ્રેણ (શ્રેણી); અનિશ્રણિ (નીસરણી).

ગૂ. ધા.—હિંજવું; નિસરવું.

૧. કોઈની મર્યાદામાં, હદમાં જવું. મદદ માગવી, મદદ—૨. જવાનું—ચઢવા ઉતરવાનું સાધન; પગથીયાં પગથીઆવાર આંકડા.—૩. બહાર જવા આવવાનાં સાધન. પગથીયાં, સીટી.

૯૦. શ્રુ—સાંભળવું:—

અન—^૧શ્રવણ; ^૨શ્રાવણ (શ્રા)—અક ^૩શ્રાવક (શાવક—સાવક)—ત. શ્રોતા—ત્ર—^૪શ્રોત્ર; ^૫શ્રવક;—ત. શ્રુત; બહુશ્રુત—તિ—^૬શ્રુતિ; ^૭શ્રોતકર્મ.

ગૂ. ધા.—અવજ કવું; રાખવું—સૂજવું.

૧. સાંભળવું; સાંભળનાર, કાન; એ નામનું નક્ષત્ર; એ નામનો પુરુષ—૨. પૂનમે અવજ નક્ષત્રવાળો મહિનો.—૩ સાંભળનાર જૈનમાર્ગના સંસારી લોકો. તેઓને સાંભળનારજ કહેવાનું કારણ એ કે એ માર્ગને મતે ખરેખરો જૈન તો સંસાર છોડે તેનેજ કહેવાય.—૪ સાંભળવાનું સાધન, કાન; વેદ.—૫. વેદ પ્રમાણે ચાલનારો—૬. સાંભળવાપણું.—પરંપરાથી સંભળાતું આવેલું જ્ઞાન, વેદ.—૭ શ્રુતિમાં—વેદમાં કહેલાં કર્મ.

૯૧. શ્વસ-શ્વાસ લેવો.—

અ.—શ્વાસ (સાસ); ઉચ્છ્વાસ (વિસાસ); શ્વાસોચ્છ્વાસ (સાસોસાસ—શ્વાસેશ્વાસ); નિશ્વાસ (નિસાસો); વિશ્વાસ; અવિશ્વાસ (અવિશ્વાસ). ^૧વિશ્વાસ (ઉ); ^૨વિશ્વાસી (હન).

ગૂ. ધા.—શ્વાસ—સામ લેવો—

૧. વિશ્વાસ રાખવા ભેગ.—૨. વિશ્વાસ રાખનાર, ખીરતી.

૯૨. સહ.—ખમવું; સહન કરવું:—

અ.—ઉત્સાહ (ઉચ્છાહ). દુ:સહ—અહ—[સહસુ.]

૧સહસા (આન્તૃતીયાનો પ્રત્યય);—૨સાહસ (અ); સાહસિક.
—અન—સહન; સહનશીલ—ય—સહ્ય; અસહ્ય.

ગૂ. ધા—સહેવું.

૧. ઉતાવળે, અવિચારે. ૨.—અતિશય હિંમત.

૯૩. સાધ્—(ઈ. Seed)—મેળવવું:—

અન.—સાધન; સાધના—અક—સાધક; ૧સિદ્ધસાધક.
ફત.—સાધિત.—ય—સાધ્ય; અસાધ્ય; સુસાધ્ય—ઉ.
—૨સાધુ (સાહુ; સાધવી (ઈ); [શાધુકાર] (સાહુકાર).

ગૂ. ધા—સાધવું.

૧. ઢોંગી સિદ્ધ અને તેના મદદનીશો—૨. મેળવનાર. પ્રમાણિક (કેમકે પ્રમાણિકપણું એજ ફતેહ મેળવવાનો ખરો માર્ગ છે.).

૯૪. સિધ્—પાર પડવું.

અ—૧નિષેધ; પ્રતિષેધ—અક—નિષેધક—ત—૨સિદ્ધ.
(સિધ્ધું, સીધું); અસિદ્ધ; સિદ્ધાંત, (ઇન) સિદ્ધાંતી; સિદ્ધતા;
ઉનિષિદ્ધ (નિષિધ—નિષિદ્ધ), ૪પ્રસિદ્ધ—તિ—સિદ્ધિ, પ્રસિદ્ધિ.
ગૂ. ધા—સીધવું;—સીઝવું (સિદ્ધય) સિદ્ધ કરવું; (?)
સીધાવવું.

૧. નિ આશ્રય લાગ્યાથી સિધ્ધ ધાતુનો અર્થ “ મના કરવી ”
એકા થઈ જાય છે, મનાઈ—૨ પાર પડેલું તૈયાર થએલું; સિધ્ધું—સિધ્ધું
કરેલું; રાંધીને તૈયાર કરેલું; રાંધવા સાડ તૈયાર કરેલો સામાન;
યોગાભ્યાસમાં પાર પડેલો—સિદ્ધિ મેળવેલો જોગી સિદ્ધિઓ
આઠ કહેવાય છે:—અણિમા (અણુ જોડેલું) નાનું રૂપ ધારણ
કરવાની શક્તિ; મહિમા (મોટું રૂપ ધારણ કરવાની); ગરિમા
(અત્યંત ભારે થવાની); લધિમા (અત્યંત હલકા થવાની);—
પ્રાપ્તિ (ચાહે તે વસ્તુ મેળવવાની)—પ્રાકામ્ય (ચાહે તે કરી
શકવાની);—ઈશિત્વ (સૌના ઊપરી થવાની); વશિત્વ (સૌને વશ
કરવાની); ૩ નિષેધ કરેલું, નિંદ્ર, દૂષિત, બાધિત—૪ ઉત્કૃષ્ટ રીતે
પાર પડેલો, નામીયો; કેમકે પોતાના કામમાં પાર પડવું એજ
નામ મેળવવાનો ખરો રસ્તો છે.

૯૫. સુ—નીચોવવું; પેદા કરવું; જન્મવું:—

અ.—૧ઉત્સવ (ઉચ્છવ—આચ્છવ); પ્રસવ.—ત—૨સવિતા;

૩સાવિત્રી—(સવિતૃ+ઈ)—ઘ. —રાજસૂય.—ત.—સુત; સુતા; પ્રસૂતિકા; (પ્રસૂતકા)—સૂતક; મ.—૪સોમ.—તિ—પ્રસૂતિ.

ગૂ. ધા.—પ્રસવયું.

૧. મનના આનંદનું કૃતિરૂપે બહાર નિકળવું.—૨. પેદા કરનાર, પરમેશ્વર.—સૂર્ય.—૩ સૂર્યની સ્ત્રી.—ચંદ્ર, સોમવધી, સોમરસ અમૃત.

૯૬. સ્વ. (લા. Salio)—વહેવું; જવું:—

ઞ—સર (સેર); અથ્ર=અગાડી, ૧અથ્રેસર; ઉપાથ્રસર; અપ્=પાણી, ૨અપ્સરા (આ) (અપછરા);—સાર (સાંર); અતિસાર, અનુસાર (અણુમારે—અણુસારો); પ્રસાર; સંસાર; સંસારિક; સંસારી (જન)—અસ્-૩[સરસૂ] ૪સારસ (ઞ); સરોવર (સરવર); ૫સરોજ; સરસ્વતી; ૬સારસ્વત (ઞ)—અન.—અનુસરંથુ; પ્રસારણ; સંપ્રસારણ—અક—[સરક] (સડક); પ્રસારક—ઇત્+આ-૭સારિતા (સલિતા).

ગૂ. ધા.—સરવું—સરી જવું; અનુસરવું; ઉસરવું (ઉત્તર) ઓસરવું (અવસર ; નીસરવું (નિઃસર) પ્રસરવું—પસરવું.—ગૂ. શ. સોંસરં (સંસર).

૧. આગળ જનાર, અગ્રેવાન—આગળ જનારી રકમ.—૨. પાણીમાંથી,—સમુદ્રમાંથી નિકળેલી.—૩. તળાવ.—૪. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું તેની પાસે રહેનારું પક્ષી.—૫. તળાવમાં ઉત્પન્ન થએલું, કમળ.—૬.—સરસ્વતી (પંજબમાંની) નદીને કિનારે ઉત્પન્ન થએલા, એ નામના આગળ.—૬. વહેતી નદી.

૯૭. સ્વજ.—બહાર કાઢવું; પેદા કરવું:—

ઞ.—સર્ગ; ઉત્સર્ગ; ૧વિસર્ગ; ૨વિહર્ગ; સંસર્ગ.—અન.—સર્જન, ૪વિસર્જન—ત.—સૃષ્ટ—તિ. સૃષ્ટિ (સ્રષ્ટિ); ટ.—૫સૃષ્ટા (સ્રષ્ટા).

ગૂ. ધા.—સરજવું.—ગૂ. શ.—સરજનહાર, સર્જિત (સ્વજિત).

૧. ક્રિયાપદની પાસે જનાર.—૨. વિશેષ કરીને (આસ)

બહાર કાઢવો.—૩. સાથે જવું, સંગ કરવો.—૪. પેદા કરવાથી ઉલટું, દૂર કરવું, વિદાય કરવું.—૫. પેદા કરનાર, પ્રજ્ઞા, ઈશ્વર.

૯૮. સ્થા. (લા. Sto Stand) ઉભા રહેવું, (ગતિની નિવૃત્તિ હેતુ).

અ.—[સ્થ]; ગૃહસ્થ; તટસ્થ; મધ્યસ્થ; સ્વસ્થ.—અ+આ —[સ્થા];—અવસ્થા; વિ, વ્યવસ્થા,—અવ્યવસ્થા;—^૧આસ્થા; ^૨પ્રતિષ્ઠા;—ઉપસ્થા; ઋષિષ્ઠિક. અન.—સ્થાન (થાણું); સ્થાનિક; અનુસ્થાન; ઉપસ્થાન; પ્રસ્થાન (પરતાનું); સંસ્થાન;—સ્થાપન (થાપન—થાપણ—થાંપણ); ^૩ઉત્થાપન (ઉથાપન) સ્થાપના (થાપન)—ત.—સ્થિત, ઉપસ્થિત; વિ+અવ, વ્યવસ્થિત; અવ્યવસ્થિત;—સ્થાપિત (થાપિત—થાપ્યા)—તિ—સ્થિતિ; સ્થિતિસ્થાપક; સંસ્થિતિ—અક—સ્થાપક, અવસ્થાપક—ર—સ્થિર (થીર)—ઇન્.—સ્થાયી—લ. સ્થલ (સ્થળ); સ્થાલ (થળું); સ્થાલી (થાળી, થાળા)—ષર.—^૪સ્થાવર.

ગૂ. ધા. સ્થાપવું—થાપવું; થાપવું; ઉઠવું (ઉત્તિષ્ઠ), ઉઠાવવું (ઉત્થાપ), પાઠવવું (પ્રસ્થાપ) ગૂ. શ—થાપડી

૧. (માનેની વાતની) મર્યાદામાંજ રહેવું, વિશ્વાસ—૨. સામું ખેસાડવું; મૂર્તિને ખેસાડવી,—માન આપવું; આપડ.—૩. માંહે (ઠરીને) રહેવું.—૪. (ગુરૂ પાસે) ઠરીને રહેવાવાળો; હુમેશનું નેજે પ્રહાર્ય લીધું છે તે.—૫. સ્થાપન કરનાર, ખેસાડવાથી ઉલટું, ઉઠાડવું.—૬. હુમેશાં રહે—હાલી ચાલી ન શકે—તેણું, જંગમથી ઉલટું.

૯૯. સ્મૃ. (લા. Memor)—યાદ કરવું:—

અ—^૧સ્મર.—અન—સ્મરણ (સમરણ; વિસ્મરણ—

અક.—^૨સ્મારક—તિ—^૩સ્મૃતિ;—^૪સ્માર્ત; વિસ્મૃતિ—

ગૂ. ધા—સમરણ; વીસરણ (વિસ્મર).

૧. યાદ કરનાર, કામંડવ—૨ યાદ કરાવનાર.—૩. યાદ રાખવું, યાદદાસ્ત; સાંભળેલું યાદ રાખવા સારું લખી મૂકેલું, એ નામના ધર્મશાસ્ત્રના હિંદુ કાયદાના ગ્રંથે, સ્મૃતિ કરતાં સ્મૃતિનું, અને સ્મૃતિ કરતાં પુરાણનું પ્રમાણ ઉતરતું ગણાય છે.—૪. સ્મૃતિ સખધી; સ્મૃતિ પ્રમાણ ચાલનાર.

૧૦૦. હન — મારવું, મારી નાખવું:—

અ.—પિં. સંધ;—કૃતધ્ન; ૧વિધ્ન;—ધન; ધનફળ; ધનમૂળ—ત—હૃત; ઉદ્ધન;—ધાત; આધાત; પ્રત્યાધાત; ઉપ+ઉત્. ૨ક્રોધધાત; સંધાત (સંધાન-સંગાથ)—અક. ધાતક; વિશ્વાસધાતક—તિ.—[હૃતિ]; [ઉદ્ધતિ] (ઉદ્ધૃત-હૃદ્યૃત); પદ પદ્ધતિ.—ત્ય+આ—હૃત્યા; [હૃત્યાકાર] (હૃત્યારો)—ઉ—[ઉહનુ]; ૪હનુમાન, (હનમાન, હડમાન). —નિ—હૃનિ.—અન.—હૃનન.

ગ. ધા.—હૃષ્યવું:—

૧. વિશેષ કરીને મારનાર, હરકત કરનાર, નડતર.—૨. અંથનો પ્રવેશક ભાગ—૩ મારી નાખનાર, જડવું.—૪. મોટા જડખાંવાળો, રામચંદ્રની સેનામાંનો એક મુખ્ય વાનર

૧૦૧. હુ. હોમવું:—

અ.—હૃત-ચ.—૧હૃત્ય-ત—હૃત;હૃત; દ્રવ્ય; ૨હૃતાશન; (અશન=ખાનાર); ૩હૃતાશની.—તિ.—આહૃતિ—ત્ર.—૪[હોત્ર]; અગ્નિહોત્ર; અગ્નિહોત્રી (હન).—ત્—૫હોતા.—મ—હોમ.

૧૦૨. હો. હોમવું.

૧. હોમવા યોગ્ય, હવિ, યજ્ઞીદાન.—૨. હોમેલું ખાનાર, અગ્નિ. ૩.—હોળી.—૪. હોમવાનું સાધન. પાત્ર.—૫. હોમનાર.

૦૨. હ. લઈ લેવું:—

અ.—હ ; ૧વિધ્નહ; પ્રહર;—હૃત; [હૃતક] (હારડો હારડો). ૨આહાર; અધિ+આ. અધ્યાહાર; નિરાહાર;—૩ઉદ્ધાર (ઓદ્ધાર); પ્રતિહાર—વિહાર; વિહારી (ખિહારી); વિ+અવ, વ્યવહાર; વ્યાવહારિક;—વ્યવહારિક (વેવારિયો) વ્યવહારી (હન).—સહાર (સંધાર); ઉપસંહાર-ત્.—હૃત્યા—૬.—હૃતિ-મન.—હૃત્ય; ઉત્+આ, ઉદાહરણ.—હન.—[હારી]; ૬:ખહારી; અક—ઉદ્ધાનક; સંહારક.

ગૂ. ધા. હરવું; હાવું; ઉધરવું; ઉધારવું; સંહારવું.

૧. વિધ્ન-હરકતો લઈ લેનાર, ગણપતિ.—૨. ભોજન, ખાવું.

આ, વિ, અવ, સં, વગેરે ઉપસર્ગો આગ્રાથી આ ધાતુના ખાવું લઈ આવવું, વિહાર કરવો, હરવું, ખીજે સ્થળે લઈ જવું, નાશ કરવો એવા જૂઠાજ અર્થ થઈ જાય છે તે તેના ઉદાહરણો ઉપરથી સમજી લેવું.—૩. બહાર લઈ લેવું, ખાદ કરવું; (સંસાર સમુદ્રમાંથી) બહાર કાઢવું, કલ્યાણ કરવું.

૧૦૩. ક્ષિ.— ૧. રહેવું. ૨. નાશ પામવો:—

અ.—ક્ષય (ખઈ-ખે); અક્ષય (આખું)—તિ.

૧ક્ષિતિ; ૨ક્ષિતિજ.—ત—પરિક્ષિત.—ત્ર—૩ક્ષેત્ર (ખેતર); ક્ષેત્રજ; ક્ષેત્રજ—ન.—ક્ષીણ.—મ.—ક્ષેમ (ખેમ).

ગૂ. ધા-ક્ષય-ખે-થવો; ક્ષીણ થવું:—

૧. નાશ પૃથ્વી, ભૂમિ.—૨ પૃથ્વીથી પેદા થએલ જાડ, વૃક્ષ, પૃથ્વીની દિશાઓની હદ કરનારી લીટી —૩. રહેવાનું, જીવન, મેળવવાનું સ્થળ, દેહ, અંતઃકર્ણ, ઈન્દ્રિય, ખેતર, નાશ કરવાનું —લડાઈનું સ્થળ.

૧૦૪. ક્ષિપ્—ફેંકવું, જલદીથી જવું:—

અ. ક્ષેપ. (ખેપ) કાળક્ષેપ (આક્ષેપ, આખેપ-આખ્યેપ); વિક્ષેપ. સંક્ષેપ.—ત.—સંક્ષિપ્ત—અક.—૧ક્ષેપક (ખેપીઓ). ૨+આ—ક્ષિપ્રા.

૧. જૂના ગ્રંથમાં ખીજાં ઉમેરી દીધેલું હોય તે; જલદીથી જનાર.

૧૦૫ જ્ઞા.—(જ્ઞા. Nōsio જાણવું:—

અ.—[જ્ઞ]; કૃતજ; તત્વજ; અજ; આભજ; અન; અનભિજ; સુજ;—[જ્ઞા]; આજ્ઞા; (આન્યા, આણ); ૧અવજ્ઞા; પ્રતિજ્ઞા; ૨સંજ્ઞા; સંજિક.—અજ.—જ્ઞાન; સુજ્ઞાન (સુજ્ઞાણ); અજ્ઞાન (અજ્ઞાણ); ૩અભિજ્ઞાન; વિજ્ઞાન.—ત જ્ઞાતા.—તિ.—જ્ઞાતિ (ન્યાતિ-ન્યાત); ૪વિજ્ઞાતિ.—ય.—૧જ્ઞેય.

ગૂ. ધા—જાણવું:—

૧. હલકું જાણવું, તુચ્છ જાણવું, ન જાણકારવું.—૨. સારી રીતે જાણવું; નામ સાંકેતિક નામ.—૩. ઓળખાવું, ઓળખની નિશાની.—૪. ઓળખ, ધંધો વતન વગેરે ઉપરથી ઓળખ આપવા સાડ જે નામ પડેલાં છે તે જાતિ જન્મ અને જ્ઞાતિ ધંધો વગેરેની ઉપર આધાર રાખે છે.—૫ વિશેષ કરીને જણાવવું, જાહેર ખબર.—૬. જાણવા યોગ્ય, જાણવાનું.

ઉત્સર્ગ.

સંસ્કૃત શબ્દોને અપભ્રંશ થતાં જે નિયમો લાગુ પડે છે, તેને ઉત્સર્ગ કહે છે, એમાંના મુખ્ય નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. જોડાક્ષરમાંથી વખતે એક અક્ષર ઊડી જાય છે, અને ત્યારે તે જોડાક્ષરની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે:—જેમકે

સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.	સંસ્કૃત.	ગૂજરાતી.
અર્ક	આક (આકડો)	કર્મ	કામ
ચક્ર	ચાક	ચર્મ	ચામ
દુગ્ધ	દૂધ	નક્ર	નાક
પુત્ર	પૂત	સર્પ	સાપ
ધર્મ	ધામ	પટ્ટ	પાટ
ગલ્લ	ગાલ	મર્મ	મામ
અન્ન	આન	ફુલ્લ	ફૂલ
મક્ત	ભાત	વલ્લ	વાલ
સપ્ત	સાત	અર્પ	આપ
કાગ્ગલ	કાગળ	અર્ગલી	આગળી

(નાનો આગળીઓ.)

(બધા ઉત્સર્ગો મળ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અણ	આઠ	અઘ	આજ
અમુ	આંસુ	ઉત્કર (ક)	ઉકરડો
અર્ણ	વાન	કર્ણ	કાન
અર્મ (ક)	આમડું	તુષ્ઠ	તૂઠો, તૂઠપો
અક	પાકું	વિશ્વ	બિશ્વ, બીશ્વ
અર્મ	કામ	મિષ્ટ	મીઠું

મહુ	ભાતો	રુષ્ટ	રૂઠો, રૂઠ્યો
હસ્ત	હાથ	અંગુષ્ઠ	અંગૂઠો
કક્ષ	કાખ	શબ્દ	સાદ
સિદ્ધ	સીધું	કર્કટી	કાકડી
કૃષ્ણ	કાહ્ન, કા'ન	કુબ્જ (ક)	કૂખડો
ચંદ્ર	ચાંદો	છિદ્ર	છીંદું
તુર્બલ	દૂબળો	નમ્ર	નાગો
મિષ્ર	ભીનું	રક્ત	રાતું
શર્કરા	સાકર	અગ્નિ	આગ
ચિકન	ચીકણું	વત્સ (ક)	વાછડો
શુષ્ક	સૂકું	મર્કટ	માંકડો

૨. જ્યારે સંસ્કૃત અનુસ્વરનો ઉચ્ચાર મોળો પડી જમને સ્થાનરહિત ફક્ત અનુનાસિક ઉચ્ચારણુ રહે છે, ત્યારે પણ પૂર્વ સ્વર દીર્ઘ થાય છે, કેમકે ખરેખરો એ એક જોડા-ક્ષરનો લોપજ છે:—

દંત	દાંત	રંક	રાંક
કંકણ	કાંકણુ	અંગુલી	આંગળી

(બધા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણુ.)

કંકર	કાંકરો	વંધન	બંધણુ, બાંધણુ
કંઠ	કાંઠો	વંશ	વાંસ
સંખ્યા	સાંખ, સાંજ	વંખ્યા	વાંખ(ણી)
લંઘન	લાંધણુ, લાંધણું	ઝંબર	ઝંખરો, ઝમરો
વિંબ	બીબું	મંહપ	માંડવો

કંચુકી કાંચળી કંચલ કાંચળો, કામળો

૩. શબ્દને છેડે અઃ આવે તો તેનો ઓ થઈ જાય.

કંકરઃ કાંકરો કંચરઃ કાંચરો

કંઠઃ કાંઠો રાસઃ રાસો

મન્નલઃ ભાલો નમ્નઃ નાગો

(અધા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કુકુટઃ કૂકડો ઘટઃ ધડો

પુટઃ પુડો, પૂડો દીપઃ દીવો

મંડપઃ માંડવો વટુકઃ બડુઓ

ગૂજરાતીમાં ઓકારાંત નરજનિના શબ્દો છે તે અધામાંજ ધણું કરીને ઓ વિસર્ગ ઉપરથી થએલો છે એમ સમજી લેવું. એ વિસર્ગ સંસ્કૃતમાં પ્રથમાનાં એકવચનો છે.

૪. શબ્દને છેડે અમ્ આવે તો તેનું ડં થઈ જાય.

કાલમ્ કાળું ગલમ્ ગળું

મધુરમ્ મધુરું રક્તમ્ રાતું

પક્કમ્ પાકું નક્રમ્ નાકું

(અધા ઉત્સર્ગો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કપટમ્ કાપડું કદલમ્ કેળું

શાઘમ્ ખાળું ગૌરમ્ ગોરું

સ્થાનમ્ થાણું વક્રમ્ વાંકું

સ્વપ્નમ્ સ્વપ્નું નાળ(ક)મ્ નાણું

ગૂજરાતીમાં ઉકારાંત નાન્યતર જનિના શબ્દો છે તે અધાના જ મૂળ સંસ્કૃતમાં અમ્ છે એમ સમજવું. એ અમ્ સંસ્કૃતમાં નાન્યતર જનિના શબ્દોને પ્રથમાના એકવચનમાં લાગે છે.

૫ લઘુનાવાચક ક ઉપરથી ગૂજરાતીમાં હો, હી, હું; ને હો, હી, હું પ્રત્યયો થયા છે:—

રાસક	રાસડો	અકક	એકલો
કચ્છક	કાછડો	અંધક	આંધળો

(અર્થા ઉત્તરર્થો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

*કાકક	કાગડો	પુચ્છક	પૂછડું, પૂંછડું
વત્સક	વાછડો	વંશક	વાંસડો
પંગુક	પાંગળો	પીતક	પીળું

*હાલ સંસ્કૃતમાં લઘુનાવાચક ૩૫ નહિ બોલાતું હોય, તોપણ તે અસત્ત આવા શબ્દોમાં બહુ બોલાતું હતું એમ આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય એ. તેમજ હાલ સંસ્કૃતમાં કેટલાક શબ્દ લઘુનાવાચક ૩૫માંજ બોલાય છે, તે અસત્ત મૂળરૂપે બોલાતા હશે એમ પણ પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દો ઉપરથી સાબિત થાય છે—જેમકે માથુ. ગોથા, ગોરે શબ્દોને ઠેકાણે અસત્ત મસ્તમ, પુસ્તી, ૩૫ સંસ્કૃતમાં વપરાતાં હશેજ.

૬. ય નો જ થાય:—

જવ	જવ	યાત્રા	ગત્રા
યાન	ગન	યાત્રક	ગત્રક
યોગ	ગેગ	યુદ્ધ	ગુદ્ધ
યુ	ગુ	માયા	ભાર્ગ

(અર્થા ઉત્તરર્થો બણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

અચ	આજ	અચમ	ગિજમ
જતન	જાતન, જતન	જાચ	ખાજું

વિદ્યુત્ત વીજળી ધ્વાત્રીય બત્રીભે

ય ત્ સાથે જોડાએત્રો હોય ત્યારે ય નો જ થાય, અને ત્ ઉડી જાય:—જેમકે સત્ય ઉપરથી સાચ, નૃત્ય ઉપરથી નાચ વગેરે.

૭. જ નો જ થાય છે:—

જન	જણ	જમન	જમણ
ગાન	ગાણું	સ્થાન	થાણું
રંધન	રંધણું	લંચન	લાંચણ
હીન	હીણ	દાન	દાણ

(અથવા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કઠિન	કઠણ	ધમતી	ધમણ
ફાલ્ગુન	ફામણ	ભાજન	ભાણું
નયન	નેણ	વચ્ચન	વેણ
નિપાત	નવાણ	વ્યાખ્યાન	વિખાણ, વખાણ

૮. પ નો વ થઈ જાય:—

ગોપાલ	ગોવાળ	તાપ	તાવ
દીપાલો	દીવાળી	કૂપ	કૂવે

(અથવા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ)

વાપિ	વાવ	નિપાત	નવાણ
વાપ	વાવે	વિરુપ	વરવે

૯. વ નો બ થાય:—

ચર્કર	બર્કર	વાલ	બાલ
વર્તિ	બત્તી	વાપ	બાપ, બાવે
માર	બાર	વંશી	બંશી, બંસી

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

મંજવાસી	ખિન્નવાસી	વાપ્પ	બાફ
વિરાજિત	બિરાજ્યો	વિષ્ટ	બેડો
દ્વિ	બે	ધૂતવર	ધેવર, ધેબર

આ નિયમ હિંદી વગેરે ભાષાઓમાં બહુજ ચાલે છે.

૧૦. હ અથવા ઉ નો ક્વચિત્ લોપ થાય છે:—

કઠિન	કઠણ	જાતિ	ભત
સુપુત્ર	સપૂત	કુદૃષ્ટિ	કદ્રષ્ટિ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

મદ્ધિ	આંખ	કૃષ્ણદાસ	કિસન-કસનદાસ
વાપી	વાવ	ઉજ્જ્વલ	અજવાળું
ગુરુ	ગરઑ, ગરવો	વિરૂપ	વરઑ, વરવો

૧૧. હ નો ણ, અથવા ઉ નો ઑ કોષ્ટ વખત થાય.

પિંહ	પેંડો	પુસ્ત(ક)	પોથું
પિઢિ	પેઢી	ઉષા	ઑખા
ચિત્	ચેત	પુત્કાર	પોકાર

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

તિતિર	તેતર	કુદાલ	કોદાળો
-------	------	-------	--------

૧૨. ઋ નો ઞ, હ, કે ઝ થાય.

સૂત	મડું	શૃંગખ	શીંગડું
શૂણ	શુણ, મૂણ	પૃચ્છ	પૂછ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કૃષ્ણ	કા'ન, કિસન	ઘૃષ્ટ	ધાઢો, માઢો.
શૃંગલા	સાંકળ	અમૃત	અમી

ધ્રુત	ધી	મુઘ	ગીધ
પૃષ્ઠ	પૂઠું	મુદ્ધ	બૂઠો

૧૩. યે ને ઓ ને ઠેકાણે ય ને ઓ થાય:—

યકેક	એકેક	ગૌર	ગોરૂં
મૈરવ	ભેરવ	કૌપીન	કાપીન
ઘૈર	વેર	ગૌરવ	ગોરવ

(બધા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

ગૌરિક	ગેરૂં	યૌવન	બેબન
વૈદિક	વેદિઓ	ગૌરી	ગોરી
સૈન્ય	સેન	દૌહિત્ર	દોહિતર

૧૪. ક ને ઠેકાણે ગ, અને ટ ને ઠેકાણે ડ થાય:—

કાક	કાગ	ઘટ	વડ
ઘક	બગ	ઘટ	ધડો
મૂક	મૂગો	ઘોટ	ધોડો
સકલ	સગળું, સધળું	તટ	તડ-તેડ

(બધા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

કાર્યકર	કાજગરો	પર્પટ	પાપડ
ઘટુક	બડુઓ	મર્કટ	માંકડો
શાટી	સાડી	વાટી	વાડી
કુર્કુટ	કૂકડો	કંડુક	ગેંદ (દડો)

૧૫. જ અથવા ક્ષ નો જ યઈ જાય છે:—

હર્ષ	હરખ	ષટ્	ખટ
ક્ષાર	ખાર	ગોરક્ષ	ગોરખ

વિષ	વિખ	ઉષા	ઉખા, ઓખા
ક્ષીર	ખીર	દ્રાક્ષ	દ્રાખ, દરાખ
લક્ષ	લાખ	ચોક્ષ	ચોખખો, ચોખો

(અપ્રા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દૃષ્ટ(ક)	વરખડો, રખડો	કક્ષા	કાખ
પક્ષી	પખી	રક્ષા	રાખ
લિક્ષા	લીખ	અવલક્ષ	ઓળખ
કુક્ષિ	કૂખ	પ્રેક્ષ	પેખ
નિરીક્ષા	નીરખ	તંક્ષણ	તીખું
ગવાક્ષક	ગોખસો	સુલક્ષણ	સલખસો

૧૬. શ. ને ષ નો પ્રાકૃતમાં સ થઈ જાય છે:—

શ્યાલ	સાળો	વંશ	વાંસ
શશક	સસસો	વિષમ	વસમું
વર્ષ	વરસ	પૌષ	પોસ

(અપ્રા ઉત્સર્ગો બધ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દંશ	ડાંસ	પાર્શ્વ	પાસ
શ્વશુર	સસરો	શબ્દ	સાદ
અશ્રુ	આંતુ	ષોડશ	સોળ

૧૭. સ નો પછી મૂળ પ્રાકૃતમાં હ પણ બહુ થતો:—

ઝઞ્ઞ	ઉહ્નું, ઉન્હું	કઞ્ઞ	કાહ્ન, કા'ન
પાષાણ	પાહાણ, પા'ણ	સ્ના	ન્હા

૧૮. ષ ને ક્ષ નો માગધી પ્રાકૃતમાં છ પણ બહુ થતો:—

ષદ	છ	ક્ષુર	છરો
----	---	-------	-----

ઉત્સવ	ઓછવ, ઓચ્છવ	ઋક્ષ	રીછ, રાંછ
મત્સ્ય	મચ્છ	લક્ષ્મી	લાછ
મત્સ્યક	માછડું	મનસા	મનછા-મંછા
મત્સર	મચ્છર	ઘતસલ	વચ્છળ

૧૯. શબ્દને આરંભે ન હોય એવા મહાપ્રાણીનો હ થઈ જાય:—

સહી	સહી	મેઘ	મેહ
માઘ	માહ	દધી	દહી-દહીં
અધુના	અદૂણા, હમણા	મુશ્શ	મુહ, મો, મોં
માંચત	મહી	બચ્ચિર	બહિરો, બહેરો
સાધુકાર	સાહુકાર	આમીર	આહીર

(અથા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

નક્ષર	નહર, નોર,	લેખક લેખિક)	લહીઓ
પ્રાધુણ	પ્રાહુણો, પરણો	કથિતવ્ય	કહેવું
પ્રથુક	પહુઆ, પુઆ	ગાંધુમ	ગાહું, ધઉં
લામન	લાહાણું	લામ	લાહાવો
નિમાલ	નિહાળવું	કોથ	કોહ

૨૦. તે વર્ગને કેકાણે ટ વર્ગના અક્ષરો અનુક્રમે થાય:—

ઉત્થ	ઊઠ	ઉત્થાપ	ઉઠાવ
પ્રકથ	એકઠું	ગ્રંથી	ગાંઠ
છિદ્ર	છીંડું	પત્તન	પાટણુ
દંડ	ડંડ	વર્ષિ	વાટ

(અધા ઉત્સર્ગો ભણ્યા પછી લેવાનાં ઉદાહરણ.)

દાહ	ડાહ	મર્દિત	મરાડયો
મૃત્તિકા	મટ્ટી, માટી	ગર્ભ	ગાડવું
દૃઢ	ખુદ-ઢો, ખૂઢો	સાર્ધપંચ	સાઢાપાંચ
ઊર્ધ્વાધાની	ઊઢાણી	વર્ષમાન	વઢવાણ

૨૧. ડ, ર, છ ને ળ એક ખીજને ઠેકાણે થાય:—

તઢાગ	તળાવ	નાડી	નાળ
હરિદ્રા	હળદર	રુક્ષ, રૂક્ષ	લૂખું
બોડશ	સોળ	ગુડ	ગોળ

૨૨. જોડાક્ષરમાંથી ધણું કરીને પહેલો અક્ષર ઊડી જાય, પણ મ, ન, ય, લ, વ, તથા ર એ ખીજ હોય તોપણ કોપ પામે:—

અર્ક	આક	યુગ્મ	જૂગ
શ્મશાન	મસાણ	નગ્ન	નાગો
સ્નસા	નસ	વ્યતરી	વંતરી
સ્નેહ	નેહ	રશ્મિ	રશી, રસી-રાસ
સત્ત	સતો	શલ્ય	સાલ
ફાલ્ગુન	ફાગણ	વ્યાઘ્ર	વાધ
મધ	આજ	શૂન્ય	સૂનું
ઘર્ષ	આપ	ધાન્ય	ધાન
આઘ	ખાળું	ચક્ર	ચાક

૨૩. ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, ય, ને વ એ શબ્દની વચ્ચે હોય, તો કોપ પામે, અને તે ઠેકાણે અ, બાકી

રહી જાય, તો તેની હ થાય, અને એ રીતે થએલી કે બીજી
હ નો ય થાય અથવા પાછલા સ્વર સાથે મળી ણ પણ થાય.

સાગર	સાઈ, સાયર	નાલિકેર	નાળિયેર
વચન	વઘણી, વયણ-વેણ	મૂષ્ટિકાર	બઠિયારો
કાતર	કાઈર, કાયર	કુંભકાર	કૂંભાર
ગત	ગઘઓ-ગયો	કેદાર	કેઆરો-ક્યારા
રજની	રઘણી, રયણી, રેણ	કોપિ	કોઈ
નાગર	નઘર, નયર, નેર	જાતિ	જાઈ
જદર	ખઘર-ખેર	સિંહપુર	સિહઉર, સિહોર
પાદ	પાઈ, પાય	સમય	સમઘ, સમે, સમો
કોકિલ	કોઈલ, કોયલ	મયૂર	મઉર, મોર
જાતિફલ	જાઈ-જાયફળ	ભૂમિ	ભૂંય, ભોંય, ભાંય
યૂકા	જૂઆ, જૂવા	ઘૂત	જૂઉ, જૂવું
વટુક	બડુઓ, બડવો	હડુક	લાડુઓ, લાડવો
સૂચિ	સુઈ, સોય	મગિની	બહિન, બે'ન

૨૪. ય ને વ નું સંપ્રસારણ એટલે હ ને ઉ થઈ જાય,
અને તે પાછલા સ્વર સાથે મળી ણ કે બો ૩૫ થડે:—

ધય	ખઈ, ખે	નયન	નેણ, નેન
મય	બે	સ્વર્ણ	સુન્નું, સોનું
ધવલ	ધોળું	રસવતી	રસોઘ
બવસર	ઓસરવું	બવલક્ષ	ઓળખ

કવલક કોળિયો લવણ લૂણ

૨૫. સ્વકાર ઉપરથી કે કોઈપણ રીતે આવેલા હ ની પાસે ક આવે તો ક, ગ આવે તો ઘ, જ આવે તો છ, જ આવે તો જ, ટ આવે તો ઠ, ઢ આવે તો ઢ ત આવે તો ઘ, દ આવે તો ઘ, પ આવે તો ફ અને વ કે વ આવે તો મ થાય:—

સ્કંધ	ખાંધ	પશ્ચાત્	પછી
ઘૃશ્નિક	વીછી, વીંછુ	અષ્ટ	આઠ
મિષ્ટ	મીઠું	દષ્ટ	દીઠું
મુષ્ટિ	મૂઠી	ગોષ્ટિ	ગોઠ
સ્તંભ	થંભ	સ્તર	થર
સ્તંભક	થાંભતો	દધિસ્તર	દહીંથરું
સ્તામ	થોભ	પુસ્તક	પોથું
હસ્ત	હાથ	મુસ્તા	મોથ
વાપ્વ	આધ્	ગુહ્ય	ગૂઝું
દાહ્ય	દાઝ	મુહ્યતિ	મૂઝાય
વંધ્યા	વંઝા	સંધ્યા	સાંઝ, સાંજ
ઝિહ્વા	ઝમ	હર્ધ્વ	ઊભું

૨૬. કોઈ વખત અક્ષરોનો વ્યતય એટલે ઉલટપાલટ

થાય:—

કલશી	કશલી	નમ્ર	નરમ
વારાણસી	ખનારસ	ચિહાલ	ખિલાડો
હલ	હરો, ધરો	લણ	હળ, હળવે

भाग ३ जो.

अधरा संस्कृत धातु.

अक—यिङ्त् करवुं:—अक—आंक—आंको, अंकित,
आशांकित, पर्यंक—पलंग;—गू. आंकवुं. आंकडो. आंकलुी.

अग्—जवुं:—अग—आंग, (अंगन)—आंगाणुं, अगना,
अंतरंग—अतरंग, व्यंग, सांगोपांग.

अय—जवुं, वणत्—अयण, अर्वाचीन, उदीय, प्राचीन.

अज—(ला. *appuo*) तेस लगाडी सुंकर करवुं,
आंजवुं, प्रदाशवुं:—अजिन, अंजन, व्यक्त, अव्यक्त,
व्यंज, निरंजन, व्यंजन:—गू. आंजवुं; आंजली.

अट, **अत**—जवुं, इरवुं:—अटन, अटवी, अतिथि,
अतिथ्य, देशाटन, पर्यटन, (पदाति) प्याड.

अश् **अन्**—(ला. *animus*) धमवुं, धास लेवो,
अववुं—अपान, आनन, उदान, गजनन, प्राण, प्राणायाम.
व्यान, समान.

अद्—(ला. *edo*; ઇ. *eat*) ખાવુं—अन्न, स्वाद,
स्वादु, स्वादिष्ट.

अर्—मान आपवुं, पूजवुं—अर्क, अर्थन, अर्था;
गू. अर्थवुं.

अर्ज—भेणववुं, कुमावुं—अर्जुन, उपार्जन, उपार्जना,
उपार्जित, स्वेपार्जित.

अर्थ—भागवुं. अरज करवी:—अर्थ, अर्थशास्त्र;
अनर्थ—अनर्थ, प्रार्थना, समर्थ, व्यर्थ.

अल—शङ्खगारवुं—अलंकार, अलंकृत, अलेक, अलका,
अलि—आली—आली.

अश—ખાવુं—अशन, प्राशन; हुताशन; गू. प्राशवुं.

અસૂ—(અં. i. ૩. લા. *Esse, esti*) હોવું, ફેંકવું:—
અસ્તિત્વ, આસ્તિક, નાસ્તિ-નથી, નાસ્તિક, સત, સત્ય,
સત્તા, સત્વ; અભ્યાસ; અસ્ત; અસ્મ, ન્યાસ, વ્યસન, બ્યાસ,
સન્યસ્ત, સમસ્યા, સમાસ, સ્વસ્તિ.

અર્પ—**આપવું**:—અર્પણ;—સમર્પણ; ગૂ અર્પવું—આપવું.

આપ—(લા. *opto*?) મેળવવું, વ્યાપવું:—પ્રાપ્ત,
પ્રાપ્તિ, પ્રાપ્ય, વ્યાપક, વ્યાપી, વ્યાપ્તિ, વ્યાપ્ય, સમાપ્ત,
સમીપ:—ગૂ વ્યાપવું, પાવવું, પામવું.

આસ—**એસવું**:—આસન, ઉદાસી, ઉપાસક, પ્રાસ ઇષ—
ઈચ્છવું:—અનિષ્ટ, ઇચ્છા, ઇચ્છુ, ઇષ્ટ, ઇષ્ટરાશિ, હિતૈષી-હેતેશી.

કચ, **કંચ**—**પ્રકાશવું**, **બાંધવું**:—કચ, કાચ, કાંચન—
કંચન, કચુકી, કંચુલી—કાંચળી, કાંચી.

કથ—**કહેવું**:—કથન, કથા, કથિત. કથ્ય:—ગૂ. કહેવું.

કન્—**ચાહવું**, **પ્રકાશવું**:—કનક, કંદ, કન્યા, કાનન,
કાંત, કાંતા. (છેલા એ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ કમ ધાતુ ઉપરથી
પણ થાય)

કણ—**અવાજ કરવો**:—કંકણ, કણિકા—કણકી.

કપ્, **કંપ**—(ગ્રી. *campto*) જવું, ધ્રુજવું; દયા
કરવી:—અનુકંપા, કંપ, કંપાયમાન, કપિ.

કલ—(લા. *color, swift*) જવું, ગણવું, ફેંકવું,
શબ્દ કરવો:—કલહ, કલ્યાણ, કલા, કલિ, કલ્સોલ, કાલ,
કાલિકા, નિકાલ, સંકલના, વિકલ;—ગૂ ઉકલવું—(ઉત્કલ),
ઓકળી (ઉત્કલિકા), અકળાવું

કાશ—**દીપવું**, **ચળકવું**:—અવકાશ, આકાશ, પ્રકાશ,
કાશી, કાષ્ટ.

કિત—**જાણવું**, **વસવું**:—કિતવ, કેતકી, ચિકિત્સા,
નિકેત, સંકેત

કુ, **કૂ**—**બોલવું**:—કવન, કવિ, કવિત્વ, કાવ્ય, કુંજ,
કૂપ-કૂવો.

कुल—अेकुं कुरुः—आकुल, कुल, कुलक, कुलीन, व्याकुल, विरहव्याकुल—वेहेवाकुलो—वेहेआकुलो.

कुश—कुस—कुशुः—कुश, कुशल.

कृप्, कलृप्—कृया करवी; येऽना करवी—कल्प, कल्पना, विकल्प, संकल्प, कृपण, कृपा.

कृष्—अेयुः—आकर्षण, उत्कर्ष, उत्कृष्ट, कर्षण—कशणुं कृषि, कृष्ण, संकर्षण.

कृत—वभाषुः—अपकीर्ति, कीर्तन, कीर्ति, कीर्तित, प्रकीर्तित, कीर्तिमान्

किलश—कुःअ देवुः—अकिलष्ट, किलष्ट, कलेशा, केश.

अन्—(ला. *canalis*) ओदुः—आतक—आडो, अआत, अनिज, अनित्र—आतरिडी, आत्र—आतर, गू. (अनि) आणु.—अणुवुं, उपेडुवुं—(उत्पात).

आद्—आवुः—आद—आध, आध—आन्तुं;—गू. आवुं.

अिद्—दुःभी यवुः—अित्त, पेद;—गू. भीजवुं.

गद्—(अं *quoth*). ओलवुं—गदगदित, गध.

गल्—गणवुः—गल—गणुं, गल्ल—गाल (गलन) गलाणुं, निर्गण,—निगणवुं, गणवुं, ओगणवुं—(अवगण), पिगणवुं (अपिगल ?)

गा. गै,—गावुं—उद्गगीति; उपगीति, गाथा—गाहो गान, गायत्री, गायन, गायक, गीत, गीति, संगीत.

गुण्—वधारवुं, गणुवुं—गुण, गुणक, गुण्य, गुणाकार, दुर्गुण; निर्गुण, सदगुण; सगुण; गू. गणुवुं.

गुप्—रक्षण् करवुं—गुप्त, गुप्ति, गोप्य—गोप, गोपन

गुल्—संताडवुं—गर्दर—गप्पर, गुहा,—गुहा, गुह्य, गूढ.

गृ—आवु; अहार कल्लवुं—उद्गार; गुरु, उपगुरु, (गर्गरी)—गागर, गिरा.

અથ—થવું:—અંથ—ગાંઠા, અંથી—ગાંઠ—ગાંઠડી; ગૂ. ગૂંથવું, ગાંઠવું, ગાંઠિઓ. ગાંઠીછોડ—ધટિયોર.

અસ—ખાવું. લેવું:—આસ, વ્યાધિયસ્ત.

ધટ—ધડવું, એકઠા થવું:—અધટિત, ધટ—ધડો, ધટના, ધટિકા, ધટિત, સંઘટન;—ગૂ. ધડવું, ઉધાડવું, (ઉદ્ધાટ)

ધુર્—ખીવાડવું, ભયંકર શબ્દ કરવો:—અધોર, ધોર; ગૂ. ધોરવું, ધરવર, ધડધાટ.

ચક્ષ—જોવું, સ્પષ્ટ કહેવું:—ચક્ષુ—ચક્ષ—ચખ, વિચક્ષણ.

ચત્—માગવું:—ચતુર, ચાતક.

ચદ્—ચંદ્—(લા. candeo), પ્રકાશવું:—ચંદ્ર, ચંદન, ચંદ્રમા, ચંદ્રિકા.

ચર્વ્—ચાવવું:—ચાર્વાક, ગૂ. ચર્વેણું (ચર્વણ)—ચાવવું.

ચ્યુ.—જવું.—અચ્યુત, ચ્યવન, પદચ્યુત.

જગૃ—જાગવું:—ઉજાગર—ઉજાગરો, જાગરણ, જાગૃત, જાગૃતિ, જાગૃત્;—ગૂ. જાગવું.

જૃ—(લા. Granum) જીર્ણ થવું:—અજર અજીર્ણ—અજીરણ, જર્જર, જરા, જીર્ણ—જૂનું જર:—ગૂ. જરવું. જળી જવું, જૂવું.

જવલ્.—જુડકો થવો, પ્રકાશવું:—ઉજ્જવલ—ઉજળું, જવાલા—ઝળા, પ્રજ્વલિત; ગૂ. જળીવું, અજવાળીવું, (ઉજ્જવલન).

તન્—(લા. tendo tenio) ખેંચવું, તાણવું:—તનુ, તનુજ. તંતુ. તાન—તાણો, સંતાન, સંતતિ.

તર્ક શોધી કહાડવું, વિચારવું:—અતર્ક્ય, કુતર્ક, તર્ક, વિતર્ક ગૂ.—તાકવું.

તલ:—જવું, રહેવું:—અતલ, તલ-તળીં, તલાતલ, તાલ-તાડ, તાલી, તાલુ-તાળવું, પાતાલ, ભૂતલ, મહાતલ, વિતલ, રસાતલ, સુતલ,

(તજ્ઞ—(અં. tājñ. લા. tājñn) અણી કરવી:—ઉત્તેજન, ઉત્તેજક, તીક્ષ્ણ, તેજ, તેજસ્વી, તેજોમય; નિસ્તેજ; ઉટકવું (ઉત્તેજ).

તુર:—ઝપટ કરવી:—આતુર, ત્વરા, તુરંગ, તરંગ, તુરંગમ:—ગૂ. તૂર્ત-તરત.

તૃપ્—સતેષ પામવું:—અતૃપ્ત, તર્પણ, તૃપ્ત, તૃપ્તિ.

ત્યજ—તજવું, છોડવું:—ત્યાગ, ત્યાગી, પરિત્યાગ:—ગૂ. તજવું, તાજ કરવું.

દમ—(લા. damnum, domo અં. tome) દમવું:—દમ, દમન, દમયંતી, દંડ, દંત-દાંત;—ગૂ. દમવું.

દય—આપવું:—દયા, દયાલુ, દયાવંત, દયિતા, નિર્દય.

દલ—ભાગ કરવા, દળવું:—દલ-દળ-દળ દિલીપ, દલન-દળણું-દયાણું;—ગૂ. દળવું, અવડાળવું—આડાળવું. (અવદાલ).

દહ—ખાળવું:—દગ્ધ, દહન, દાહ, વિદગ્ધ દાહ (દાઝ)

દંશ—કરડવું—દંશ-ડંસ-ડાંસ, દંટૂ-દંઢ. દશા, દશન-દસવું-ડંસવું

દક્ષ—ઉતાવળ કરવી, સારી રીતે કંવું:—દક્ષ, દક્ષિણ, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા.

દુષ્—દૂષ્—ભૂલ કરવી:—ત્રિદોષ, દુષ્ટ, દૂષણ, દોષ, નિર્દોષ પ્રદોષ, વિદૂષક.

દુહ—દોહવું:—ગમદુધા, દુહિતા, (દુગ્ધ)—દધ, દોહન, (દોહની)—દોહણી-દોણી, દૌહિત્ર-દૌહિતર:—ગૂ. દોહવું.

દૃપ્—અહંકાર કરવો:—કંદર્પ, દર્પ, દર્પણ.

દૃહ—વધવું:—દઢ, દીર્ઘ.

દૃ—ફાડવું, ખીવું:—દારણ (દેવદારનું ઝાડ), વિદારણ;—વિદારવું.

ધુત, જ્યુત—પ્રકાશવું:—ઉદ્યોત, ખદ્યોત, જ્યોત્સ્ના, જ્યોતિ. ઘુતિ વિઘુત-વીજળી.

ધન્.—શબ્દ કરવો, ચલાવવું, અનાજ પેદા થવું, મારી નાખવું:—ધન, ધની-ધણી, ધનુસ્, ધન્ય, ધાન્ય, નિધન, પ્રધન.

ધાવ્.—ધોવું:—ધાવન, દંતધાવન, ધાવક-ધોખી, ધૌતિ-ધોતી:—ગૂ. ધોવું.

ધૂ.—પૂજવું:—અવધૂત-અખધૂત, ધવ, ધૂનિ-ધૂણિ, ધૂમ, ધૂમ્ર, (ધૂલિ)-ધૂળ, ધૂણવું.

ધ્યૈ-વિચારવું, ચિંતન કરવું:—ધ્યાતા, ધ્યાન, ધ્યેય, ધી, સંધ્યા.

ધ્મ—ધમવું:—ધમન-ધમણ, ધમની;—ધમવું.

નટ્—નાચવું—નટ, નટી, નાટક, નાટ્ય:—ગૂ. નટવો.

નદ્—શબ્દ કરવો:—નદ, નદી, નાદ.

નલ્—ખાંધવું, ગંધ આપવી:—અનલ, નલ, નાડી, નાલ-નાળવો, પ્રણાલ-પરનાળ, પ્રનાલિકા—ગૂ. નડવું.

નદ્, નંદ્—ખુશ થવું:—અભિનંદન, આનંદ, નંદ, નંદન, નંદિની, નંદી, ગૂ. આનંદવું;

નાથ્—માગવું, દુઃખ દેવું:—જગન્નાથ, નાથ, વિશ્વનાથ;—ગૂ. નાથવું.

નૃત્—નાચવું—નર્તક, નર્તકી, નર્તન, નૃત્ય, નૃત્ત, સુનૃત.

નૃ—લઈ જવું:—નર, નરસિંહ, નર્મ, નારંગ, નારી.

પઠ્—શુદ્ધ બાલવું, વાંચવું:—પાઠ, પાઠક, સહિતાપઠ; ગૂ. પઢવું.

પથ્—જવું:—કુપથ્ય, પથ્ય, પંથ, (પાથેય)—ભાથ.

પલ્—જવું:—ઉત્પલ, પલ, પલાયન, (પલાલ)—પરાળ, પાળી, પિપ્પળા-પીપળો. ગૂ. પગવું, પળી જવું.

पश—(ला. patam.) पांशुः—पशु, पाश—शंखो.

पक्ष-लेवुः—अपक्षपातः—पक्ष; पक्षी-पंजी, प्रतिपक्षी.

पुष्-पोषवुः, वधारवुः—पुष्कर, पुष्कण, पुष्ट, पुष्टि, पुष्प, पोषक, पोषण, पोष, गू. पोषवुं—पोषवुं.

पूज—पूजवुः—अपूज्य-अपूज, भूतिपूजक, पूजन, पूज्य, पूजनीय, पूजनिक; पूज; पूजित, पूजरी.

पृ—कामे लगावुः—व्यापार-वेपार, व्यापारी-वेपारी; गू. वापरवुं—वावरवुं.

प्रच्छ—(ला. precoa.) पूछवुः—पृष्ट, प्रच्छक, प्रच्छा, प्रश्न गू. पूछवुं.

प्रथ्, पृथ्—भुङ्कुं थवुं?—पृथिवी, (पृथुक)—पङ्क्ति पङ्क्ता, प्रथम, पृथा, प्रथा.

प्री—(अं. Trend) आह्वावुः—अभिप्राय, प्रिय—पियु, प्रियतम—प्रितम, प्रीत, प्रिया, प्रीति, प्रेम.

भक्ष—(ला. Tameo) भावुः—अभक्ष्य, भक्ष, भक्ष्य, भक्षक, भक्षणः—गू. भक्षवुं.

भा.—प्रकाशवुः—आभा, प्रभा, प्रभाकर, प्रभात, सभा, भान, भाभा, भाभिनी.

भास्—देभावुं, प्रकाशवुं—अभास, भास, भास्कर,

भिक्ष—(अं—beg.) भागवुः—भिक्षा, भिक्षु, भिक्षुकः—गू. भिक्षवुं, भिक्ष, भिक्षारी (भिक्षाहारी).

ली-भीहीवुं—अभयवयन, निर्भय, भय, भयंकर, भयानक, भीति, भीम, भीर, भीष्म, बेरी, बैरव, भरवी, विभीषण.

भ्रश्-परवुः—अपभ्रंश, उभयभ्रष्ट, भ्रष्ट, भ्रंश.

भङ्—शङ्खगारवुं—भङ्गन—भाङ्गण, भङ्गप—भाङ्गवो, भङ्गल, भङ्गली, भङ्गित, गू. भाङ्गवुं (!)

મન્ત્ર—છાનો વિચાર કરવો:—આમન્ત્રણ, નિમન્ત્રણ;
મન્ત્ર, મન્ત્રી;—ગૂ. મંતરવું.

મલ્લ, મલ્-ધારણ કરવું:—અમલ, (આમલકી)
આમલી; નિર્મલ, પરિમલ, મલ, મલયાચલ, મલ, મલિન-
મેલું, મલિકા, માલતી, માલા.

મન્જ-શબ્દ કરવો:—મન્જરી—માંજર-મન્જરા, મન્જુલ,
મન્જૂષા-મન્જૂસ-મન્જૂસ.

મન્—વિચાર પામવો:—મસ્ત, મસ્તક.

મન્જ-હૂબકી માત્રી:—નિમન્, મન્-મગન, મન્જન.

મહ્—(લા. mah) મોટા થવું:—મહતા, મહત્વ,
મહત્, મહા, મહાન્, મહિતા, મહેતા, મહિયી, મહિલા,
મહેલા, મહી, મહીપતિ.

મથ્—વસોવવું:—મથન, મથુરા, મન્મથ, મંથન, મંથર.

મિશ્ર—(માંશ) એકઠું કરવું:—મિશ્ર, મિશ્રગણિત;
મિશ્રણ, મિશ્રન.

મુડ—ભાગવું:—મુંડ, મુંડન-મૂડણ, મુંડી, મુડિત ગૂ.
મુંડિયો:—મુંડવું, મોડવું.

મુદ્—ખૂશ થવું:—કુમુદ-ક્રમોદ (?) પ્રમોદ, (મુદ્ગર)
મોગરો, મુદ્રા, મુદ્દા, મેદ, મોદક—મેદિક.

મૂર્ધ્—મેમાન થવું:—મૂર્છન, મૂર્છા, મૂર્ચ્છિત.

મૃજ્—શુદ્ધ કરવું:—માર્જન, માર્જર, સન્માર્જની;—
ગૂ. માજવું—માંજવું.

મૃદ્—(લા. mordo) ચરો કરવો:—પીઠમર્દન, મર્દન,
(મર્દલક)—માદળીંગી, મૃદંગ મૃદુ.

યત્—મહેનત કરવી?—પ્રયત્ન. યત્ન—જતન.

યાચ્—માગવું:—અયાચિત-અજાયિત, યાચક—જાયક
યાચના—જાયના;—ગૂ. જાયવું.

યુ-(લા. Juvv)લેગા થવું; બાંધવું-અયુત, યુવાવસ્થા, (યવાસો)-જવાસો, યુત, યુપ, (યોત્ર)-જોત્રું-જોતરું.

યુધ્—લડવું:—આયુધ, દુર્યોધન, યુદ્ધ, યોધ—જોધ, યોદ્ધ—જોદ્ધો, યુધિષ્ઠિર, સુયોધન:—ગૂ. બુઝવું.

રહ્—તજવું, છોડવું:—રહસ્ય, રહિત, રાહ, વિરહ.

રાધ્—પ્રસન્ન કરવું:—અપરાધ, આરાધાન, આરાધ્ય, રાધા.

રચ્—(લા. liceo. અં. leave) ખાલી કરવું:—રેચ, રેચક, વ્યનિરેક.

રુ—બુમ પાડવી:—પુરુષ. રવ, રાવણ, રુંડ: ગૂ. રૌવું.

રુચ્—(લા. luceo, lux. lumen અં. light) અભિરચિ, ગોરોચન, રુકમ—રુષ્મયો, રુકિમણી રચિ, રુચિર:—ગૂ. રોક, રોકડા, રચવું.

રુજ્—દુઃખ થવું:—આરોગ્ય, નીરોગી, રોગ,

રુઢ્—રડવું—રુદ્ર, રુદ્રી, રુદ્રન-(રોદન):—ગૂ. રડવું, આરડવું; (આરોદન)

રુષ્—ગુરુસે થવું:—રુઘ-રુઠ, રોષણ-રૂપણું, ગૂ. રૂવું.

રુહ્—ફુટવો ફુટવો:—આરુઠ, આરોહણ, રુઠ, રુઠિ, રોહિણી.

લગ - સાથે જવું:—લગ્ન—લગન—લાગો, સંલગ્ન, ગૂ. લાગવું લગની.

લધ્—જવું, ભુજ્યા રહેવું—ઉલ્લંઘન, લંઘન—લાંધણ, લધુ, લાધરી,—ગૂ. લાંધવું, લંધાવું. ઓળંગવું (ઉલ્લંઘ).

લપ્—(લા. lopu)—બોલવું—આલાપ, પ્રલાપ, વિલાપ;—ગૂ. લવવું, વિલપવું.

લખ્, લંખ્—(અં. limb) લખડવું:—અવલંબ ઓળખો, અવલંબન, લંબ—લાંખું, વિલંબ; ગૂ. લંબાવવું.

લલ્—મેળવવું:—અલભ્ય, લબ્ધ, દુર્લભ, લભ્ય, લાભ-લાભો. (લાભન)—લાહણુ—લાહણું, શન્યલબ્ધિ, સુલભ, વિપ્રલંભ.

લલ્-રમવું:—લલના, લલિત, લાલ, લાલન, લાલિત્ય, લલસા—લાલય;—ગૂ. લાડવું.

લસ, લપ્—રમવું, પ્રકાશવું:—આલસ્ય, ઉલાસ, વિલાસ:—ગૂ. લસવું, આળસવું, વિલસવું.

લિપ્—લખવું:—ઉલ્લેખ, રેખા, લેખ, લેખક—લક્ષીઓ, લેખન, લેખની—લેખણુ; ગૂ. લખવું, આલેખવું (આલિખ).

લિપ્—લીપવું, ચોપડવું:—નિલેપ, લેપ, લેપન—લીપણુ—ગૂ. લીપવું.

લી—રહેવું, મળી જવું; ગળી જવું:—આલય, નિલય, પ્રલય, લય, લીન, તલ્લીન.

લુપ્—(લા. rumpo.) નાશ કરવો:—લુપ્ત, લોપ, લોલુપતા; ગૂ. લોપવું.

લુલ—લોલ રાખવો:—નિર્લોભ, લુબ્ધ, લોભ.

વંદ્—વખાણવું:—અભિવંદન, વંદન, વંદના, વંદનીય, વંદ્ય, વંદિત;—ગૂ. વંદવું.

વન્—શબ્દ કરવો, આહવું:—વન, વનિતા, વાનર.

વર્ણ—રંગવું, વર્ણન કરવું:—વર્ણ, વર્ણન, વિવર્ણ, સવર્ણ, સુવર્ણ;—ગૂ. વણવું.

વિચ્—છુટા પાડવું:—અવિવેક, વિવેક, વિવેચન; ગૂ. વહેંચવું (?) વેચવું (?).

વિધ્, વ્યધ્—ધડવું:—નિર્વેધ, વિધાન, વિધિ, વિધુ, વેધ, વેહ;—ગૂ. વિધવું.

વૃજ્ (લા. Varg) છાડી દેવું, વર્જવું:—અવર્ગીય, અપવર્ગ, વર્ગ; વર્જન, વર્જ્ય, વર્જિત, વિવર્જિત;—ગૂ. વૃજવું.

વૃષ્-વરસવુઃ—અનાવૃષ્ટિ, વર્ષણ, વર્ષા, વૃષ્ટિ;—ગૂ. વરસવું.
વે—(અં. Wobvo) વર્ણવું;—ઉપવીત, પ્રેત—પ્રેયું,
 (વાન)—વાણો. (વાનકાર)—વણકર;—ગૂ. વણવું;—પ્રેવું—પરોવવું.
શપ્-ખેલવું, નિંદવું, શાપવુઃ—અભિશાપ, શપથ,
 શપ્દ, શાપ.

શંક-વહેમ આણવો—આશંકા, નિઃશંક, શંકા, શંકિત.

શમ-શમવું—શમ, શમન, શાંત, શાંતિ, શામ.

શાસ્-શીખવવું, હુકમ કરવો—અનુશાસન, આ-
 શિસ, આશીર્વાદ, દુઃશાસન, શાસન, શાસ્ત્ર, શિષ્ય, શિષ્ટ.

શિષ-ખ કી રહેવું—અશેષ, ઉચ્છિષ્ટ, નિઃશેષ, વિ-
 શેષ, વિશેષણ, વિશેષ્ય વૈશેષિક, શિષ્ટ, શેષ.

શિક્ષ-શીખવું—શિક્ષક, શિક્ષા—શીખ, શિક્ષિત; ગૂ. શીખવું.

શુચ્-પ્રકાશવું, દિલગીર થવું, ભીના થવું—શુક,
 શોક, શોચના.

શુચ્-પવિત્ર થવું—આશૌચ, શુચિ, શૌચ.

શુભ-પ્રકાશવું—શુભ, શુભ્ર, શોભન, શોભિત—શો-
 ભિતું, શોભા, શોભાયમાન, સુશોભિત;—ગૂ. શોભવું, સોહવું.

શુષ્-સૂકવું—શુષ્ક—સૂકું, શોષ—સોસ, શોષક,
 શોષણ;—ગૂ. સૂકવું.

સદ્-(અં. *sāt* લા. *Sedeo.*) **બેસવું; જવું**—આસન,
 ઉપનિષદ, નિશાદ, પરિષદ, પ્રસાદ, પ્રાસાદ, પ્રસન, સદન,
 સભાસદ.

સિચ્-છાંડવું—અભિષેક, સેચન;—ગૂ. સિંચવું.

સેવ્-ચાકરી કરવી—સેવક, સેવન, સેવ્ય, સેવા; સેવવું.

સ્તુભ્, સ્તભ્-અટકવું—અનુષ્ટુપ્, ત્રિષ્ટુપ્, સ્તંભ-
 થંભ—થાંભતો, સ્તંભ; સ્તંભન, સ્તોભ—થોભ, ગૂ. થંભવું,
 થોભવું, ઉઠાવવું, ઉથામવું (ઉત્તંભ?)

રતુ-વખાણ કરવાં:-પ્રસ્તાવ, પ્રસ્તાવના, પ્રસ્તુત, સ્તવન, સ્તુતિ, સ્તુત્ય, સ્તોત્ર, (સ્તોક)-થોડું; ગૂ. સ્તવવું.

સ્મિ-(અં. smile) હસવું-વિસ્મય, વિસ્મિત, સ્મિત.

સ્વપ્—(લા. sopor, somnus, cupo ?અં. sleep)

ઊંધવું:-સ્વપન, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ;-ગૂ. સૂવું.

સ્તૃ-(અં. stare.) પાથરવું:-(સ્તર)-થર, (પ્રસ્તર)
-પથ્થર, પ્રસ્તાર, (પ્રસ્તર)-પાથરણું, ભૂસ્તર, વિસ્તાર, વિસ્તીર્ણું;-ગૂ. પાથરવું, વિસ્તરવું.

હસ-હસવું:અદૃહાસ, ઉપહાસ, હસન, હસ્ત, હસિત, હાસ્ય, હાસ, સહસ્ર;-ગૂ. હસવું.

હા-છાડી ફેવું:-વિહિન-વિહોણો-વોહોણો, હીન-હીણુ-હીણો, હાનિ, હેય.

હિ-જવું, વધવું:-વિહિત, હેતુ, હેતુતા.

હૃદ્-(અં. glad) ખુશ થવું:-આહ્લાદ, આહ્લાદક, પ્રહ્લાદ.

ક્ષણ-હણવું:-ક્ષણ, ક્ષત, અક્ષત, ક્ષત્રિય;-ગૂ. ખણવું.

ક્ષમ-ખમવું:-(અક્ષમ)-અખમ, ક્ષમા-ખમા, ક્ષાંતિ:-ગૂ. ખમવું.

ક્ષર-ખરવું, ઝરવું:-અક્ષર, (પ્રક્ષર)-પાખર, ક્ષર, ક્ષાર, ગૂ. ખરવું.

ક્ષુભ-ગભરાવું:-વિક્ષોભ, ક્ષોભ, ક્ષોભિત.

આરબી ધાતુ.

- અજમ**—અજમ પામવું: અજમ, અજમેજ, તાજુખ.
અઝમત—મેટા થવું:—આઝમ (આજમ), તાઝીમ.
અઝ—હુકમ કરવો:—અઝીર, ઉઝરા (ઉઝરાવ).
અમલ—કરવું:—અમલહ (અમલ, અમલો), મામૂલ.
અર્ખ—જાખવું:—તારીખ, તવારીખ.
અસ—અસર કરવી:—અસર, તાસીર.
આદત—ટેવ પાડવી:—આદત, એદી (આદી).
ઈલમ—જાણવું:—આલીમ, ઓલમા (ઉલમા), ઈલમ-
 ઈલમ, તાલીમ—તાલેમ.
ઈશક—ચાહવું:—આશિક. આશક. ઈશિક-ઈશિક, માશુક.
ઉલ—ઉંચા થવું:—આલીઝહ, આલીશાન, અલએલો,
 (અલામઅલા.)
કઝ—ઠેરવવું, માગવું:—કઝિયો (કઝીય), કઝી;
 તગાદો (તકઝા).
કદ—ખેસવું:—કાયદા, કવાયદ.
કદમ—આવવું:—કદમ, કદમી (કદીમ), મુકદમ.
કદર—મુકરર કરવું:—કદરત, તકદીર, મગદુર (મકદુર).
કખુલ—કખુલ કરવું:—એકખાલા (ઇકખાલા), કખુલવું,
 કખુલસુરત, કખુલાત.
કિયામ—ઉભા રહેવું:—કયામત, કાયમ, કીમત,
 મકામ—મુકામ.
કરાર—વગન આપવું:—ઇકરાર (એકરાર), કરાર,
 કલેમા—કલમો, કેલકરાર.
કસદ—ઇરાદો રાખવો:—કાસદ, મકસદ.

કસે—ટૂકું કરવું:—કસર.

કોન—થવું:—કાયનાત, મકાન.

કોલ—ખોલવું:—કાયર (કાયલ), કાએલી, કોલ (કાઉલ).

કિથ્થ—મોટા થવું:—અકબર, અકાબર, કબીર, તકોબરી (તકૂબરી).

કિતાબ—લખવું:—કિતાબ, મકતબ.

ખત્ર—ખીલીવું:—ખતરો (ખતરાહ), ખાતરનિશાન, ખાતરજમાં, ખાતરદારી, ખાતર (ખાતિર), ખાત્રી.

ખસ—પોતાનું કરવું:—ખવાસ, ખસસ-ખુસસ, ખાસ, ખાસીયત, ખાસું (ખાસહ).

ખેર—પસંદ કરવું:—ખેર, ખેરખાઇ, ખેરાત, ખેરીયત.

ઘફલત—મૂલ કરવી:—ગફલત (ઘફલત), ગાફેલ (ઘાફિલ).

ધીખત—છાનું કહી દેવું:—ધીખત, જેખ (અફખિ), જેખી.

ધુર્ર—અભિમાન કરવું:—ગર્રી (ઘર્રી), મગર્ર.

ધુર્ખ—ગરીબ થવું:—ગરીબ, ગુરખા, ગરીબપરવર.

જમા—એકઠું કરવું:—જમા-જમે, જમાત, જમાદાર, જમાખંદી, મજમુદાર (મજમુઆદાર).

જહસ—ખેસવું:—મજલિસ-મિજલસ.

ઝમે—પકડવું:—જપતી (ઝમી), મજખૂત.

ઝહમત—મુશ્કેલીમાં પડવું:—ઝહમત (ઝહમત) મુઝાહમ.

ઝિક—યાદ રાખવું:—ઝીકર, મઝકૂર.

ઝહમ—જુલમ કરવો:—જુલમ, જલીમ—જલમ.

તકલીફ—નકલ કરવી:—તકલીફી-તકલેદી.

તાખ્ખ—તાખે થવું:—તાખે, તાખેદારી.

તાલખ—ઉગવું:—તાલે, તાલેમંદ, તાલેવર.

તલખ—માગવું:-તલખ (તલખ), મતલખ.

દખલ—પેસવું:-દખલ (દખલ), દાખલ (દાખીલ).

દર્સ—શીખવવું:-મદ્રેસા.

દલાલત—ખતાવવું:-દલાલ, દલીલ.

દા—દાવો કરવો:-દાવો, મુદ્દો.

દાર—ફરવું:-મદાર.

નકશા—છાપવું:-નકશો. નકાશ.

નઝલ—ઉતરવું:-નઝળો, મઝલ (મંઝિલ).

નઝ્-ઝેવું:-નઝરાણું, નઝરાનાહ, નાઝર, મંજુર, નઝરબંદી.

નસ્ખ—મુકરર કરવું:-નસીખ, મનસુખો (મનસુખહ).

નિષ્ફ—સમભાગ કરવા:-ઇનસાફ, મુનસિફ.

ન્યામત—આપવું:-ઇનામ, ન્યામત.

ફના—નાશ પામવો:-ફના, ફાનીશ.

ફરાગત—છૂટા થવું:-ફારેગ, ફારગતી (ફરિગૂખતી).

ફરેલ—છૂટા પાડવું:-તફસીલ, મુફરસલ, મુફસીલ, ફસલ, ફેસલો.

ફેલ—કરવું:-અદફેલી. ફેલ, ફેલખમીન.

મઝી—જવું:-માઝી-માઝ (પહેલાનો).

મશી—ચાલવું:-તમાશો (તમાશાહ).

મિલક—ધણી થવું:-માલિક-માલેક, મિલકત.

રઝા—રીઝવું:-નારાઝ, મઝીર, રઝા; રઝી.

રતખ—ગોઠવવું:-તરતીખ, મર્તખહ, રાતિખ-રાતખ.

રખૂ—રખૂ કરવું:-રખૂ-રખૂ, રખૂઆત-રખૂઆત.

લુઝ્મ—જરૂર પડવી:-લાઝિમ—લાઝમ, લવાઝિમ—લવાજમ.

- વકલ—સોંપવું:-વકીલ, વિકાલત-વકાલત.
 વઝન—તોળવું:-મિઝાન. વઝન
 વુફૂફ—ઝાણવું:-વફૂફ, વાફૂફ. એવફૂફ.
 વુઝૂઝ—લાયક થવું:-મુઝિઝ-મુઝઝ, વાઝઝ, વાઝઝી.
 શર—ઝાણવું:-શાહર-શાહેર, શૂર-શેર.
 શિકલ—ઘાટ ઘડવો:-મુશ્કલ, શિકલ.
 શુર્મ—પીવું:-શર્મન, શરઝ.
 શોલા—બડકો થવો:-મશાલ (મશઅલ), મશાલચી, શોલો.
 સૂલહ—ગોડવણ કરવી:-મસલત, મસાલહ-મસાલો.
 સફૂ—મુસાફરી કરવી:-મુસાફર, સફર.
 સુરત—ઘાટ ઘડવો:-ખુઅસુરત, તસવીર, બદસુરત, સુરત.
 હસલ—મેળવવું:-તહસિલ, મહસુલ-મહેસુલ, મોહસિલ-
 મોહસલ, હાસલ-હાંસલ.
 હિમાયત—રક્ષણ કરવું:-હામી, હિમાયત.
 હુકમ—હુકમ કરવો:-હકીમ, હાકિમ-હાકેમ, હુકુમત,
 હુકમ-હુકમ.
 હુજૂર—હાજર થવું:-હાજર, હુજુર-હજુર.

ફારસી ધાતુ.

- અંદામેન—ફેંકવું:-અંદામે, ગેલંદાન, તીરંદાન.
 આમદન—આપવું:-આમદ, આમદની—આમદાની,
 આવંદા, ખુશામદ-ખુશામતી.
 આમદન—સુખી થવું:-આસુદો, દિલાસો.
 ખાસ્તાન—છેલ્લવું:-ખામુખા.
 ખુદન—ખાવું:-કીનાખોર, ખુદો, ખુવાર, ખોરાક,
 દારખોર, હરામખોર.

હાદન—જન્મવું:—આદમઝાદ—જાત, કરમઝાદ, દોલત-ઝાદા, શાહઝાદા.

દાનેસ્તાન—જાણવું:—દાનસ્તો, દાના. દાનાઈ, દાનેશમંદ.

દાસ્તાન—મૂકવું:—દાર, નાદાર, યાદ:સ્ત.

નવાખ્શન—મોટાઈ આપવી:—ગરીબનવાઝ, બંદેનવાઝ, નવાઝવું.

પરવ હન—પાળવું:—પરવરદેગાર, પરવરશી—પરવશી.

પરહેઝદન—દૂર રહેવું:—પરહેજ—પરેજ, પરહેજગારી, પરહેજ

પોશીદન—પેહેરવું:—પાયપોશ, પોશાક

પૈમુદન—માપવું:—પાયમોશ—પેમ.શ.

ખરતીદન—પૂજવું:—આતશપરસ્ત, ખુદાપરસ્ત, ખુત-પરસ્ત, યઝદાંપરસ્ત.

ખાઝી ન—રમવું:—આતશખાઝી નજરખાઝ, ખાઝદો.

ખાતન—આંધવું:—અંદોખસ્ત, ખાખસ્તા (વાખસ્તા).

ખુદેન—જાઈ જવું:—પેગખર.

માલી:ન—મસલવું:—પાયમાલ, રમાલ

રફતાન—જવું:—રંદાહ—રંદો.

રેખ ૧—રેડવું:—રંગરેઝ, રેઝા—રેન્ને.

શર્મીદન—શરમાવું:—ખેશર્મ, શર્મિદો, શર્મ

સાખ્શન—કરવું:—સાઝ, સાઝીદો.

ધાતુ જેવા ફારસી આરબી શબ્દો.

(ફા.) આફતાખ—સરજ:—આફતાખ, આફતાખગીરી
—આખદાગીરી.

(ફા.) આખ—પાણી:—આખખોરો, આખર, ગુલાખ,
તેઝાખ, પંખખ.

- (અ.) અમ—સાધારણશ્લોક:—આમનીસબા, સરીઆમ
(સાહરાહે આન)
- (અ.) અમ—નામ:—આસામી.
- (ફા.) ખુદ—પોતે:—ખુદામદા-ખુદા, નાખુદા.
- (ફા.) ખુશ—રાજ:—ખુશનુમા, ખુશખો, ખુશી,
ખુશહાલ, ખુશાલ, ખુશહાલી, ખુશાલી.
- (ફા.) ગાહુ—જગા:—દરગાહ, પાયગાહ.
- (ફા.) ચોખ—સોટી:—કાચચોખી, ચોખદાર, ચોખો.
- (ફા.) જાન—જીવ:—જાન, જાનવર, દિલોજાન.
- (અ.) જુઝ—થોડું, ચોપડીનો ભાગ:—જુઝ-જુઝવી-
જુઝનાન-જોસદાન-જોસતાન.
- (અ.) જોહુર—રતન:—ઝવેર, ઝવાહિર, ઝવાહિરાત.
- (ફા.) ઝખર-ઉપર:—ઝખર, ઝખરદસ્ત-જસ્ત, જખરો.
- (ફા.) ઝર—સોનું:—ઝર—જર, ઝરીઆન, ઝરીપટકો.
- (ફા.) ઝમાન—જીભ:—ઝમાન, ઝમાની.
- (ફા.) ઝમ—ચળકાટ:—અવરંગઝમ, ઝમ.
- (ફા.) ઝેર—હેઠલ:—ઝેર, ઝેરઅંધ.
- (ફા.) તેઝ—તીક્ષ્ણ, તીખું:—તેઝ, તેઝદાર, તેઝનો,
તેઝાખ, તેઝી.
- (ફા.) દર—માહે:—દરકાર, દરગાહ, દરબાર.
- (ફા.) દસ્ત—હાથ:—ઇમામદસ્તો, જખરદસ્ત, દસ્તા-
ખત-દસ્તક, દસ્તાવેજ.
- (ફા.) દિલ—અંત:કરણ:—દિલગીર, દિલદાર, દિલાવર,
દિલાસો, દિલોજાન.
- (ફા.) ના—હોડી:—નાખુદા.
- (અ.) નૂર—તેજ:—કોહીનૂર, નૂર, નૂરજહાં.
- (ફા.) પાય—પગ:—પાય, પાયગાહ, પાયજામો,
પાયતપ્પ, પાયમાલ, પાયજાર—પેજાર.

- (ફા.) પેશ —આગળ:—પેશલર, પેશવા, પેશો, પેશાવર.
 (ફા.) પેગામ—મંદેશો:—પેગામ, પેગંમર.
 (અ.) ફર્શ—ગલીચો:—ફર્સબંદી, ફરાસ.
 (અ.) ફુ—મોઢું:—અફવાહ.
 (ફા.) ખાર—પેસવું:—કારોખાર.
 (ફા.) રાહ—રસ્તો—રાહ, રાહદારી, શરીઆત, (શાહ રાહેઆત.)
 (ફા.) રૂ—મોઢું:—આખર, રમાલ.
 (ફા.) સિયાહ-કાળું:—સિયાહ-શાહા, સિયાહી-શાહી.
 (અ.) સફા—સ્વચ્છ:—સફા, સફાઈ, સાફ, શાશી.
 (ફા.) સળ—બદલો:—સળ, સળવર.
 (અ.) સખમ—હેતું:—અસખમ, સખમ.
 (ફા.) સર—માથું:—સરકાર, સરદાર, સરખરા (સરખ-રરાહ), સરાસરી, સરખમ.
 (ફા.) સંગ—પથર:—સંગીન, સંગેમરમર.
 (ફા.) સાલ—વરસ:—આખરસાલ, સાલ, સાલગીરી, સાલગુદસ્ત, સાલીગી.
 (અ.) શાન—આકાર, દરજ્જો:—આલીશાન, શાન, શાનદાર.
 (ફા.) હર—પ્રત્યેક:—હરકારા (હલકારો), હરગીઝ, હર દમ, હરરોઝ, હરેક.
 (અ.) હાલ—અવસ્થા:—અલમસ્ત(હાન્નમસ્ત), અહ-વાલ—હવાલ, બેહાલ, હાલ, હાલત.

શુચિપત્ર.

ભાગ ૧ લો.

પૃષ્ઠ.

સમાસના શબ્દો જૂદા પાડવા વિષે	૧
આઘય પ્રત્યયની સાધારણ સમજ... ..	૫
ફારસી પ્રત્યયો	૭
સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યયો... ..	૮
સંસ્કૃત કૃદંત પ્રત્યયો	૧૧
વિવિધાર્થ પ્રત્યયોનું પુનરાર્તન	૧૩
સંકૃત આઘય (ઉપસર્ગ)	૧૪

ભાગ ૨ જો.

બહુ વપરાતા સંસ્કૃત ધાતુ... ..	૧૮
ઉત્સર્ગ, (શબ્દ અપભ્રંષ થવાના નિયમ)	૬૧

ભાગ ૩ જો.

અધરા સંસ્કૃત ધાતુ... ..	૭૩
આરબી ધાતુ... ..	૮૫
ફારસી ધાતુ	૮૮
ધાતુ જેવા ફારસી આરબી શબ્દો.... ..	૮૯

સંક્ષેપ ચિહ્ન.

અ. ઈ=અંગ્રેજી ભાષા	આ	અ.=આરબી ભાષા.
ગ્રી=ગ્રીક ભાષા		લા=લાટીન ભાષા.
સ=સંસ્કૃત ભાષા.		ફા. ફારસી ભાષા.

